

Lövétei Lázár László

Röpce-ecloga – Töredék egy szatírából –

„Quis furor est atram bellis accersere mortem?
Inminet et tacito clam venit illa pede...”¹

(Tibullus)

RÖPCÉDULA

Tótágast áll, íme, a Földünk – és nem először!
S mára remény se maradt, hogy jobb élet jöhet egyszer...
Úgy látom, hogy nincs mese: föl kell venni a kesztyűt –
mondj csak, lenne-e kedved jönni a forradalomba?

KÖLTŐ

Jó reggelt! örülök, hogy végre megisszuk a pertu-t,
mert a minap még úgy volt, hogy soha nem tegeződünk...

RÖPCÉDULA

Jaj, ne legyél ilyen istenverte, vidéki fabábu –
nagy dolgokra születtünk, nem csak pertu-ivásra...
„Forr a világ bús tengere”, míg te szöszölsz a faluban:
tetszik vagy sem: meg kell váltani ezt a világot,
most ez a fő-fő sláger New Yorktól Budapestig!

KÖLTŐ

Elnézést, ha lelombozlak, de a kampuszi eszmék
már nem erőst izgatnak föl, se a furcsa világod.
S kétezer éve amúgy is meg van váltva...
Avagy nem?

RÖPCÉDULA

Azt javasolnám, hogy hanyagold el a Biblia-órát!
Láttuk már, hogy az erkölcs-kurzus semmire sem jó!
Moccanj meg, mert... nem tudom ezt a közönyt mire vélni...
Félsz, hogy rossz ómen, ha az indulat ihlet a versre?
Márpedig épp ez a lényeg benne: a vér...

1 „Örülség a halált harcokkal hívni-idézni!

Úgyis jó: a sunyi talp konokul közeleg...” (Kardos László fordítása)

KÖLTŐ

De milyen vér?

*Én is utálok a hulla-hideg verset, no de... fejtsd ki,
hogy milyen import-eszme miatt kell ölni az embert?*

RÖPCÉDULA

*Hidd el: a forradalom... nos, kvázi a krisztusi képlet,
csak hát... néha előfordul, hogy... akasztani is kell...
S nem vagy költő, hogyha továbbra se érted a dolgot!*

KÖLTŐ

Hát akkor viszlát, mert sírva lemondok e címről...

Csíksszentdomokos, 2018. január 27.

Vári Attila

Fekete ember

Mindenki tisztelte, becsülte őket. Barbara és Lázár mintaképei voltak a boldog házasságban megöregedett embereknek. Téli estéken, amikor alig akadt munka a földeken, a házuk megtelt gyermekekkel, mert olyan meséket tudtak, amelyek nem hasonlítottak azokra, amit olvashattak, azokra aztán végképp nem, amilyeneket a televíziós csatornák gyermekműsor címszó alatt közvetítettek.

A tipegő anyóka Barbara és a hórihorgasból görnyedt öregemberré hajló Lázár úgy éltek az életüket, hogy senki sem hallotta panaszkodni, de dicsekedni sem őket. Mindenüket, ami volt, saját kezükkel teremtették, s csak az különböztette meg őket a többi telepestől, hogy akkor, amikor már módjukban állt, szinte csak könyvekre költötték a pénzüket.

Házuk két szobából, konyhából, s az utólag hozzáépített fürdőszobából állt, de az udvaron volt szerszámos fészker, nyári konyha is aszalóval, amelyben a korai gyümölcsöktől a kései almáig mindig készült lekvár, kompót vagy cukor-édes aszalvány. Aki alaposan megnézte az épületet, talán észrevehette, hogy nem egyszerre épültek a helyiségek, de az ő házuk állt a legmagasabb halmon, még lépcsők sem kellettek hozzá, nem kellett ár- és belvíztől tartaniuk, s így a füves udvar volt az előszobájuk.

Lázár ültette az első fákat. Nem az árnyék, még kevésbé a látvány miatt. Egyszerű oka volt, a háztól távolabb verempincét ásott a terményeknek, s a fűz és a mocsári tölgy elszívta a nedvességet, soha nem rohadt meg a krumpli, a leveszöldség, s a hordós káposzta sem pimpósodott meg idő előtt a zsuppal fedett pincéjükben. Aztán a többiek is lázári módon védekeztek a feltörő talajvíz s az esők után napokig álló pocsolják ellen.

Egy ház, egy liget.

Lennebb, a valódi ártéren, pálinkának való, meghatározhatatlan fajtájú szilva-faerdő burjánzott, s a választóvonalon, a rét és a folyó közötti turzáson papírhéjú diót természetek az első időktől kezdve a telepések.

A város Posta-telepnek nevezte a helyet, ahol laktak, s amely az első kezdetleges, tapasztott falazatú házak után, átépülve sem a kivagyiságot, inkább az ízlés és a hasznosság, a kihasználhatóság és a természettel való harmonikus együttélés képét mutatta.

Az ártér és a hajdani legelő között, azokon a halmokon, amelyeket az erdő méretű mesterséges ligetek nőttek be, nemcsak a füzek rejtették a házakat. A hatalmas lombkoronát növelő mocsári tölgyek is takarták őket, amelyek ilyen őszi napokon, a kopottas avar, a száradó kórók üzenetét, a pusztulást vidámitották színeikkel. Narancs és vörös árnyalatú leveleikkel olyanok voltak az őszi

szélben hajlongó toronymagas óriások, mintha felszállni készülő forró égövi madarak lettek volna.

Minden irányba, bármerre is nézett az ember, hasonló facsoportokat látott, s mindenik egy-egy telepes házát rejtette, de nem igazi utcák mentén épültek. Sejteni lehetett, hogy régebben merre került ki a kanyargó gyalogösvény a mélyebben fekvő területek tocsogóit, vízi világot dajkáló tavacskaikat.

Postarétnek hívták, s valaha lovas futárok, postakocsik váltó lovai legeltek itt a cserére várva, aztán a vasút megjelenése után amolyan senki földje lett. Nem kaszálták, nem is legeltették a dús füvű rétet. Eltömődtek az árkok, senki nem takarította őket, s mert nem volt gazdája, sokáig idehordták a városi emberek a háztartások hulladékát, olyasmit, amit nem égethettek el kályháikban a téli napokon, nem dobhatták a konyhakertek trágyadombjára. Még nem az ipari hulladék és a műanyagok képezték akkortájt a város szemetét. Döngút is volt valaha, s a sintértelepről, a bőrükért megnyúzott kóbor kutyák tetemei is itt végezték, madarak, rókák, bogarak táplálékként, de erre már csak Lázár, az első idetelepült emlékezhetett.

Ő és felesége voltak a pionírok, az első telepesek, rögtön azután költöztek be, egy romos csőszkunyhóba, hogy hazaengedték őket az átnevelőnek nevezett kényszermunkatáborból, s nem akartak a kiutalt pincelakásba költözni.

Hármutat vitték el, de csak ketten szabadultak. Tízéves fiuk ott halt meg a Duna-delta végtelen nádasai között. Még el sem temethették. Az osztályellen-ségnek nem járt sem koporsó, sem fejfa. Csak elszállították a haldokló nagybeteg gyermeket, a hajdani görög földbirtokos egyik istállójába berendezett orvosi rendelőbe, ahol a lázmérő volt az egyetlen eszköz, s talán a gyógyszer is. Nem kísérhették el. Aztán egy reggel, a négyszögbe sorakoztatott, s az ünnepélyes zászlófelvonásra készülő rabok előtt, mintha ez lenne a legtermészetesebb módja a dolognak, a munkabeosztás ismertetése után, ugyanazon a rikácsoló hangján közölte a táborparancsnok alezredes, hogy Alexandru Lázár meghalt a rabkór-házban, s el is temették.

Tanárok voltak mindketten, s egy rendszerellenes röpcédulázás után, amikor a gyanús érettségiző osztályukat letartóztatták, majd életfogytig tartó szabadság-vesztésre ítélték őket, rájuk, a mit sem sejtő tanárookra is kiszabták, ítélet nélkül, ahogy abban az időben nevezték, „adminisztratív határozattal” a sokévnnyi kényszermunkát.

Négy év raboskodás után szabadultak, s mert kényszerlakhelyként ezt a várost nevezte meg a belügyi hivatal, s az elbocsájtó okirat szerint a város kellett lakhatást biztosítson számukra, adtak valami sötét lyukat, amit lakásnak nevezett a néptanács ügyintézője, de Lázár nem fogadta el a felajánlott vizes-penészes pincelakást. Helyette kijárta, hogy törvényes bérlőként művelhesse a Postaréten a csőszkunyhó körüli senki földjét, s hogy saját erőből lakhatóvá tegye azt a kalibát.

Híre kelt a menedéknek, s egyre több, kényszerlakhelyre kötelezett, frissen szabadult sorstársuk telepedett meg a szomszédjukban, s tették közösen művelhetővé a házhelyeknél alig nagyobb vízmentes területeket. Nem sokkal azután, hogy termőre fordították, s gondozni kezdték, zöldségeskertekké varázsolvá a földeket, ők lettek a városi piac legkeresettebb árusai. Tökéletes terményt vittek

eladásra, később már tojást és kecskesajtot is, s azok, akiknek nem sok közük volt korábban földhöz, gazdálkodáshoz, akik kényszer szülte termelők voltak, úgy emlegették őket a városiak, hogy valódi „bolgárkertészek”. És igazi mintagazdák lettek. Egy gróf és egy báró családja, tanárok, háborúban kitüntetett katonatiszt és gépészmérnök, jogász és elhurcolt parasztember is volt a telepések között, s a lehetőségeikhez mérten, egymást segítve, igyekeztek túlélni, ha már emberként élni nem hagyta őket az a rendszer.

Ócskapiacsn szerzett biciklik kerekeiből tákolták össze, a sorstárs mérnök tervei alapján készített első, majd a többi háromkerekes szállítóeszközüket, amelyvel felváltva, egymás terményeit hajnalonként összegyűjtve vihették piacra friss zöldségeiket. Dolgoztak, hogy megéljenek, és megéltek mert nem volt pihenőnapjuk, s egymás kudarcaiból, sikereikből megtanulták, hogy hol és mit várhatnak el a földtől. Tudták, hogy hol van közelebb a talajvíz, mint ahogy ismerték a fagyzugos helyeket is.

Átélték mindannyian a nyomorúságnak azokat a kezdeti napjait, amikor egy ásó, egy kalapács, harapófogó is komolyan megterhelte a költségvetésüket, s az ócskástól vásárolt használt edényeik sem voltak üveges szekrénybe való, dicsekvésre méltó antik tárgyak. Akárcsak Lázárék, lassacskán a többiek is élhetővé, aztán évek hosszú sora alatt kényelmessé bővítették a házaikat.

Sorstársuk, a jogász, amikor lazulni kezdett a rendszer harapófogója, a törvények kiskapuit kihasználva, kertészeti társulásként jelentette be a földfoglalókat, rendezte a tulajdonviszonyokat, s ezután, mint adófizetőknek, járt nekik is a betegellátás, s vénségükre, amikor már nem tudtak teljes erőből kertészkedni, nyugdíjat is kaptak, amiből szerényen, de megéltek valahogy.

Elmaradtak a heti rendszerességgel tartott rendőrségi razziaák, s az egyik jobb érzésű faluról származó rendőrtiszt meg is mondta, hogy kár ilyen rendes embereket egyfolytában vegzálni, amikor nincs emberük arra sem, hogy rendet tartsanak a városi huligánok között.

Mindenki terjeszkedett, újabb és újabb darabokat vontak művelés alá, amely sajátjuk lett, de közösen gondozták, közösen adták el a rajta megtermelt zöldségeket. Öntözőcsatornákat ástak vízigényes növényeik számára, s amire a rendszerváltással érkezett új világ megengedte volna, nekik már komoly gépeik voltak, s négykerék-meghajtású kis teherautóikkal, az értékesítési korszakhoz, amivé kényszertársulásuk változott, a szomszéd városok piacaira is szállította friss és tartósított terményeiket.

Lázár úgy dolgozott, hajnaltól napestig, mintha még mindig a kényszermunka-felügyelők álltak volna a háta mögött, s felesége, Barbara nemcsak társa, de motorja is volt ennek a létért folytatott szakadatlan küzdelemnek. Megérkezésük idején mindketten a harmincas éveik végén jártak, s nagyon sokáig reménykedtek abban, hogy lehet még gyermekük, de a kényszermunka teleinek, az állandó felfázásoknak, aztán a nyarak rovarinvázióinak ragályos betegségei terméketlenül tették az asszonyt.

Úgy öregedtek meg, hogy sohasem beszéltek a kényszermunka előtti, régi életükről, s mintha megegyeztek volna abban is, hogy sohasem emlegetik kisfiukat. Sem pajkos játékait, sem borzalmas halálát, amely fölött némaságukban sem

tudtak napirendre térni. És mindvégig be is tartották a ki nem mondott fájdalmas fogadalmat. Életük végéig kísérte őket ez a borzalmas hallgatás. Nem láthatták holtan a gyermeküket, s így, életük legtragikusabb eseménye nem zárulhatott le bennük. Titkoltan ugyan, de mindketten abban reménykedtek, és talán abban az álomban is éltek, hogy nem is halt meg, valahol élhet, s ötven évvel a halála után, a vénség küszöbén is reménykedtek, hogy egyszer csak felbukkan. Olyannak látták soha ki nem beszélt álmaikban, mint a betegsége, az agyhártyagyulladás előtti napokban. Kedvesen mosolygós arc tűnt fel, ha rá gondoltak, olyannak látták, aki ma is segítené őket, mint ahogy a Duna-deltában is tette, hogy teljesíthessék az állandóan újra és újra megemelt, embertelen, s többnyire teljesíthetetlen normát.

Megbékéltek a világgal, amely kitaszította őket, de megbocsájtani nem tudtak. Elevenen élt emlékezetükben, hogy amikor a gyűjtőfogházból az állomásra kísérték őket a fegyveresek, anélkül, hogy valakik kényszerítették volna a menetet bámuló embereket, azok szidalmazták, megköpködték őket. Nem volt a telep lakóinak a szükségesnél több kapcsolatuk a várossal, a külvilággal. Sem a kezdet kezdetén, sem később, amikor már lehetett volna, nem politizáltak. Kedvesek voltak az idegenekhez, de nem engedték magukhoz közel őket. Ilyenek voltak a többi kitaszítottak, és ilyen volt Lázár és Barbara is.

Rettegve gondoltak arra a napra, amely várhatóan bármikor bekövetkezhet, hogy egyikük halálával a magára maradó kénytelen lesz mindazt elvégezni, amihez már ketten is kevesek voltak.

Lázár infarktusa után az asszony éjszakánként fel-felriadt, ha nem hallotta azt a dörmögő horkolást, ami nem volt elég hangos, hogy felébredesse, de ami biztos jele volt annak, hogy a férje még él.

Nem csinált titkot abból, hogy felkészül a bekövetkezendő gyászra. A nagy mosófazékban, amelyben a fehér ruhákat szokta kifőzni a kályha hamujából készített lúgos vízben, ruhákat festett feketére. Olyanokat, amelyeket gyásza idején viselhet, s olyanokat, amelyekben eltemethetik, ha korábban halna meg, mint a férje.

Egy nap arra kérte Lázárt, hogy vegye fel azt a galambszürke öltönyt, amelyet évek óta nem viselt, mert látni szeretné, hogy jó-e még, nem fogyott-e, nem hízott-e ki belőle, s kihasználva, hogy az öreg elment meglátogatni azt a betegeskedő parasztembert, akitől a föld, a kertészkedés titkait tanulta valaha a telep összes lakója, megfestette az öltönyt. Nem lett foltos, sem egyenetlen a festés, s hogy férje ne láthassa, mit művelt a drága angol szövettel, száradni a padlás nélküli, az őszi napfénytől a cserepek alatt fülledt meleggé hevült szerszámos színbe akasztotta a fekete ruhát.

Ez volt élete utolsó vállalkozása. Másnap még beakasztotta a feketére festett ruhát a helyére, visszatette rá férje fehér ingét, s a szintén feketére festett nyakendőt, s ugyanúgy ült le minden esti szórakozásukhoz, játékukhoz, mintha mi sem történt volna.

És hozzákezdtek fiatal éveik színházi élményeinek egész estét betöltő újra-éléséhez, hogy felvonásonként, a párbeszéd felidézésével a tökéletesség felé haladva tegyék élvezetessé estjeiket.

Amikor játszani kezdték ezt, a szellemtornának is beillő, a felidézéssel a felejtés ellen küzdő kétszemélyes színházukat, összeírták azokat a darabokat, amelyeket fiatal éveikben láttak. Aztán, mint ahogy a restaurátor hajszálvékony ecsetvonásokkal hoz helyre egy-egy festményt, ugyanúgy, hónapok hosszú találgatásai, kísérletezései után, jelenetről jelenetre, mondatról mondatra próbálták felidézni a kiválasztott darabot, míg végre elérték, hogy tökéletesnek érezzék, bár a negyedik, ötödik visszaálmódott színdarab után, szinte egyszerre fedezték fel, amire külön-külön is rákérdeztek, egymástól várva a választ.

– Mi sohasem láttunk vígjátékot, bohózatot? Mindig csak tömény drámákat néztünk együtt? – De akárhogy is akartak valami vidám dologra emlékezni, nem jutott egyiküknek sem eszébe egyetlen nevetést kiváltó színdarab sem.

Évekig, évtizedekig tartó munkával, csatornák, árkok kiásásával a pangó vizek, tószemek lecsapolásával egyre növelték birtokrészüket, amelyet most, megvénülve, már nem tudtak megművelni, s így, egyik sorstársuknak, már itt, a telepen született fiának ajándékozták, aki egyébként is segített nekik a ház körül, s ellátta őket mindennel, amire szükségük, igényük volt maradék életükben. Könyveket is hozott Barna, akinek őszülő halántéka ellenére is kijárt a házaspártól a kisgyermekkorától megszokott, Barnika, becéző megszólítás.

Azon az estén, Csehov darabjának felidézése közben, bele-beleolvastak az eredeti szövegbe is.

A Cseresznyés kert utolsó mondatait csiszolgatták emlékezetből, de sehogy sem akart teljesen kerekké válni. Bele-belenéztek a Barnika által vásárolt, számár-füles, szétolvasott könyvbe, mert ezt a darabot, talán azért, hogy a nyomtatott példány kezük ügyében volt, emiatt sem kezelték olyan szabadon, mint a többi-eket. Már hónapok óta építették félmondatról mondatra a darabot, amelyet, bár szerzője vígjátéknak szánt, de ők sohasem éreztek annak.

Barbara belenézett a könyvbe, pontosan szeretne volna elmondani azokat a szavakat, amelyeket a tragédia végkifejletének tartott. Felállt a székről, és az ágy szélére dőlt, mint akinek nehezére esik már az ülve maradás is. Szédülést érzett, dadogni kezdett, amikor megpróbálta összerakni Andrejevna utolsó, búcsúzás előtti mondatait.

– „Hadd nézzem meg még egyszer ezeket a falakat, ezeket az ablakokat... Hogy szerettem ezt a szobát szegény megboldogult anyám...”

Az utolsó szót, mintha nem tudta volna egyből kimondani, egyre csak ismételte, halkabban, egyre halkabban, szinte már erőtlenül suttogva, s arcáról patakokban folyt a könnye a könyv nyitott lapjaira. Érthetetlen volt, amit mondott, de Lázár tudta, hogy azt ismételné folyamatosan:

– Anyám, anyám... anyám.

Lázár a semmibe bámult, azon töprengett, hogy milyen fájdalmas is lehet az örökös elvágódás, amely csak cél, de nem lesz kézzelfogható eredménye semminek, s mint mindig, ha egy színdarab felidezésének végére értek, most is homlokon akarta csókolni Barbarát. Botjára támaszkodva indult a székétől az ágyon elnyúló asszony felé, s az utolsó lépés előtt már tudta, hogy nem Andrejevna búcsúzott, hanem Barbara, aki Csehov szavait idézve, végszót adott, életük közös színpadára lépő új szereplőnek, a halálnak.

A temetés utáni napokban, mintha fogadalmat tett volna az örökös gyászra, reggeltől estig a feketére festett öltönyt viselte, alig evett, s azokból a tárgyából, amelyek kedvesek voltak valaha Barbarának, szentélyt épített a tükör alatti polcra. Odatette azt az ezüst kontybontó fésűt, amelyet valamelyik itteni karácsonyra vett a feleségének, a nyakláncot, amelynek aranszívecskéjébe nem kerülhetett be soha fiuk fényképe, az a kopott, elmosódott igazolványkép, amelyet az utolsó motozáskor kobozott el a munkatábor őrségének parancsnoka. Odakerült a dióolajba áztatott körömvirágos krém tégelye is, amelyet Barbara maga készített, saját receptje alapján, s amellyel nagymosások után a kezét ápolta. S még ezernyi apróság, amiről azt gondolta, hogy Barbara ma is ragaszkodna hozzájuk.

Esténként gyertyát gyújtott az asszony fényképe előtt, de nem az örökláng szimbóluma volt az a fény. Nézte, hogy a kanóc fölött még kékesen fénylő lángnyelv hogy vöröslik fennebb, ahogy hűlni kezd, hogy aztán a gyász fekete pillangói, apró korompihék, bizonytalan libbenéseikkel hogyan fejezik be a fényt elnyelő sötétség apródjaiként a tűzláng talmi életét.

Vállfára tette az asszony ruháit, s azt a néhány darabot, amelyeket Barbara nem festett feketére, most ő áztatta napokig a borostyán termésének, a tölgy kérgének levébe, hogy egyenletesen fogja be feketére, mert nem tudta, hogy konyhasót, aztán ecetet kell önteni a vegyített lébe, hogy tartós maradjon a színezés.

Fekete lett a világ, amelyben neki még élnie kellett.

Valóságos emlékmúzeumot rendezett be a közös hálószobába, s mintha mellette lenne az asszony, motyogva mesélte, hogy aznap mit csinált.

– Előbb kiráztam a gyapjúkardigánodat, mert azt hittem, hogy beleköltözött a moly, aztán teát főztem, utána kimentem a folyópartra, mert áradt a napokban, s a homokpadunknál, ahol néhanapján napoztál is, hordalék tűzifát kerestem, de csak akkora törzsek voltak, hogy megmozdítani sem bírtam őket.

Nem hanyagolta el magát, tudta, hogy Barbara nem bocsájtana meg neki, ha koszosan, ápolatlanul járna, s a hiányban, amelyet az asszony halála miatt érzett, felfedezte a gyász értelmét. Eszébe jutott, hogy valahol olvasott is ennek a nagyon emberi érzésnek a meghatározásáról, s több napi keresgélés után, egy régi füzetben, amelybe idézeteket gyűjtött, mintha még vénen is a tanárságra való visszatérésre készülné, megtalálta a keresett passzust. „A gyász kulturális értéke, hogy a fájdalomnak formát és harmóniát ad. A valóságos életet a dráma síkjára emeli.” Nem írta oda, hogy kitől származik a gondolat. Csak egy nagy H volt a szöveg mellett, s hiába keresgélt a könyvespolc hiányában a szoba egyik falán téglaként felrakott könyvek között, mert egyik sem az volt, amiben emlékezete szerint ott lehetett volna az a kétmondatnyi idézet.

A könyvek rakosgatása közben az a Robinson Crusoe-kötet került a kezébe, amelyet telepeslétük elején, elsőként vett meg az ócskapiacon, mert úgy érezte azokban a napokban, amikor a szemétdombok réjtjén új életet kezdtek, hogy ők valójában egy magányos sziget lakói azon a tengeren, amelyen törvénytelenések viharai sodorják az ismeretlenbe az embereket.

Kinyitotta a könyvet, s szeme megakadt az első oldal után egy aláhúzott részen, amelyet Barbara jelölt ki, mert sorsukról, a középosztály felszámolásáról beszélgetve, nagyon sokszor olvasta fel neki.

„Apám pedig arra kért, mindig tartsam szem előtt: a balsors az emberek legfelsőbb s legalsóbb osztályait sújtja leginkább. A középrendűek még a csapásoknak és a gyarlóságoknak is sokkal kevésbé vannak kitéve. Nincs részük annyi testi és lelki betegségben és gyötrődésben, mint azoknak, akik fényűzően és kicsapongva élnek, vagy szegényen, nehéz munka mellett éheznek és szükségét szenvednek. Utóbbiakra természetes módon hoz gyötrelmet ez az életvitel”.

Emlékezett, hogy Barbara azt mondta, hogy ők nemzedékek óta középosztálybeliek, tehát nem kellett volna megtörténnie annak, ami megtörtént velük, s mindig hozzátette:

– Most már az utolsó szavak vonatkoznak ránk, ha egyáltalán életvitelnek lehet nevezni ezt a polgári osztály alatti, társadalmon kívüli létformát. Nem találd úgy, hogy túlságosan is elegáns ez a formula annak kifejezésére, ahol vagyunk, amiben élünk? – kérdezte, aztán hozzátette. – Ezek szerint életvitel lenne, legalábbis Defoe megfogalmazása alapján az a halálmenet is, a Duna-deltában? Akit megfosztottak a szabadságától, annak nincs életvitele, még létformája sincs, a tengődők nem ebbe a kategóriába tartoznak – mondta ki a szentenciát.

Úgy érezte, hogy az egyre erősödő gyász érzésének rabja, s úgy találta, hogy ez már nem a létezés formája, hanem a halál bármikori bekövetkeztének, biztos eljövételének elfogadása. Tudta, hogy amiben él, a lét és a semmi közötti, ideiglenes nyugalmi állapot.

Ahogy teltek a Barbara nélküli napok, egyre sötétebbek, már-már feketék lettek a gondolatai is. Úgy olvasgatta a református Bibliát, hogy abban reménykedett, hogy miközben a Szent Könyvet olvassa, meghallja majd az elhívást, mert nem akart önként véget vetni az életének, amelyet immáron nyűgként élt át, satnyuló izmainak mozgását korlátozó börtönében, s egyre céltalanabb napjainak csendjében.

Ha nem remete módjára élt volna, úgy érezte, hogy el kellene bújjon a kegyetlen világ elől, de ahová rejtőzhetett volna, az árnyék volt, Barbara árnyéka, s a gyász feketesége miatt azt kívánta, hogy lelke után a teste is engedelmességedjen ennek a mindennapjait kitöltő feketeségnek. Hogy semmi se maradjon színes ebben a fekete árnyalatait felvonultató életében.

Észre sem vette, hogy sötétedik az egész teste, s a napok múlásával egyre feketébb lesz. A kézfején látta meg először a változást. Leccsatolta karóját, ahol mindig fehérebb maradt a kerti munkák közben is a napégette bőre, de egyenletes volt karjának kormosan fekete színe. Nem érdekelte a dolog, lefoglalta, hogy mindent Barbara kedve szerint végezzen a ház körül. Aztán, amikor egyik nap belenézett a megfakult tükörbe, egy fehér hajú öreg néger elkínzott arca nézett rá a foncsorát vesztett homályból. Nem egy festékkel feketített arcot látott, hanem egy igazi afrikait. Fehér haja miatt, amelyet sikertelenül próbált rövidebbre vágni a konyhai ollóval, s amely lépcsőzetes lett, attól, hogy nem érte el egyenletesen mindenhol a fejét, olyasmit mutatott a tükörképe, mint amilyenek azok az öreg feketék lehettek, akiknek koruk miatt ritkulni kezdenek a göndörséget alkotó hajszálaik. Olyan néger arc volt, akin látszott, hogy a harcát megvívta. És nem is a tükörképnek, hanem a mögöttes, soha nem tükröződő világnak mondta el Pál apostolnak Timóteushoz intézett szavait:

„Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam...”

Beteljesedett hát, amire olyan sokszor gondolt, a külvilágtól való megkülönböztetésére, élete koronája a bőrszíne lett, megvallatója azoknak, akik nem várják az igaz bírót, s vele a szeretet eljöveteletét.

Külseje pontosan tükrözte azt, amit gyásza közben érzett. Fekete lett, fekete ember. Nem csodálkozott a változáson, hiszen természetesnek vette, hogy a szobában szerteszét aggatott feketére festett női ruhák és saját megjelenésének éjfeketesége egyszer majd mindent, őt magát is uralni fogja.

A tükör párkányára tette azt a lepréselt rózsát, amit Barbara koszorújából hozott emlékként a temetés után, s amely éppen leesni készült a fénykép keretéről, ahová felragasztotta. Arra gondolt, hogy a gyász része a sír gondozása is, s hogy hónapok teltek el a temetés óta, s nem is volt még a nagyon távoli, városi temetőben. Eszébe jutott, hogy Barbara imádta a bazsarózsát, s hogy ilyenkor ősszel, amikor már rogygyantan barnásak a levelei, ki lehet ásni az átültetésre szánt töveket, s hosszas kínlódás után sikerült is, nagyon-nagyon kevés földdel, hogy elbírassa, kiásnia egy fehér és egy kárminvörös gyökeret.

Órákig tartott a városig, aztán a városon keresztüli vánszorgása. Minden lépésnél úgy érezte, mintha ragacsos iszapból húzná ki a lábát.

A Főtér utáni utcában, ahol a temető felé vezető, meredeken kaptató rész következett, megállt pihenni. Érezte, ha most leülne a járda szélére, egyedül nem tudna felállni. A falnak dőlve pihent, aztán észrevétlenül csúszni kezdett szép lassan lefelé, s lábát széttárva úgy érkezett huppanás nélkül a földre, hogy meg sem ütötte magát. A bazsarózsatövek papírja is kibomlott, s a két tő, már száradásnak indult levelű bokor úgy nézett ki lábai mellett, mintha fonnyadt virágcsokrot, gyógyfüvet árulna.

Öntudatánál volt még, amikor néhány ember állt meg mellette. Egyikük a lábával megpiszkálta, úgy, ahogy undorító dolgokat szoktak kitapintani cipőjük orrával az emberek.

– Nézz oda te, már a mocskos trotli nigger migránsok is idejönnek a nyakunkra koldulni – mondta, s az öregre köpött. Nem tudhatta, hogy az, aki behunyt szemmel ül a járdán, Lázár, a hajdan híres kritikus-irodalomtanár, a városiak által irigyelt Posta-telep alapítója. Lázár az, akit Isten úgy szeretett, hogy teljesítette kívánságát. Ő maga is pontosan olyan fekete lett, mint a napjai, és mint a körülötte kihűlőben lévő embertelen világ.

– Hé, niggercsóka, menj vissza Afrikába, ott koldulj! – hallotta a gyásza fölé kerekített mondatot, s Lázár, a feltámaszthatatlan Lázár biztosan tudta, hogy nem ő hal meg ezen az embertelenné tett, elátkozott földön, hanem ez a világ hal meg, mindörökre. Meghal, s ha már nem tudta hangosan kimondani a végszót, gondolatban hozzátette a világtól való búcsúzóul, hogy ámen.

Tóth László

Mitológia

*mínoszi árnyak
botladoznak
knósszosz falain*

*a pénztárnál tekergő sorok
testén
ezer bikafej*

(Kréta, 2017. nyár)

Honnan tudni

*honnan tudni az Úr
befejezte-e a teremtést s a nyolcadik
napon nem tervezte-e a folytatást
honnan tudni az első hat napon
nemcsak vázlatait készítette el
melyekből még nagyfokú beképzeltség
következtetni a végső elképzelésére
honnan tudni nem az ember piszkolt-e bele
az isteni terobe honnan tudni nem ő jelentette-e ki
nagy öntudattal: „Innen már átveszem”
s nyugdíjba küldte az Öreget
s csupán végkielégítésül mondott el hozzá
néhány hozsánnát honnan tudni
honnan
tudni
honnan*

Kisded értekezés a budapesti lányokról és az esztétikai mércéről

Henri Michaux versét olvasom a budapesti lányról (La Jeune fille de Budapest). Jozef Michalkovič szlovák fordításában (Mladá Budapešťianka). Aztán előveszem Illyést, s magyarul is. Mellesleg nem jó vers. Se szlovákul, se magyarul. Gondolom, franciául se. Amin a két remek költő-fordító sem tudott segíteni. Mintha az egész csak úgy kijött volna a francia poétából, miután kijött a magyar lányból, aki nyilván nagyon bejött neki. S ha egyszer kijött, már nem is foglalkozott a verssel többet. A lánnyal, lehet, egyszer-kétszer még. Ez is azt bizonyítja, mily kockázatos műsának lennie az ember lányának. (Gondolom, fiának is, ha költőnő ágyába... azaz pennájára kerül.) Merthogy a rossz versre nincs orvosság. És magyarázat se. A silány műsára meg különösen nincs, ha egyszer csődöt mondott, hogy jobb dalra izgassa húrjai lantosát. Ezentúl jobban megnézem hát a budapesti lányokat. Ha másért nem, mert már látni is rosszul. S különben is nagy a felelősség a költő vállán, aki „egy lány-lehelet langyos ködében” (vo vlažnej hmle dievčenského dychu) még esztétikai elveit és minőségigényét is hajlamos szem előtt téveszteni. Habár: lány, vers – egyre megy. Ha elkészültél, egyikkel sem tudsz mit kezdeni.

Fehéren fehér

(readymade)

Hommage à P. T. – Halálának 15. évfordulóján

*fehéren fehér
mintha platzner tibor
festette volna
a semmi vásznára*

*mintha egy kósza árny futna
a homályban sereglőkkel
majd leül a számára kimért idő
szirtjének szélén
egy szelíd mosolyt ken szét szakállán
két részre osztja a teret*

*nem szól csak néz ránk
valahonnan a nézésen túlról
s ez beszédesebb
minden szónál*

*fehéren fehér
mintha ecsetje
misézne a természet szentélyének
pop-art díszletei között*

*majd behunyorint a kihűlt végtelenbe
ahol útja szakadatlan fut tovább*

(2015. december 31.)

„Az írók tisztességesen politizálnak”

– Gion Nándor hátrahagyott írásai. IV. rész¹

[Újévi köszöntő 1991]²

Boldog új évet kívánok minden kedves hallgatónknak!

Az elmúlt esztendőekben sokszor kívántam sok boldogságot az embereknek rádióink hullámhosszán így, az új év első óráiban, őszintén kívántam a sok boldogságot másoknak és magamnak is, néha vidáman, többször erőltetett vidámsággal, az utóbbi időben már egyre visszafogottabban. A boldog új esztendő ugyanis általában kevesebb boldogságot hoztak, mint amennyit legtöbben vártunk, jóval kevesebbet. A kivilágított, a bizakodóan, vagy éppen hivalkodóan fényeskedő szilveszteri éjszakát igen sok sötét éjszaka követte.

A nagy sötétségről beszélgettem egyszer régen egy költő barátommal, aki gyerekkorát tanyákon töltötte, és arról mesélt, hogy éjszakánként milyen tömény sötétség vette körül a tanyákat, én is a gyerekkoromról meséltem, régi temetőkről és egy kis folyóról, melyeket szintén tömény sötétség borított éjszakánként. És hosszúak voltak ezek a sötét éjszakák, akkor voltak hosszúak, ha az ember nyugtalanul, szorongva, vagy éppen dühösen várta elmúlásukat, és ha nem bízott benne, hogy a nappalok túlzottan világosak lesznek.

1 A *Forrás* 2017/2. számában megkezdődött, 7–8. és 2018/4. számában folytatódott a Gion-életműkiadásból kimaradt írások közlése. Jelen válogatás darabjait az kapcsolja össze, hogy több írás a (kultur)politikus (érdeklődésű) írókat mutatja be. Az 1991-es újévi köszöntő az író szűkebb pátriájának előző évi változásait nagyrészt csalódottan veszi tudomásul; majd a szintén balul végződött 1968-as csehszlovákiai események friss, kortárs reflexiói következnek, amelyeknek az ottani események idén 50. évfordulója ad aktualitást. Innentől nagyjából keletkezési sorrendben következnek az írások: a következő szöveg szintén 1968-as, ráadásul ez az – akkor még elsőkönyves szerzővel – készült riport minden bizonnyal a legelső írás, amely Gion magyarországi recepciójára utal. Ezt a darabot egy, a vajdasági *Jó Pajtás* című gyermeklap mellett kiálló, majd egy ennek a lapnak adott nyilatkozat követi – még Gion rádiós újságíró korából. A folytatásban több hasonló, különféle magyarországi lapokban, folyóiratokban megjelent beszélgetés, illetve egyéb szerzői megnyilatkozás következik. Érdekesség, hogy Gion két interjúban is éppen hivatalban lévő színházigazgatóként nyilatkozik meg – az életműkiadásból ilyen szövegeket nem ismertünk; több írásban pedig a műveiből készült filmeket kommentálja. Igazi kuriózum a válogatásban Giornak a Forum Kiadó Tanácsának elnökségében töltött időszakáról készített jelentése, amely az *Új Szimposion* folyóirat igen viharos, máig vitatott éveiről első kézből, kortárs szöveggel szolgáltat adatokat. Az írónak egy jó ismerőséről készült jegyzete után az életmű eddig ismeretlen műfajú részével zárjuk a sorozatot: ide gyűjtöttük Gion kommentárjait, kerek írásművekké formált jegyzeteit, amelyeket saját műveiről, illetve saját műveikhez készített, abban a reményben, hogy esetleg megfilmesítik őket.

Az íráscsokrot az OSZK Kézirattárában a Fond 583-as jelzet alatt lévő hagyatékából, kéz- és gépiratból, illetve korabeli lapokból sikerült összeállítani. Amelyik írásnál lehet tudni, illetve sikerült kideríteni, hogy hol és mikor közzéttek, lábjegyzetben feltüntettük. Gion Eszternek a szövegek közléséhez való szíves hozzájárulását ezúttal is köszöni az íráscsokor összeállítója, Kurcz Ádám István.

2 Kéziratból.

Azóta a tanyák nagy részét lebontották, az én régi temetőimet is simára gyalták, a kis folyó vize pedig bemocskolódott. Viszonzásul rengeteg villanygőgyulladt ki, úgy látszott, hogy egyre világosabb lesz körülöttünk, már magunk is így hittük, hogyha egyikünk-másikunk mégsem hitte volna, mindig akadt valaki, aki felsőbb megbízatásból bebizonyította, hogy igenis fényesedik ez a szomorú világ. Pedig a tömény sötétséget hozó éjszakák továbbra is megmaradtak, és hosszúak voltak, különösen, ha az ember nyugtalanul, tehetetlenül várta elmúlásukat. A végén már annak örültünk, ha egyáltalán túléljük a sötét éjszakákat. Nyilván ezért vált szokássá, hogy dühödt keserőséggel elmarasztaltuk az éppen elmúlt esztendőt, és csak azután kívántunk boldog új évet, egyre kevésbé bízva benne, hogy az sokkal több világosságot hoz. A néhány órával ezelőtt kimúlt ősztendőről sem mondhatunk sok jót. Nehéz volt, sok keserőséget hozott, örültünk, hogy túléljük, és ha most nem ünnepelnénk éppen, ennél csúnyább szavakat is mondanék.

Valami azért mégis történt 1990-ben, amire érdemes odafigyelni. Megváltozott körülöttünk a világ, ami persze még nem jelenti azt, hogy okvetlenül jobb lesz, egy azonban bizonyos: kezdenek megváltozni az emberek, és aki jobban odafigyelt, észrevette, hogy tájékunkon is egyenesedni kezdett az emberek dereka. Az emberek mintha nagyobbak lennének, bátrabban szólnak és cselekszenek, mint régen. Ha másért nem, már ezért is érdemes volt túlélni az ősztendőt. Régi meggyőződésem, hogy a világosságot nem a sápadt villanygők hozzák, hanem a magunk helytállása és embersége. Szomorú világunkat az embereknek kell kifényesíteni, és ezt csak egyenes derékkel lehet megcsinálni. Együtt és külön-külön is.

Éppen ezért még egyszer és őszintén boldog új esztendőt kívánok minden kedves hallgatónknak.

Csehszlovákiában 1968. VII. 12. – 1968. VII. 20.³

Abban az időben is voltak szovjet csapatok Csehszlovákiában. Éppen akkor értek véget a Varsói Szerződés egységeinek hadgyakorlatai. A szovjet csapatoknak állítólag Lengyelországba kellett volna kivonulniuk, és az újságok azt írták, hogy a nép virágosóval üdvözölte a távozó katonákat. Az ország ellenkező határszélén. Komáromban, ahol Jókainak szobra van, Lehár Ferencnek pedig emléktáblája a szülőházán, délelőtt tíz órakor már nem lehetett újsághoz jutni, az emberek nagyon gyorsan szétkapkodták őket, különösen a napilapokat.

Komárom közelében rendezték az idén a csehszlovákiai magyar értelmiségiek Nyári Ifjúsági Találkozóját, a Vág-Duna mellett, egy békés fűzfaerdőben. A terebélyes fűzek között mindenféle színű és méretű sátor állt, a lányok közül néhányan már korán reggel fürdőruhában jelentek meg a sátrak előtt. Volt, aki azt mondta, hogy sokan csak azért jöttek ide, mert kanokat keresnek; pontosan így mondták. Különben miért járkálnának apró fürdőruhában már korán reggel, amikor még hideg van a folyó mellett. Meg azt is mondták, hogy egész biztosan piclik is vannak a táborban. Az lehetetlen, hogy kétszáz ember között ne legyen

3 Új Symposion 1968/41., 14.

néhány spicli. De ők két évtized alatt már megszokták, hogy tartaniok kell a spicliktől, és hogy nem beszélhetnek hangosan és óvatlanul. Ezt azonban hangosan mondták, mert biztosak voltak benne, hogy a jövő évi táborozáson már nem lesznek spiclik. A besúgók akkor már mindent elolvashatnak az újságokban. Aztán aggódva megkérdezték tőlem, láttam-e harckocsikat Komáromban. Ők úgy hallották, hogy mozgósították a katonaságot, az oroszok ugyanis piszkoskodnak, mert félnék attól, hogy egyszer majd ők is kénytelenek lesznek csupán az újságokból tájékozódni, csakhogy a közvetlen beavatkozás már nem menne olyan simán, mint tizenegynéhány évvel ezelőtt. A világ nem nézné ölbe tett kézzel. Erős kísértésbe estem, hogy nagyképűsködjek egy kicsit, hogy beszéljek a teheráni vagy a jaltai egyezményről, a nagyhatalmak kölcsönösen tiszteletben tartott érdekszféráiról és a szabad vadászterületekről, de aztán mégsem tettem, mert a Találkozóznak, már a hagyományok alapján is, határozottan intellektuális jellege kellett, hogy legyen. Ezért csak annyit mondtam, hogy Komáromban harckocsikat nem láttam, de egy vacak szobrot igen: tengerész, puskával. 1965-ben készült. Azt mondták, hogy szovjet tengerész.

Néhány nappal később egy másik szobrot is mutattak nekem Kolarovón: a csallóközi árvízkarosultak (vagy az árvíz ellen küzdők?) emlékművét. Súlyos kőtömbökből egyszerű, erőteljes vonalakkal kifaragott masszív szobor ez, amely az örök emberi helytállást példázza. Készítője panaszkodott, hogy azok, akik meghílették, nagyon fanyalagva fogadták az emlékművet. Egyáltalán nem értik, hogy mit ábrázol. Pedig szörnyű árvíz sújtotta ezt a vidéket. És most meg lehet nézni: mindenfelé új házak. Ezek az emberek igazán megérdemelték az emlékművet.

Egyébként ezekről a csallóközi emberekről előadást is hallottam, mindjárt a táborozás első napján. Az előadás a Táborozás szellemi programjának első fejezetét képezte. Előadás Csallóközről, a csallóközi emberekről, akik többnyire magyarok még ma is, olyannyira, hogy a szlovák lapokban az utóbbi időben megjelent néhány cikk szerint elmagyarosítják a közékük telepített szlovákokat. A magyar újságírók cáfolgatták ezt, megemlítve, hogy a magyar gyerekek jelentős százaléka szlovák iskolába jár, esetleg ironikusan emlékeztetve a szlovák telepítések eredeti céljára.

Nívósabb szellemi programot is el tudtam volna képzelni, de hát meg kell ismerni azt a környezetet, ahol a fiatal értelmiségi táborozik. Így kívánja ezt a negyvenéves, bár eléggé foghíjas tradíció, amire meglehetősen büszkék az itteniek.

Negyven évvel ezelőtt ugyanis Balog Edgárék első gombaszögi táborozásakor született meg a Sarló nevű haladó baloldali szervezet. Pedig az indulás akkor sem ígért sokat. „A gombaszögi tábor le akarja fektetni a népi gyökerű magyar cserkészlet alapjait, hogy a kisebbségi magyar ifjúság a földből és a faluból őserőt merítve, egészséges munkásként állhasson be a haladó kor egyetemes demokráciájába” – írta a meghívón. És íme: „Gombaszög csodálatos dialektikai váltással alakult: cserkész reformok helyett felderült egy értelmiség társadalmi programja és akciószerűsége.” Megalakult a Sarló, amely a közép-európai népek barátságát és békés együttélését hirdette.

Ezt Szalatnay Rezső mondta, illetve olvasta fel ott a fűzfák között a táborban. Több régi „sarlós” volt még vele, akik felidéztek emlékeiket, és ütemes tapsolással illusztrálták Munkács vagy Komárom várának ostromát és bevételét. Aztán egy régi verset is felolvastak az új arcú magyarokról, és én nagyon csodálkoztam, hogy a szólam-buborékokon csak egyedül én nevetek. A többiek komolyan végighallgatták a verset, hiszen előző nap javaslatot dolgoztak ki a csehszlovákiai magyar pedagógusok szövetségének megalakítására. Dobos Lászlótól, a CSEMADOK elnökétől követelték a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúrszövetsége sajtószervének, a *Hét* című hetilap főszerkesztőjének azonnali leváltását – egyebek között azért, mert a huszonnégy oldalas újság július 14-i számában mindössze két-három oldalon foglalkozott az időszerű csehszlovákiai eseményekkel, ellenben részletesen írt a karibi indiánok viszontagságos életéről, és arról, hogy boldogok-e a japán nők –, és megkezdték a megalakulandó magyar ifjúsági szövetség alapszabályzatának a kidolgozását.

Lelkesedtek nagyon, és szidták Daniel Okálit, aki egy kassai összejövetelel állítólag kijelentette, hogy a magyarok ott vétik el a dolgot, hogy *„azt hiszik, ők is állam[alkotók], pedig nem, mert Csehszlovákia két egyenrangú nemzet, a csehek és a szlovákok közös állama, egy itt élő kisebb nemzetiségi csoport tehát – természetesen – nem rendelkezik azokkal a szuverén jogokkal, amelyekkel a csehek vagy a szlovákok”*. Mondom, hangosan szidták Okálit, és szemmel láthatóan örültek, hogy egészen hangosan szidhatnak egy politikust. Az újságok is támadták Okálit, ilyen címmel: *„Ahogy egyesek a demokráciát elképzelik”*.

Megkérdezték tőlem, mit szólok mindehhez. Teátrális pózba vágtam magam, és azt mondtam: – Uraim, én Európából jöttem. Európában szeretik, ha mindenki megmondhatja a véleményét, még ha felelőtlenül is, és ha nem kell félnie, hogy emiatt bajba kerül. Jó az, ha az emberek mernek beszélni.

Az esti tábortűznél megkérték G.-t és engem, hogy beszéljünk Jugoszláviáról. G. nagyon érthetően és világosan beszélt a kulturális helyzetről, az én előadásom a társadalmi viszonyokról már jóval zavarosabb volt, főleg azért, mert ezúttal valóban nagyképűsködtem, hiszen az önigazgatásról, a függetlenségről, az önrendelkezési jogokról beszéltem, tehát nyugodtan fölényeskedhettem, bár bevallom, időnként az elméletet önkényesen behelyettesíttem a gyakorlattal. Azt azonban nagyon őszintén mondtam, hogy természetesnek tartom, legalábbis kezdetben, a szélsőséges kilengéseket, kezdeményezéseket és szószátyárkodást is ott, ahol az emberek sokáig hallgatni voltak kénytelenek.

Időközben Alexander Dubček beszédet mondott a rádióban és a televízióban. Válaszolt a varsói értekezlet résztvevőinek levelére. *„A szocializmus szabad, korszerű és mélyen emberi társadalommá”* való fejlesztéséről beszélt. A táborban zsebrádiókon hallgatták, bólogattak, és azt állították, hogy ezután a beszéd után még inkább növekszik Dubček népszerűsége.

Egy hosszú hajú, szakállas, öreg festő is járt a táborban. Vagy két óra hosszat vitatkoztam vele a képzőművészetről és a filozófiáról. Azt mondta, ő bízik a fiatalokban, mert a fiatalok mindig a haladásért küzdöttek, és mindig helytálltak. És egyáltalán, bízik az emberekben. Íme, a jelenlegi csehszlovákiai helyzet is ezt a bizalmat igazolja.

Erre a frázisra nemrég egy egész riportot építettem, kissé olcsó újságírói fogással az optimizmus helyénvalóságát akartam bizonyítani. A riportot természetesen vállalom, csakhogy ma már úgy emlékszem, mi akkor az öreg festővel főleg a képzőművészetről beszélgettünk. Igen, pontosan emlékszem, az alkotói szabadságról beszélgettünk, és én a hallgatóságnak ismét csak azt mondtam:

– Uraim, én Európából jöttem!

– Mi is Európában vagyunk – mondták. Abban az időben, úgy tetszett, szentül meg voltak győződve erről.

Egyenrangúan beszélgetni...⁴

Egyre komolyabb rangra jut a dorogi járási könyvtárnak az a törekvése, hogy az író-olvasó találkozók horizontját a szomszédos népek [!] magyar irodalmának megismertetésére is kiterjeszti. E helyeslehető törekvés jegyében találkozhattak a dorogi olvasók – és jegyezzük meg azonnal: a rangos irodalmi találkozónak, mint ennek is, sikerük van, különösebb hírverés nélkül is szép számmal akad érdeklődő – Deák Ferenc és Gion Nándor jugoszláviai magyar írókkal, akik az ünnepi könyvhéten vendégként tartózkodnak hazánkban. Az est hivatalos programja után alkalmunk nyílt beszélgetni a két fiatal íróval. A jugoszláviai magyar írók új nemzedékéhez tartoznak mindketten. Gion Nándornak egy kötete jelent meg eddig, kettő a nyomdában várja, hogy az olvasók elé kerüljön. Deák Ferenc fiatal kora ellenére komoly irodalmi rang birtokosa: a legjobb drámáért kijáró Steria-díjat kapta, négy kötete jelent már meg. Mindketten újságíróként kezdték pályájukat, jelenleg a Novi Sad-i rádió munkatársai. Az ottani magyar nyelvű irodalomról, írókról s kapcsolatainkról beszélgetünk.

– A Jugoszláv Írószövetség vajdasági szekciójához tartozik mintegy hatvan író, költő. Korábban a líra volt a reprezentáns műfajunk, ma azonban egyre jobban előretör a kisregény, a dráma, a hangjáték – majd szellemesen fogalmaz Deák Ferenc –, korábbi „rangunkra” az volt a jellemző, hogy jól játszottuk a dublőr szerepét. Ez azonban már nem mondható el: többünk, így Gion Nándor és én magam is komoly pályázatok, irodalmi díjak nyertesei lettünk. Úgy érezzük, ez jelzi a magyar nyelvű irodalom megbecsülését.

A jugoszláv–magyar irodalmi kapcsolatokról Gion Nándort kérdezzük:

– A jugoszláviai Forum Kiadónak és a magyar Szépirodalmi Könyvkiadónak tízéves, töretlen jó kapcsolata van. Gyakorlatilag minden kéziratunk eljut Magyarországra, az itteni válogatás szabja meg, hogy miből hány példány jelenik meg. Ami pedig a magyarországi termést illeti: Jugoszlávia magyarlakta területein kellő példányszámban majd’ minden kötet megjelenik. Kapcsolatunk a magyarországi könyvkiadókkal egyre erősödik. Végre elértük már, hogy egyenrangúan ülhettünk le beszélgetni a magyarországi kiadókkal, kollégákkal.

– Őszinte meggyőződése – teszi hozzá Deák Ferenc –, hogy a továbblépés lehetősége abban rejlik, hogy Magyarországra is annyi példányszám kerüljön a

⁴ *Jugoszláviai magyar írók Dorogon* alcímmel itt jelent meg: Dolgozók Lapja (Az MSzMP Komárom Megyei Bizottsága és a Megyei Tanács lapja), 1969. június 6., 4. A beszélgetést egy „Csolnoki” nevű újságíró jegyzi.

mi munkáinkból, amennyi hozzánk kerül az itteni termésből. Egyébként néhány napja a budapesti írószövetségben kötetlen beszélgetésre ültünk össze a magyarországi kollegákkal. Az az őszinte elhatározás született valamennyiünkben, hogy gyakoribbá tesszük ezeket a találkozásokat, hogy jobban megismerjük egymást. A hivatal, a kiadói apparátus labirintusában elsősorban üzleti kapcsolat teremthető, ez is valami, de a baráti kapcsolat révén sok tekintetben továbbléphetünk ennél.

A jugoszláviai fiatal magyar írók lehetőségeiről így beszél Gion Nándor:

– Sokan, különösen az idősebbek azt mondják: favorizálnak bűnünket. Nem elég megalapozottak a sikereink. Mi ezt természetesen tagadjuk. Az az igazság, hogy egy igen életképes generáció nő fel napjainkban, s az erre való hivatalos odafigyelés nem a favorizálás dolga, hanem a józanabb mérlegelésé. A fiatal írókat majd' teljes egészében a közéleti érdeklődés jellemzi, kötetekben is ennek adnak hangot.

Terveikről így beszéltek a fiatal írók:

– Egy ifjúsági regénypályázatra készülök – *válaszolt Gion Nándor.* – A közeljövőben jelenik meg „*Testvérem, Joáb*” című kötetem és egy novelláskötetem „*Olyan, mintha nyár volna*” címmel. Mindkettő egy-egy irodalmi pályázaton nyert első díjat.

– Sokáig dolgozom egy-egy kötetten – *mondja Deák Ferenc* –, évek óta készül egy ifjúsági novelláskötetem. Ezt szeretném befejezni. Készül egy újszerű drámám: fonoplasztikai drámának neveztem el. Újszerűsége abban van, hogy szeretném ledönteni a műfajok közötti mesterséges határokat, a hangjátéktól az antidrámáig sok minden benne van ebben a készülő darabban.

A Jó Pajtásról⁵

Rendkívül fontos újságnak tartom a *Jó Pajtást*, mert fontosnak tartom, hogy a jugoszláviai magyar gyerekek rendszeresen olvassanak anyanyelvükön olyan igényes és a korosztályuknak megfelelő szövegeket, melyek valóban tájékoztatnak önmagunkról és a minket érintő történésekről, és amelyek az anyanyelvi kultúra alapjain tanítanak tudatos helytállásra már a felnőtté válás előtt, olyan soknemzetiségű környezetben, ahol fokozottan szükséges önmagunk és mások megbecsülése.

A *Jó Pajtás* ez idáig erre szoktatta és nevelte olvasóit, didaktikus otrombaságok nélkül. Éppen ezért állandóan jelen volt a kis és kissé nagyobb diákok életében, számoltak vele, mert számolni akartak vele, mert olyan, amilyen. Számolni akarnak vele a jövőben is.

Érdemes. Értesüléseim szerint a felnőtteknek is ez a véleményük. Szakmabelieket, írókat, újságírókat kérdeztem meg, vajon dicsérnék-e egyértelműen a lapot, és ha igen, miért. Dicsérnék. És hosszú listát diktáltak le, hogy miért: kezdve a formai igényességtől – a tartalmi szakszerűségig; kezdve jelentős szerepétől a magyar nyelvű oktatásban – a magyar nyelvű íráskészség fejlesztéséig.

⁵ Kéziratból.

Tehát jelen van, mert sokan azt akarják, hogy jelen legyen írásos kultúránkban. Mindenképpen biztosítani kell fennmaradását, és mindenképpen megérdemli az anyagi támogatást.

[Nyilatkozat a Jó Pajtásnak]⁶

Gion Nándortól kérdezik a törökkanizsai gyerekek. Popovics Gabriella, Selmeci Laura, Kvasznica Attila, Molnár Lehel, Tratvik István hetedikes és Fekete Mónika, Máté Krisztina, Lévai Csongor és Csanádi Bertold nyolcadikos tanulók:

– *Milyen tanuló volt?*

– Jó tanuló voltam. A szenttamási elemi iskolában a legjobb tanulók közé tartoztam, bár sohasem voltam a legjobb, a szenttamási gyerekek igen okos gyerekek voltak, néhányan mindig megelőztek. Az ipariskolában osztályelső voltam, az iskolaműhelyben viszont majdnem utolsó. Az egyetemen mindenféle jegyeket kaptam a vizsgákon, de sohasem buktam meg, és időben diplomáltam, tehát még itt is elég jó tanuló voltam. Nyilván azért, mert szerettem iskolába járni. Tanulni nem szerettem, de iskolába járni szerettem, most is úgy érzem, hogy jó iskolákba jártam.

– *Mi volt a legkedvesebb tantárgya?*

– A magyar irodalom és a történelem. Leginkább jó irodalomtanáraim voltak, gyorsan megszerettették velem a tantárgyat és az olvasást. A történelem mint tantárgy unalmas volt, mert unalmasak voltak a tankönyveink. De aztán rábukantam igazi történelemkönyvekre is, és ezek nyomán az unalmas tantárgyat is megkedveltem.

– *Gyermekkorában ki volt a legkedvesebb írója?*

– Nem emlékszem rá. Gyermekkoromban főleg ponyvaregényeket olvastam, mert csak ezekhez jutottam hozzá, rengeteg ponyvaregényt elolvastam akkoriban, szerzőik nevét azonban már régen elfelejtettem.

– *Milyen könyveket szeretett?*

– Az izgalmas, cselekményes regényeket. Talán azért, mert a ponyvaregényekkel kezdtem, és ezekben volt cselekmény éppen elég. Ezt később az igazi irodalmi alkotásoktól is elvártam.

– *Van-e írói példaképe?*

– Nincs. Sok írónak a könyveit kedvelem, némelyik könyvekhez minduntalan visszatérek, és újraolvasom, és újra élvezem őket, íróikat becsülöm, de írói példaképem nincs.

– *Melyik könyvének volt a legnagyobb sikere?*

– Talán a *Virágos katonának*. Magyar nyelven többször is kiadták, más nyelvekre is lefordították, néha már majdnem film és színdarab is készült belőle, aztán

⁶ Gépiratból. Valószínűleg megjelent a vajdasági *Jó Pajtás* című lapban, ismeretlen időpontban.

mégsem lett belőle sem film, sem színpadi előadás, ami nem is baj, más könyveimből készültek filmek meg színdarab is, de a végeredmény láttán nem voltam mindig túlságosan boldog.

– *Melyik műve a legkedvesebb számára?*

– Az *Engem nem úgy hívnak* című ifjúsági regényem. Ezt írtam meg legkönnyebben és leggyorsabban, és úgy éreztem, hogy nem sikerült rosszul. Ma is úgy érzem.

– *Minek alapján írta a Postarablók című művét?*

– A szenttamási posta és a mellette levő színházterem adta az ötletet. Sokat bámészkodtam mindkét helyen, és amíg mások különféle hasznos dolgokkal foglalkoztak, leveleket pecsételtek, vagy okosakat mondtak a színpadról, én azon gondolkodtam, hogy ügyes fiúk egyszer kirabolhatnák a postát. Aztán megírtam.

– *Áruljon el szakmai titkokat a regényírásról.*

– Sokat kell görnyedni a papír fölött.

– *Meddig tart egy könyv megírása?*

– Ha folyamatosan, mindennap írtam, két-három-négy hónap alatt be tudtam fejezni egy-egy könyvemet. (A „legkedvesebb” könyvemet néhány hét alatt megírtam.) Persze előtte ennél sokkal tovább kell gondolkoznom a megírandó könyvön. Tulajdonképpen ez is az íráshoz tartozik.

– *Az íráson kívül foglalkozik-e mással?*

– Fizetésemet újságíróként kapom az Újvidéki Rádióban. Könyveimet általában éjszakánként írom. Más, főleg hasznosabb munkával nem foglalkozom.

Vendégünk: Gion Nándor⁷

Neve nem ismeretlen a hazai olvasók előtt sem, bár nem állítható, hogy széles körben ismerik a jugoszláviai magyar irodalom jeles képviselőjét, aki a 60-as években indult, és regényeivel két évtized alatt meghódította a széppróza csúcsait. Nemzedékének a Vajdaságban a legizmosabb tagja, kötetei egymás után sorjáznak az eltelt évek alatt. [...] Gion Nándor termékeny író, bár műveiben sohasem ismétli magát, legfeljebb bizonyos témákhoz ragaszkodik makacsul. Most, hogy munkatársaival az Újvidéki Magyar Színház újdonsült direktoraként kétnapos, mondhatni villámlátogatásra Szolnokra érkezett, a két színház, az újvidéki és a szolnoki kapcsolatát ápolandó, mindenekelőtt erről faggattuk: írói világának vissza-visszatérő tulajdonságairól, jellegzetességeiről.

– *Mi az oka – vettem fel –, hogy egy bizonyos Szenttamás nevű helység oly gyakran fordul elő regényeiben?*

⁷ Szolnok Megyei Néplap 1983. december 24., 7. A szöveget jegyző újságíró: Valkó Mihály.

– Több oka is van, mindenekelőtt az, hogy szülővárosom ez a közép-bácskai település, ez a „nagyalföldi poros városka”, melyet csak jóindulattal lehet városnak nevezni, inkább egy nagy falu. Itt nőttem fel, itt ismertem meg azt a valóságot, amely tanítómesteremmé vált. Gyermekkorom világa az emberekkel való közvetlen kapcsolatot jelentette, amit tettek, amit beszéltek, minden beleivódott az emlékezetembe, a különböző emberi sorsok, köztük embertelen tragédiák.

– *Úgy tudom, ez a város is többnemzetiségű: szerbek, magyarok, németek lakják.*

– Így van, s éppen ez az, amiért a lokális sorsokban, történetekben többet látok egyszeri sorsoknál, túlmutatnak a helyi jelenségeken. Valami törvényszerűt hordoznak a közép-kelet-európai nemzetiségi együttélésekről. Az ezzel együtt járó feszültségeket különösen gazdagon kínálják. Mi beleszülettünk egy állapotba, úgy alakultak a dolgok, a történelem dolgai, de az együttélés sok problémát vet fel. Az emberek szeretik-gyűlölik egymást, s tragédiáktól sem mentes ez az élet. Jó volna végre végérvényesen levonni a történelemből a tanulságokat. Regényeimben ezért beszélek róluk.

– *Milyen tanulságokra gondol?*

– Szerintem a legfőbb: meg kell tanulni tisztelni egymás méltóságát, az ember méltóságát; az együttélés legyen természetes állapot, s ne pedig életzavaró tényező. Könyveimben ezeket a gondolatokat variálom, ha szájbarágósán nem is mondom ki őket, hanem csak történetekbe, cselekményekbe, olvasmányos formába csomagolom.

– *Nem gondolja, hogy szava mostanában egyre kevesebb helyre jut el, hisz a könyvnek, a szépirodalomnak – egyesek szerint – egyre fogy az olvasótábora?*

– Én nem hiszek abban, hogy a könyv szerepe visszaesett volna életünkben, vagy hogy ilyen veszély fenyegetne bennünket. A televízió és a különböző agresszív médiumok népszerűsége ne tévesszen meg senkit. Én bízom a fejlődés törvényszerűségében, amely egyre több gondolkodó embert követel, s ami megnöveli az igényeket. Ez az igény vissza-, vagy helyesebben elvezeti az embert mindig a könyvekhez. Mert a könyv a szellem számára mindennél életrevalóbb táplálék. El lehet égetni bár, volt erre is eset, de megsemmisíteni sohasem lehet.

– *Úgy érzi tehát, hogy az irodalomnak napjainkban, ebben a fegyverkezéssel terhes, konfliktusos világban is megvan a súlya, hogy például intsen a jóra?*

– Egyetlen íróember sem áltathatja magát azzal, hogy nem érdemes szót emelnie fontos dolgokban, mert hisz úgysem hallgatnak rá. Az emberek igenis odafigyelnek az okos, intő beszédre, a tiszta lelkiismeret szavára. Ezt olvasóimmal való közvetlen találkozásaim során is gyakorta tapasztalom.

– *Szeret író-olvasó találkozókra járni?*

– Nálunk, a Vajdaságban az író nem csak ír, apostola is annak, amit megalkott. Lehet, hogy másutt az efféle találkozók már unalmasak, nekünk életbevágóan fontosak és izgalmasak.

– Ön népszerű író Jugoszláviában, egy-egy regénye 10 ezer példányban is megjelenik a magyar nyelvű könyvek jugoszláviai kiadójánál, a Forumnál. S ha azt vesszük, hogy van olyan könyv, amely csak 500-1000 példányban lát napvilágot, mert ennyi igény van rá...

– Az én első regényem is bizony még csak 1000 példányban jelent meg, a második már 2000-ben, és így léptem mindig előbbre, ami kétségtelenül jó érzés. Meg az is, hogy Magyarországon is terjesztik, árulják munkáimat. Jó az együttműködés a Forum és a különböző magyar kiadók között. A kéziratot nem egy esetben már megjelenés előtt elküldik a magyar kiadóhoz is, s ha itt is fantáziát látnak benne, s ők is rendelnek belőle, növekszik a példányszám.

– És természetesen bővül olvasóinak köre. Növekvő népszerűségének ön szerint mi lehet a titka?

– Ezt alighanem olvasóim tudnák leginkább megmondani, de kérdezte, hát válaszok: az, hogy én mindig olyasmiket igyekszem írni, amiket magam is szívesen olvasnék. Nem engedhetem meg egyébként, hogy semmitmondó dolgokról fecsegyek. Az első könyvemben, nem véletlen, hőseim a haszonnélküliségről beszélnek.

– De el is ítéli őket...

– Mert számomra a haszontalanságnál nincs unalmasabb dolog a világon, és távol áll tőlem mindenféle sznobság.

Még sok mindenről esett szó, a már dobozban levő, róla készült portréfilmről, amelyet majd februárban sugároz a Magyar Televízió, egy magyar–francia koprodukcióban készülő tv-filmről, épp itt, most Szolnokon keresték meg a televízió munkatársai ez ügyben, a Virágos katona és a Rózsaméz folytatásáról, mert trilógiává kerekedik majd a történet, mely a századfordulótól az 50-es évekig öleli fel a történelmet; és végül a közelgő ünnepekről sem feledkeztünk meg, mit vár, mire gondol Gion Nándor ezekben a napokban. Nehezen mondja ki, nem szórja, hanem faragja a szavakat, mint éles baltájával a fafaragó a rönköt.

– Szűkebben vett családomra, az enyéimre és a tágabbra: könyveimre, a könyvekre. Nekem mindkettő a megnyugvást és az állandó értéket jelenti. S az ünnepet.

Kapcsolat, amely mindkét fél számára gyümölcsöző⁸

Vasárnap este láthatta a Szigligeti Színház közönsége az Újvidéki Színház társulata előadásában Georg Büchner *Leonce és Léna* című darabját; tegnap az *Übü király* két előadásával folytatódott a vendégszereplés, amely ma a Harag György irányításával színre vitt *Édes Anna* bemutatójával zárul. A vendégegyüttes, amely fennállása tíz esztendeje alatt rangos helyet vívott ki magának a magyar nyelvű színházi életben, 1982 után ezúttal a második alkalommal szerepel a megyeszékhelyen. Tavalay a Szigligeti Színház társulata járt Újvidéken, majd Csizmadia Tibor, a szolnoki társulat fiatal rendezője irányításával vitték színre Újvidéken

⁸ *Vendégünk: az Újvidéki Színház* felcímmel jelent meg itt: Szolnok Megyei Néplap, 1984. november 13., 4. A szöveget jegyző újságíró: „Vágner”.

az *Übü királyt*. Egyszóval: a két színház együttműködése már hagyományosnak tekinthető.

Gion Nándor, az újvidéki társulat igazgatója Magyarországon elsősorban prózairóként ismert. (*Latroknak is játszott* című regénye a közelmúlt egyik kiemelkedő könyvsikere volt.)

– *Hogyan lesz egy szépíróból színházigazgató?*

– Néhány évvel ezelőtt 24 hosszabb-rövidebb novellából színházi előadás készült. A színpadra való átdolgozást én végeztem, s mint minden kezdő, természetesen meg voltam győződve, hogy zseniálisat alkottam. Aztán az előadásból nem lett éppen bukás, de siker sem. Én mindenesetre azt hittem, ez volt az utolsó kapcsolatam a színházi munkával. De a körülmények sajátos „összjátéka” folytán a múlt év derekán engem kértek fel az igazgatói poszt betöltésére. Négy évre vállaltam a megbízást, négy fontos évre, hiszen terveink szerint a közeljövőben szeretnénk végre saját színházunkban dolgozni – mindmáig „albérlők” vagyunk. Egy ilyen terv végrehajtása, a közismert gazdasági körülmények között, nem könnyű feladat. Mégis: jövőre talán beköltözhetünk végleges otthonunkba.

– *Ebben az évadban hány bemutatót tartanak?*

– Öt darabot mutatunk be; kilencven előadást tartunk Újvidéken, további tíz bemutatkozásunk pedig Vajdaság Autonóm Tartomány településein lesz.

– *Hogyan értékeli az újvidéki és a szolnoki társulat kapcsolatát?*

– A mi munkánkban nagyon fontos a szolnoki társulattal való együttműködés. Újvidéki vendégszereplésük igazi esemény volt. Az egyezmény rendezők cseréjét is tartalmazza – így került sor Csizmadia Tibor és az újvidéki társulat közös produkciójára. Annak alapján pedig, ahogy Szolnokon fogadták az előadásainkat, úgy érzem, a mi vendégszereplésünket is megkülönböztetett érdeklődés kíséri.

Jelentés az Új Symposion Kiadói Tanácsának 1983 februárja és 1986 decembere közötti munkájáról⁹

Az *Új Symposion* Tanácsát 1983 februárjában nevezték ki. A Tanács összetételét az alapító VSZISZ TB Elnöksége határozta meg, ennek értelmében a felkért társadalmi szervezetek, intézmények és a folyóiratok szerkesztősége megválasztották küldötteiket.

A Tanács összetétele: Ködmön Emese, Vékony Károly, Erdélyi Anna, Komáromi Ákos, Rácz Rózsa, Zombori Imre, Jung Károly, Thomka Beáta (Bagi Ferenc), Gion Nándor, Aleksandar Tisma (lemondott), Sziveri János (Purger Tibor), Baráth Ferenc és Bognár Antal. A Tanács elnökévé Gion Nándort, elnökhelyettesé pedig Thomka Beátát választotta meg.

⁹ Gépíratból.

Az újonnan megválasztott Tanács az *Új Symposion* válságos időszakában került tisztségébe. Az előző hónapokban ugyanis a folyóiratokban megjelent néhány problematikus írás, melyek nyomán több oldalról is megkérdőjelezték az akkori szerkesztőség magatartásának és szerkesztési elveinek helyességét. A felmerült vitás kérdésekkel foglalkozott az alapító is, és többször tárgyaltak róluk a Fórum illetékes szervei is. A helyzet letisztázása még a régi Tanácsra várt, és erre 1983 februárjában, az új Tanács beiktatása előtt került sor. Mindehhez azonban már felkérték az új Tanács tagjainak is a segítségét. Éppen ezért februárban két értekezletre mindkét Tanács tagjait meghívták, és az alapító, a Fórum, valamint a szerkesztőség képviselőivel együtt elemezték és értékelték az előző időszak munkáját. Ideges, sokszor ingerült légkör jellemezte ezeket az értekezleteket, de végül sikerült egységes álláspontra jutni és egy bíráló és önbíró értékelést elfogadni.

Ezt követően az új tanács már önállóan dolgozott. Véleményezte és bizonyos megszorításokkal elfogadta a szerkesztőség által javasolt 1983. évi munkatervet. Ez a munkaterv csak részben valósult meg. Nyilvánvaló volt, hogy a szerkesztőségben hamarosan kényszerű őrsváltásra került sor. Ez azonban eléggé nehézkesen történt meg. A régi szerkesztőségtől az alapító megvonta a bizalmat, az új szerkesztőség azonban a hosszadalmas jogi eljárás miatt viszonylag lassan konstituálódott. Ebben az időszakban a tanács tagjai igyekeztek segíteni a nehézségek áthidalásában, de a folyóiratszámok elmaradása, a késés, a lépésvesztés óhatatlanul megtörtént.

Az új szerkesztőbizottság új koncepcióval állt elő, amely lényegesen megváltoztatta a folyóirat eddig megszokott arculatát. A Tanács elfogadta és támogatta a munkatervet és az új elképzeléseket, megvalósításukat pedig kezdetben rendszeresen figyelemmel kísérte és véleményezte. Méltányolta a szerkesztőség erőfeszítéseit, tudomásul vette az objektív nehézségeket, amelyek szinte állandóan hátráltatták a mindennapi munkát, figyelmeztetett a hiányosságokra is. Mindenekelőtt gyorsabb szerkesztési munkát sürgetett, hogy a folyóiratszámok ne több hónapos késéssel jelenjenek meg. Ez a probléma sokáig szinte megoldhatatlannak látszott, a kettős számok beiktatásával napjainkban talán sikerül kiküszöbölni a krónikus késlekedést. A másik gyakran kifogásolt jelenség az eredeti művek hiánya volt. A Tanács ezért követelte a fiatal vajdasági alkotók tömegesebb mozgósítását és közlését a folyóiratban, ennek kapcsán pedig a szépirodalmi művek nagyobb arányú jelenlétét a lap oldalain. Kétségtelen erőfeszítések történtek ennek érdekében, a műfaji arányokkal azonban még mindig nem lehetünk teljességgel elégedettek, és sok esetben nem lehetünk elégedettek a minőséggel sem. A Tanács ülésein többször elhangzott vélemények szerint több figyelmet kell fordítani a nyelvi igényességre is, elsősorban a műfordítói munkában, amelyet tartalmi sokrétősége miatt egyébként mindenképpen dicsérni kell.

Az említett fenntartásokkal együtt a Tanács természetesen tudomásul vette és elismerte az elért eredményeket, különös tekintettel arra, hogy a jelenlegi szerkesztőség igen hátrányos helyzetből kezdte munkáját, és későbbi tevékenysége idején sem élvezte a vajdasági irodalmi közvélemény osztatlan támogatását.

A Tanács erejéhez mérten megpróbált segíteni a szerkesztőbizottságnak, ez a segítség azonban főleg a kezdetben volt érezhető, amikor a testület vagy annak tagjai viszonylag rendszeresen foglalkoztak a felmerülő kérdések megoldásával. A későbbiek folyamán a szerkesztőség kissé magára maradt. Erre vall a közösen megtartott értekezletek száma és azok gyakorisága is. A tárgyalt időszakban a Tanács két értekezletet tartott, kezdetben gyakori rendszerességgel, később már egyre ritkábban. Több esetben a tanácstagok elfoglaltsága vagy talán érdektelensége miatt nem lehetett megtartani a meghirdetett üléseket. A folyóirat szerkesztésében jelentkező fogyatékokoságokért tehát a Tanács is felelősséggel tartozik.

Végezetül mondjuk ki: az *Új Symposion* már több mint két évtizede létezik, ismert és elismert folyóiratunk, amelynek voltak magasba ívelő és válságos korszakai, de amely mindenkor bizonyítani tudta jelentőségét és hasznosságát. Éppen ezért rászolgált közéletünk állandó figyelmére. És ez fokozottan érvényes azokra, akik közvetlenül tevékenykednek állandó és rendszeres megjelenítésén.

Hagyománykövetés és korszerűség¹⁰

A kiskunhalasi városi könyvtárban a napokban találkozott olvasóival Gion Nándor, Jugoszláviában élő magyar író, az Újvidéki Rádió magyar nyelvű adásainak főszerkesztője. A nagy érdeklődéssel fogadott, jól sikerült író-olvasó találkozó után kértünk interjút a vendégtől.

– *Mi a véleménye a jugoszláviai magyar irodalmi életről?*

– Évek óta – úgymond – csendes vizek folydogálnak abban az irodalomban, amelyet magam is képviselek, de ha jobban odafigyelünk, akkor láthatjuk, hogy állandóan történik valami: újabb és újabb értékek jelennek meg, igen rendszeresen. Csendesek a vizek, azaz nincsenek nagy szenzációk, viszont beérett egy nem kis számú alkotógárda, s egyre többen vannak a most beérők. Akik közelebről ismerik ezt az irodalmat, azoknak a kétes értékű szenzációknál sokkal fontosabb, hogy könyvkiadásunk még a mostoha gazdasági körülmények között sem gyengül. Sőt, némileg erősödik, s ma egy jugoszláviai magyar író érdemleges kézírata viszonylag gyorsan jelenik meg könyv alakban.

– *Ön és pályatársai rendelkeznek-e kellő információval a magyarországi irodalomról?*

– Nagyon fontosnak tartjuk a tájékozódást. A Magyar Írószövetséggel jó kapcsolatot tart fenn a jugoszláv szövetség, s ugyanez mondható el a vajdasági íróegyesületekről is. Rendszeresek a kölcsönös látogatások, s eljövünk a különféle rendezvényekre, eseményekre, például a könyvhétre is.

¹⁰ *Találkozás Gion Nándor jugoszláviai magyar íróval* alcímmel jelent meg itt: Petőfi Népe 1986. november 10., 4. A szöveget jegyző újságíró: Vitaszek Zoltán.

– *Visszatérve a kéziratok gyors megjelenésére: legutóbbi műve, Az angyali vigasság tavaly látott nyomtatásban napvilágot. Mikor készült el ez a munka, s mennyi idő alatt írta meg?*

– A kézirat leadása után három hónappal már a kezemben volt a kötet, s nagyon gyorsan is írtam meg. Ugyanis általában sokáig gondolkodom, töprengek, rágódom egy-egy témán, de amikor leülök írni, hamar elkészülök vele.

– *Halason azt hallottuk, szinte még meg sem írta a könyvet, s már film készül belőle...*

– Ez a hír talán abból fakad, hogy négy ifjúsági regényt írtam eddig, amelyekből hármat megfilmesítettek Magyarországon.

– *Csak emlékeztetőül ezek címei: A kárókatona még nem jöttek vissza, a Postarablók, s a Sortűz egy fekete bivalyért. Mindezek alapján ifjúsági írónak tartja magát?*

– Miért ne művelném az ifjúsági irodalmat is? Persze ezt úgy teszem, hogy felnőtt módon szólok, az igényeket le nem szállítva. Ha egyes műveim hősei fiatalok, akkor is a tőlem telhető legjobb módon kell megírnom történetüket.

– *Szenttamáson született, s munkái szorosan kapcsolódnak szülőföldjéhez. Sokan olvasták a Virágos katona és a Rózsaméz című regényeit, amelyeket egy trilógia első két kötetének tartanak, s várják a szintén a szülőföldre csatolható harmadikat. Jogos-e ez a várakozás?*

– Igen. Valóban szeretném megírni a folytatást, hiszen a második regény cselekménye 1941-ben zárul, s ma 1986-ot mutat a naptár. Két-három olyan hónapra lenne szükségem, amikor kizárólag ezzel foglalkozhatnék. Gyerekkoromban szerettem hallgatni az embereket, amint beszélgettek Szenttamáson, s ezt akarom összekapcsolni azzal, amit most hallok és látok. Remélem, nem túl sokára sikerül megvalósítanom e tervemet is.

– *Mire törekszik regényei megírásakor?*

– Mindig a számomra és sokak számára egyaránt legfontosabb dolgokról igyekszem szólni műveimben úgy, hogy minél többen elolvassák azokat, hogy tükröződhessen a meggyőződésem: ha mások írják meg, akkor ugyanígy, vagy hasonló módon vetnék papírra azt, amit én. A halasi könyvtár az író-olvasó találkozó alkalmából bibliográfiát állított össze munkáimról, s rövid életrajzomat is közzétették. Ebben írásaimat „a modern jugoszláviai magyar prózairodalom legkiemelkedőbb alkotásai” méltatással tisztelték meg. Nos, a modernséghez hozzáteszem: a hagyományosat és a korszerűt szándékozom ötvözni, természetesen a megfelelő mondanivaló kifejezése érdekében.

– *Most min dolgozik?*

– Egy börtönregényt írok. A börtön azonban csak egy keret, egy viszonylag zárt közösségé, amely felhasználásával néhány általam tapasztalt, fontos társadalmi, erkölcsi jelenségről szólok.

– *Köszönöm a beszélgetést.*

Csendes őszben reménykedem¹¹

Gion Nándor jugoszláviai magyar író a napokban Budapesten átvette a magyar Művelődési Minisztérium József Attila-díját. Ő az első nem magyarországi magyar író, akit kitüntettek ezzel a rangos elismeréssel. Gion Nándor 1987 őszén megkapta a Déry Tibor-alapítvány díját is, amelyet azoknak az íróknak ítélnék oda, akik a magyar irodalom művelésében különösen kimagasló eredményt értek el. A Déry Tibor-díj kapcsán készült interjúnkban elmondtuk, hogy az 1968. évi regény pályázati első díjtól számítva (amelyet Testvérem, Joáb című regényéért ítélték oda neki) Gion Nándor pályájának íve – az olvasottságot és a szakmai elismeréseket is figyelembe véve – meredeken ível fölfelé. Íme egy újabb elismerés, egy újabb állomás, amely számvetésre készlet.

– *A Déry Tibor-díj után váratlanul érte-e a József Attila-díj odaítéléséről szóló hír?*

– *Váratlanul ért. Úgy tudtam, hogy József Attila-díjat ez ideig csak magyarországi írók kaptak. Azt hiszem, ez így is volt. Most megkaptam én is, és örülök neki.*

– *Ez az újabb rangos elismerés is azt jelzi, hogy tévesek azok a nézetek, amelyek a jugoszláviai magyar irodalom és kultúra szűk nyelvi és szellemi határok közé való bezárkózottságát hirdetik. Persze, gondolok itt arra is, hogy a Sortűz egy fekete bivalyért című ifjúsági regényéből készült francia–magyar filmnek külföldön is szép sikere volt, hogy művei szerbhorvát, szlovén, szlovák, ruszin, albán, macedón és lengyel nyelven is olvashatók...*

– *Én nem észleltem a jugoszláviai magyar irodalom és kultúra bezárkózottságát. Más nyelvű jugoszláviai irodalmak szándékos bezárkózottságában sem hiszek. Ha valakik nyitottságra törekednek, akkor azok minden bizonnyal az írók, hiszen azt szeretnék, hogy minél szélesebb körben tudomást vegyenek róluk, műveikről, megmérettessenek gyakrabban, esetleg hatni is szeretnének több irányba. Ehhez mindenképpen szellemi nyitottságra van szükség, mind a befogadást, mind a kisugárzást illetően. A nyelvi határok viszont adottak. Ezeknek túllépése nem kizárólag és nem mindig csak az írótól függ. Segítség és egy kis szerencse is kell hozzá. Nekem néha szerencsém volt.*

– *A Forum Könyvkiadó, a folyóiratok, a rádió és a Magyar Szó jóvoltából a jugoszláviai magyar olvasók meglehetősen jól tájékozódhatnak a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek irodalmáról. Véleménye szerint mit kellene tenni azért, hogy a mi irodalmunkat is jobban megismerjék itthon, az országban?*

– *Az írók teendője, hogy jó könyveket írjanak. Aztán van, aki ügyesen tovább adminisztrálja magát, van, aki nem. Ez persze még nem elég. Erőteljesebben kellene népszerűsíteni értékeinket az egész országban, elsősorban azoknak az intézményeknek és szerkesztőségeknek, akik nagyon helyesen rendszeresen tájékoztatnak bennünket más nyelvű irodalmakról. Nekünk is lenne mit felkínálni. Vannak íróink, és ezek végzik is elsődleges teendőjüket. Jó könyveket írnak.*

¹¹ *Interjú a József Attila-díjas Gion Nándorral* alcímmel jelent meg itt: Békés Megyei Néptársaság, Köröstarján kulturális melléklet, 1988. május 7., 8. Ismeretlen időpontban megjelent a Magyar Szó Kilátó című mellékletében is; beszélgetőtárs: Bálint Sándor.

– *Várható-e mostanában valamelyik művének fordításban való megjelenése itthon vagy külföldön?*

– Itthon lefordították az egyik könyvemet eszperantó nyelvre. A kézirat a Forum Kiadóhoz került, ahonnan szép, de igen homályos ígéretek kaptam én is meg a fordító is. Ami külföldet illeti, a lengyel kiadók két könyvem megjelenése után újabb könyveket kértek tőlem. Lehet, hogy német fordításra is sor kerül hamarosan.

– *Októberben elmondtá, hogy Börtönről álmodom mostanában című regényén dolgozik. Tudtommal még nem sikerült befejezni, s ezért az is megtörténhet, hogy meg sem jelenik az idén ...*

– Rajtam múlik a dolog. Nem sikerült olyan gyorsan megírnom, mint terveztem. De írom, és szeretném leadni a kiadónak minél előbb, és akkor talán még lesz belőle könyv az idén.

– *A Hídban és a Magyar Szóban már olvashattunk részleteket a regényből, ezek a részletek azonban csupán sejtetnek valamit az egész műből. Miről szól tulajdonképpen a regény?*

– A megjelent részletek tényleg csak sejtetnek valamit, előre elmesélni a lényegét viszont nem akarom. Maradjunk annyiban, hogy bizonyos értelemben színházközpontú lesz a regény.

– *Milyen élményháttere van a műnek?*

– Színházigazgató voltam majdnem három évig. Kicsit megismertem belülről ezt a színes, izgalmas, és számomra elég fárasztó életet és környezetet. Elegendő élményanyagot gyűjtöttem össze egy közepes terjedelmű regényhez.

– *Milyen előkészítő anyagokat használ, vannak-e jegyzetei, naplója, vázlatai?*

– Naplót nem vezetek, jegyzeteket ritkán készítek, időnként rövid vázlatot írok. Ellenben sokat olvasok egy-egy könyvem megírása előtt. Főleg szakkönyveket. Mielőtt például hozzáfogtam volna a „Kárókatónákhöz”, egész sor vaskos könyvet tanulmányoztam át a madarokról. Még a madáretetők elkészítését is megtanultam. Most börtöntervrajzokat nézegetek, és a cellák megvilágításáról is hallgattam előadást. Mindebből kevés került bele a regénybe, mint ahogy madáretetőket sem készítettem soha, a regényt ellenben megírtam.

– *A színhely a régi, ahol minden eddigi Gion-regény is játszódik?*

– Eddigi regényeim cselekményei sem játszódnak mindig ugyanazon a színhelyen, bár a kritikusok gyakran állítják ezt. Ezúttal azonban egyértelműen változik a színhely; nagyváros, börtön, tengerpart...

– *Van-e valamilyen babonája, vagy valamilyen rögeszméje a munkamódszerével kapcsolatban? A világirodalom és a magyar irodalom történetéből ismerünk ilyeneket...*

– Kezdő koromban ágyban fekve írtam. Egyrészt mert leginkább hideg volt az alberleti szobában, másrészt mert azt gondoltam, hogy egy írónak legalább ennyi

különködésre szüksége van. Aztán szereztem egy kis lakást, ahol már nem volt hideg, meg aztán arra is rájöttem, hogy fekvé csak a szememet rongálom és a nyakam is megfájdul, és attól kezdve asztalnál írok, mint a legtöbb normális ember. Egyéb babonám és rögeszmém nem volt és nincs is.

– *Hogyan tartja magát formában, hisz tudjuk, nem csupán az írói alkotómunka köti le idejét, hanem a rádió magyar szerkesztőségének a fő- és felelős szerkesztői tisztje is a vállára nehezedik.*

– Most főszerkesztő vagyok, de voltam én plakáthírekért rohangáló fiatal újságíró s vidéket járó riporter is. Könyveimet akkor is, most is leginkább éjjel írtam. Ilyenkor már a család sem zajongott körülöttem. Van egy kis íróasztalom, a fölött görnyedek órákon át, ilyenkor nem gondolok a rádióra, színházra és egyebekre... Vagyis szeretem ezt a kis íróasztalt, elég sok könyvet megírtam rajta, mostanában azonban elkedvetlenedek néha, ha ránézek, mert tényleg nagyon kicsi. Ilyenkor beszököm az irodámba, ahol viszont nagy íróasztalom van, olyan nagy, hogy szinte meghatódok tőle, egy ideig ott írok, aztán mégis hazamegyek, igaz, szeretném magammal vinni a nagy íróasztalt, de hát nem férne be a lakásomba.

– *Milyen terveik vannak a jövőre?*

– Be kell fejeznem az elkezdett regényt. Sürgősen meg kell írnom egy hangjátékot. Nyáron állítólag filmet csinálnak az egyik könyvemből, szeretnék időnként részt venni a forgatáson, habár tudom, hogy a filmesek utálják, ha az író körülöttük lábatlankodik. Elszórtam már lapokban, folyóiratokban néhány történetet M. Holló Jánosról és I. J. asztalosmesterről, ezeket is jó volna összefogni. Előtte azonban a *Latroknak is játszott* harmadik kötetét akarom megírni. Csöndes őszben reménykedem, amikor igazából hozzáfoghatok.

„...legjobb, ha megmaradok a szépprózánál”¹²

Megpróbálok valamiféle időrendi sorrendben válaszolni. Az én nemzedékem, az úgynevezett Symposion-nemzedék valóban szellemi nyitottságot hirdetett meg, elsősorban a jugoszláviai áramlatokat akarta befogadni minden nyelven, és az európai áramlatokat, és természetesen művelődni és tanulni akartunk, és bekapcsolódni az általunk elfogadott irányzatokba, tehát hatni is kifelé, már amennyire tehetségünkben telt. Más szóval nem akartunk provinciális, bezárkózott írók lenni, és azt hiszem, ez sikerült nemcsak az én nemzedékemnek, hanem a nálunk idősebbeknek és fiatalabbaknak is. De maradjunk az én nemzedékemnél. Magyar nyelvterületen a határainkon túl kezdetben nem fogadtak bennünket egyértelmű lelkesedéssel, bizonyos állásfoglalásaink helyességét erősen elvitatták. Azután megenyhült a légkör, szerencsés módon éppen akkor, amikor nemzedékem tagjai íróként kezdtek beérni. De ehhez hozzátartozik még az is, hogy a jugoszláv iroda-

¹² Gépírott válaszok – egyelőre ismeretlen – újságírói kérdésekre; ezeket bizonyára Gion József Attila-díjának elnyerése motiválta.

lomnak az egyre gyakoribb fordítások révén komoly rangja lett Magyarországon. Nem csoda, mert ezt olyan írók alapozták meg, mint Andrić, Krleža és mások, szóval jó írók, akiknek lefordított könyveivel együtt átkerültek a határon túlra a vajdasági magyar írók könyvei is fordítás nélkül. Átkerültek az én könyveim is. Az irodalmi közvélemény tudomást vett rólunk, számolt velünk, és én azt hiszem, hogy ennek az összetett folyamatnak az egyik része, hogy én megkaptam a József Attila-díjat, amit természetesen nagyra becsülök.

Igen, próbálkoztam drámaírással is, nem túlságosan nagy sikerrel, az az igazság, hogy prózai műveimet dolgoztam át színpadra, aztán örültem, ha nem buktak meg egyértelműen. A művelődési dolgozó szerepébe inkább belekényszerültem, de amikor vállaltam, igyekeztem tőlem telhetően jól csinálni, ugyancsak változó sikerrel. Helytálló a kérdésben megfogalmazott állítás, hogy elsősorban regényíró vagyok. Ebben a műfajban otthon érzem magam, nem állítom, hogy mindig a legjobb formámat hozom, de itt legalább tudom, hogy mit csináltam rosszul vagy jól. És amit rosszul csináltam, azon igyekszem korrigálni.

Írói pályám kezdetén én is megpróbál[koz]tam némi formabontással, bár az sem volt igazán az. Mindenesetre első regényemben unatkozó fiatalemberek ülnek a lépcsőkön, mindennap más elnököl, és tudatosan haszon nélkül való dolgokról értekeznek. Egyesek szerint még ma is ez a legjobb regényem, de ezt nagyon kevesen vallják, és én még azon is csodálkozom, hogy van, aki emlékszik erre a regényre. Elég gyorsan visszakanyarodtam a többé-kevésbé klasszikus formákhoz, és igyekszem az általam fontosnak tartott dolgokról írni, oly módon, hogy aki elolvassa, az is fontosnak tartsa ezeket a dolgokat, és ne unatkozzon közben.

Valamikor régen kényszerből, anyagi kényszerből megírtam egy ifjúsági regényt, és első lettem egy pályázaton. Közben felfedeztem a saját gyermekkoromat és a gyermekek világát. Megírtam még három-négy ifjúsági regényt az elsőhöz hasonló formában, és majdnem nagyobb sikerük lett, mint a „felnőtt” könyveimnek. Több nyelvre lefordították őket itt Jugoszláviában, az egyiket külföldön is, filmek is készültek belőlük. Úgy látszik, sikerült leütnöm [!] egy hangot, amely másokat is érdekel, esetleg más műfajban is.

Az említett film magyar–francia alkotás. Ezt a „franciát” azért mondom, mert egyes magyar filmesek szerint túlságosan is francia, nem csak azért, mert francia színészek is játszanak benne. Vagyis nem eléggé körülhatárolható térben és időben, főleg térben. Ennek ellenére elég szép sikerrel vetítették, a sajtóból úgy értesültem, hogy díjat is nyert egy-két nemzetközi fesztiválon. De hadd válaszoljak a kérdésre: évekig filmkritikus is voltam, nem alkottam semmi jelentőset ezen a téren, de hozzákötődtem a filmhez, nem egy könyvemet igyekeztem filmszerűen megírni, és nagyon vágytam rá, hogy egyszer tényleg filmre kerüljön. És megtörtént: megfilmesítették az egyik regényemet. A vállalkozásnak sajnos igen-igen bukásíze lett. De aztán megfilmesítették más könyveimet is, ezek már jobban sikerültek, tehát majdnem teljesült eredendő vágyam, azért csak „majdnem”, mert én sohasem voltam teljesen megelégedve az eredménnyel. De lehet, hogy még mindig nem értek eléggé a filmhez. Ezért legjobb, ha megmaradok a szépprózánál. Meg is maradok nála filmszerűen vagy anélkül.

Az írók tisztességesen politizálnak¹³

Gion Nándor alighanem a legismertebb jugoszláviai magyar író. [...] Könyveit és a műveiből készült tévéfilmeket jól ismeri a hazai közönség is. Hosszú évekig volt az Újvidéki Magyar Színház igazgatója, jelenleg az ottani rádió magyar nyelvű adásának főszerkesztője. A napokban a gyulai Mogyoróssy és a megyei könyvtár látta vendégül Gion Nándort, aki munkásságáról, a Jugoszláviában születő magyar irodalomról, a nemzetiségi lét és alkotás kapcsolatáról, történelem és művészet összefüggéseiről beszélgetett az olvasókkal. Az interjú a gyulai találkozó után készült.

– Nem tetszik nekem a jugoszláviai magyar irodalom és a jugoszláviai magyar író meghatározás. Én magyar vagyok, Jugoszláviában élek és magyarul írok. Irodalmi szöveget nem is tudnék másképp. Ezért úgy érzem, része vagyok az egyetemes magyar irodalomnak. Persze, nem minden kortársam érzi így...

Hogy miért kötődnek más országokban élő írók talán jobban az anyairodalomhoz, mint mi? A válasz történelmi okokban keresendő: az ötvenes években Jugoszlávia meglehetősen elkülönült, önállósult a kelet-európai országoktól. Olyan nemzetiségpolitikát alkottak meg nálunk, amellyel ott tudták legjobban megoldani a kisebbségek helyzetét. A mai napig van magyar nyelvű napilapunk, öt hetilap, könyvkiadónk, amely évente körülbelül hatvan kötetet ad ki, zömmel szépirodalmat. Ismert a Hungarológiai Intézet, az egyetem magyar tanszéke, három irodalmi és egy társadalomtudományi folyóirat jelenik meg. A televízió naponta 2-3, a rádió 19, hétféteken 24 órás magyar nyelvű adást sugároz.

– Magyar író Jugoszláviában, soknemzetiségi területen él; két ország, ennél is több nép életét, történelmét, fejlődését követheti nyomon. Milyen írói feladatok adódnak ebből a sajátos helyzetből, a nagyobb látószögéből?

– Szakmai szempontból nézve ugyanolyanok, mint minden írónak szerte ezen a világon. A valóság kissé tarkább, talán színesebb. Lehet, hogy esetenként gazdagabb is, mint egy kevésbé vegyes környezetben. Számolni kell ezzel a sokféle sajátossággal, amit egy ilyen környezet hoz magával, és külön számolni kell az emberi érzékenységgel. Meg kell próbálni minden színfoltot – amit vállalni merünk – úgy visszaadni, hogy az hiteles és irodalmi szintű legyen.

– Rohamos belpolitikai változások korát éljük ma Magyarországon és Jugoszláviában. Olyan időszak ez, amikor az irodalomra, és egyáltalán a művészetekre különösen nagy szerep és felelősség hárul.

– Pontosan így van; mindkét országban láthatjuk, hogy az írók foglalkoznak a politikával, éppen azért, mert érdekli vagy aggasztja őket az ország sorsa, és segíteni szeretnének. S ha egyes vélemények szerint az írók nálunk még nem hallatják szavukat eléggé, ahogyan az események nyomán az ember elvárná, azt hiszem, hamarosan erre is sor kerül.

Olyan sebesen halad előre minden, és olyan gyorsak a változások. Ki kell lépni az íróasztal mellől, az állásfoglalás erkölcsi kötelesség. Mégpedig nem egymást,

¹³ *Gyulai eszmecsere a vajdasági kultúráról* alcímmel megjelent itt: Békés Megyei Népiújság 1989. május 22., 5. A szöveget jegyző újságíró: Niedzielsky Katalin.

országokat, népeket sértegetve, hanem úgy, hogy az az állásfoglalás minden érdekelt számára elfogadható legyen.

Sok rosszat tudnék mondani az írókról, én mégis bízom bennük, mert amikor politikáról van szó, bizony elég gyakran becsületesebbek, tisztességesebbek sok hivatásos politikusnál. Talán azért, mert ők íróként politizálnak, s szerintem minden valamirevaló író a lelke mélyén tisztességes ember.

– Az irodalomról beszél; vajon a színháznak és a sajtónak milyen küldetést szán a mai világban?

– Nálunk is sokat vitatkoznak mostanában a sajtó helytállásáról, a régi koncepció lassú megszűnéséről, olykor a sajtó pálfordulásáról is. A végkövetkeztetés mindig ugyanaz: a sajtó írja meg az igazat, s nyilván ez az alapkövetelmény. A baj csupán ott van, hogy a lapok gyakran homlokegyenest ellenkező álláspontokat képviselnek; vagyis megírja mindegyik a maga igazát, csak éppen az egyik igazság nagyon kicsit hasonlít a másikhoz... Itt is vissza kellene térni valahogy a tisztesség fogalmához, és abból kiindulva újságot írni.

– Egyetértünk abban, hogy ilyen időszakban különösen fontos feladat hárul a művészekre. Ebben az országban viszont sajnos az a tapasztalat, hogy háttérbe szorul a kultúra, a művelődés, a művészet, az oktatás. Egyre bizonygatni kell a jelentőségét és jövőformáló erejét; vagyis sokkal kisebb a tudomány és a művészet rangja, megbecsülése, mint kellene.

– Ugyanez a helyzet Jugoszláviában. Amióta írók és színészek között forgok, ez állandó téma, próbálunk javítani, de azt hiszem, túl gyengék vagyunk ahhoz, hogy lényeges eredményt tudjunk elérni. Talán a befogadó közeg, a közönség figyelhetne oda jobban a művészetekre. Az embereket kellene rászoktatni, hogy jobban igényeljék a könyveket, a színdarabokat.

– Vajon hogy érezte magát színházigazgatóként, illetve hogy érzi magát az író most, a rádiós főszerkesztő bőrében?

– Nem szerettem a színházigazgatóságot, mert idegen tőlem az a mesterkelt világ, a színház. Természetesen tisztában vagyok a lényegével, jelentőségével, s mindenkor pártfogolni fogom a színházat, [mégis] örültem – íróként is –, amikor onnan eljöhettek. Hasonlóan érzem magam jelenleg is; szeretem a munkát, a kollégákat, látom a rádiózás jelentőségét, de nem szeretek a főszerkesztői székben ülni. Több mint három éve jöttem el a társulattól, s most – ahogyan a gyermek-kori évek – felbukkannak a régi színházi élmények, amelyek jól kamatoztathatók az irodalomban. Sok nyersanyag gyülemlt fel, tehát az író nyert a színházzal. Gondolom, ez lesz majd a rádiónál is, feltöltődés a későbbi szépprózához.

„Földre szálltam a tematikában”¹⁴

A kisebbségi magyar irodalomban ugyanarra az élethelyzetre a különböző régiókban mindenhol másképp reagáltak. A vajdasági irodalomban sajátos színként jelentkezett a

¹⁴ Beszélgetés Gion Nándorral alcímmel jelent meg itt: Irodalmi Szemle 2001/5., 36–40. Beszélgetőtársak: Erdélyi Erzsébet és Nobel Iván.

fanyarság, a groteskség, a kilátástalanság és a nevetségesség határán mozgó ironikus hangvétel, akár prózáról, akár líráról volt szó. Egyébként itt éreztük a legerősebben a modern törekvéseket is – elsősorban a Symposion, majd az Új Symposion című folyóiratok köré tömörült alkotók műveiben. Ezeknek a törekvéseknek viszonylag szabad útjuk volt, hiszen látszólagos szabadság jellemezte a volt Jugoszlávia szellemi életét, az erdélyi, a felvidéki lehetőségeknél jóval szabadabb szellemiséget. Gion Nándor e kettős elleniránnyal szemben a saját útján tudott haladni, ami nem mondható teljesen modernista törekvésnek, ugyanakkor nem történelmi alakok mögé húzódott, nem a régebbi múlt jelenségeit idézte, az értékeket a jelenben akarta felmutatni, a kisemberekre figyelt, a hétköznapi szituációkat ragadta meg. Hogyan vállalhatta ezt az írásmódot, hogy elkerülje a korszerűtlenség vádját?

– A különbséget talán az jelentette a jugoszláviai és a többi magyar irodalom között – ha egyáltalán igaz, hogy van „többi” magyar irodalom, de fogalmazzunk egyelőre így, hogy volt anyaországi magyar irodalom, volt erdélyi, felvidéki és kisebb mértékben kárpátaljai –, az elsősorban abban fogalmazható meg, hogy mi gazdagabbak voltunk: nem gazdagok, de több pénzünk volt, és jelentősebb volt a kulturális támogatottságunk is, mint az anyaországban vagy a kisebbségi magyar régiókban. Ez a fiatalabb korosztályban, de különösen a kezdő írókban egyfajta nagyképűséget szül: mi vagyunk azok, akiknek egy kicsit több pénzünk van, mint az előbb említett többieknek. De ez csak az egyik tényező. A másikat az jelentette, hogy a Vajdaságba szabadon áramlottak be a nyugati szellemi irányzatok. Bár nem magyar nyelven, de mivel megtanultuk az államnyelvet, a szerbhorvátot, ezeket érzékelhettük, a műveket olvashattuk, így „okosabbak” lettünk, mint a más magyar nyelvterületen alkotó írók. Ez szülte azt a kissé dagályos és nagyon rossz hangulatot és elméletet, amit nem is annyira a szépírók alakítottak ki, hanem inkább az irodalomtörténészek. Ez valahogy így festett: tudtuk, hogy van Magyarországon magyar irodalom, de betilthattak egyes szerzőket, ugyanakkor ezekről nálunk megjelentek tanulmányok, hiszen szabadon olvashattuk őket átcsempészett műveik révén. Így kialakult az az elmélet, hogy a vajdasági magyar irodalom más, mint a többi magyar irodalom, és különb a többinél. Mi, akkori huszonévesek beindítottuk az *Új Symposiont*, és mindenkit megbíráltunk, aki harminc éven felüli író volt, mindenkit megtámadtunk. Nem alkottunk nagy dolgokat, de támadni nagyon szépen tudtunk. Mindebben a magatartásban, ami később a groteskséget is szülte, az is benne volt, hogy egyedül Jugoszláviában nem volt szovjet nyomás, tehát mi nyugodtan szidhattuk az oroszokat is. Volt az akkori jugoszláv politikának egy nagyon balkáni, de nagyon ravasz húzása: nem kedvelte ugyan a kisebbségi kultúrát, ahol lehetett, elnyomta, de a csúcskultúrát támogatta, sőt a kirakatba rakta. Más szóval sokat áldozott arra, hogy például évente megjelenhessen mintegy negyven magyar könyv, folyóirat és a többi. És mi, akik ebbe belekerültünk, nem éltünk nagylábon, de azért jól éltünk. Én 27 éves koromban megírtam első könyvemet, és attól kezdve, 1968-tól minden évben megjelent könyvem. Magyarországon akkor a velem egykorú írók jó, hogyha négy-öt évenként ki tudták adni egy-egy művüket. Ez persze tévutakra is vihették. Induláskor én is azt vallottam, hogy a vajdasági magyar irodalom az egészen más irodalom, amíg meg nem jelent az első könyvem, amibe belevittem minden olyan modernista trükköt, amikről azt hittem, hogy a magyar nyelvterü-

leten valami újat jelent. De aztán rájöttem, hogy ez elég gyöngye könyv. Amikor megírtam a második könyvem, akkor földre szálltam a tematikában. Az első, trükkös könyvemről elég szépen írtak. Nem nagyon kapkodták az olvasók, de azért fogyogatott. A második könyvemnél mégis rájöttem, hogy egy-két dolgot tisztázni kell magamban. Először is: milyen nyelven írok én? Magyar nyelven. Azután: milyen irodalomba akarok én beilleszkedni? A magyar irodalomba. Tehát akkor itt kell, hogy megmértessem magam, és hagyjuk ezt a vajdasági meg jugoszláviai magyarirodalom-fogalmat. Én magyarul írok, magyar nyelven, és ezt odateszem az olvasók, a kritikusok, az irodalomtörténészek elé. Ha ez megállja a helyét, akkor érek valamit a szakmában. És megállta a helyét. Attól kezdve ez a hánykolódó és viháncoló korszak, hogy mi különbek vagyunk, megszűnt.

– Mondhatjuk úgy is, hogy az a korszak szűnt meg, amikor az előbb említett nagyképűség táplálta az irodalmat?

– Igen. Tisztában lettünk azzal, hogy van egy egyetemes magyar irodalom, és mondhatjuk mi ezt kisebbséginek, határon túlinak, de amikor megmértessekre kerül sor, akkor csak magyar irodalom van. Nem azért kell ezt az irodalmat szeretni, mert határon túli, hanem próbáljuk meg értékelni, és ha ér valamit, akkor szeretjük. Én erre elég gyorsan rádöbbentem. A második könyvemtől kezdve olyan dolgokról írok, amiket fontosnak tartok, és ezt megpróbálom úgy megírni, hogy ha valaki elolvassa, ő is úgy érezze, hogy ez valóban fontos. Ha ez sikerül, akkor jól érzem magam. A második könyvem óta megírtam még tizenhetet, és mindegyik megmaradt a magyar irodalom tengervizében. Tomboló sikert egyik sem aratott, bár hétből-nyolcból filmet is csináltak, de az értéküket senki sem kérdőjelezte meg. Nem azért, mert a határon túlról jöttem, és engem sajnálni kell, hanem mert van itt egy író, akit el lehet olvasni, és esetleg fontos az, amit leír.

– Egy tíz év előtti interjúban, amikor regényeire kérdeztünk, azt mondta, hogy stílusára valamiféle „dúsított” realizmus jellemző. Mit érthetünk ezen a fogalmon? Azért is fontos ez a kérdés, mert most készül a *Latroknak is játszott* című regényciklusának negyedik kötete.

– Ezt sokféleképpen lehet érteni. A legegyszerűbb lenne azt mondani, hogy ez valamiféle gazdagabb realizmus. Akkor arra gondoltam, hogy ez valamilyen irodalmi és politikai trükk az irodalomban. A *Latroknak is játszott* olyan környezetben játszódott, ahol nem voltak igazi gyökerek. Ha azt mondjuk például, hogy Székelyföld, akkor az egy ezeregyszáz éves tájegység a maga hagyományaival. Ha azt mondjuk, hogy Vajdaság, akkor tudjuk, hogy ott az őslakos magyarokat kiirtották a törökök, és utána betelepédtek mindenféle területekről, a Jászságból, a Dunántúlról magyarok, akik nem voltak igazán őshonosak. Csak mintegy 150 évig éltek ott, amikor kisebbségi sorba jutottak. Nem volt igazán tartásuk. És mivel a háború után mi éltünk a legjobban, a jugoszláviai magyarok asszimilálódtak a leggyorsabban. De én ismertem embereket azokon kívül is, akik asszimilálódtak. Ezek kőkemény emberek voltak, volt tartásuk. Ezekre próbáltam ráépíteni a regénytrilógiát is. Őket szerettem volna előtérbe tolni. Lehet, hogy egy kicsit megváltozott a realitásuk a szövegben, és talán ez a dúsított realizmus.

– Tehát valójában a nem létező gyökereket akarta az író pótolni a regényciklusban. Nem sértünk-e műhelytitkot, ha a negyedik kötetről érdeklődünk?

– Nem műhelytitok. Most diktáltam le az első fejezetet, és már írom a másodikat. Én mindig kézzel írok, azután gépbe diktálom a szöveget.

– A diktálás egyben kontroll is? Hiszen az első ihletből leírt szövegen, amit a diktálás során kicsit már kívülről lát, még változtatni lehet.

– Így van pontosan. A kérdésben szinte benne a válasz is. Ha diktálás közben látom, hogy ez például túlságosan közhelyes, akkor változtatok a szövegen. Folytatásokban fogja közölni a kecskeméti *Forrás* című folyóirat, és havonta kell egy fejezetet leadnom. Így volt ez a *Latroknak is játszott* harmadik kötete, az *Ez a nap a miénk* esetében is.

– Ez a könyv mikor lesz a miénk?

– Jövőre. Szeptemberben kezdik közölni, 12 fejezetre terveztem, így jövő őszig kifutja magát a folyóiratban, és utána lehet beszélni arról, hogy könyv formájában is megjelenjen.

– Néhány éve azt mondta, hogy elindított egy figurát a maga útján, aztán egyszerre csak kicsúszott a kezei közül. Bizonyára más alkotóknál is megtörténik, hogy hőse elkezd a saját életét élni. Mi történik az íróval akkor, ha az általa teremtett alak önálló életre kel? Ha megtervezi a 12 fejezetet, azután egész más irányt vesz az írás?

– Ha sikerül életerős figurát teremteni, és az egyszerre csak elkezd élni a saját életét, akkor muszáj úgy írnom tovább, ahogyan esetleg nem is gondoltam. A regény igazi főszereplője sínen van, ezzel nincs is gond, az ő viselkedése kiszámítható. A másik főszereplő viszont abszolút szélhámos.

– Ő is dúsitott realizmussal megrajzolt figura?

– Kicsit igen, de kissé még vissza is fogott. Egy szenttamási magyar ember, aki tudja, hogyha visszamegy a háború után Szenttamásra, akkor a szerb partizánok megölik. Nem azért, mert valami nagy disznóságot csinált, hanem azért, mert vannak ott haragosai, és abban az időben lehetett öldökölni. Ezért nem megy haza, hanem szélhámos lesz, hamiskártyás és más egyéb. Először van nagyvárosban, és elkezd lopni, csalni, hazudni. És ez bejön. Végül is a semmiből megérkezik egy falusi ácslegény, és ezzel a modorral, ezzel a stílussal sikeres lesz. Azt a címet adtam ennek a könyvnek, hogy *Aranyat talált*. Félő, hogyha ez a figura elkezd önálló életet élni, akkor bajban leszek. De várjuk ki a végét.

– Előbb említette, hogy hat-nyolc könyvből film is készült. Többek között a *Sortűz* egy fekete bivalyért és *A kárókatona* még nem jöttek vissza című művekből. A filmváltozatokkal azonban sosem volt megelégedve. Eleve fenntartásai vannak a filmfeldolgozásokkal kapcsolatban, vagy nem sikerült megtalálni azt a hangot, illetve képet, amelyet elvárt, vagy legalábbis szeretett volna?

– Eleve fenntartásom van, de nem azért, mert én valami különleges alkat vagyok. Egyébként azt hiszem, hogy minden író így érzi, amikor egy másik műfajban látja

viszont azt, amit leír, mert színpadon vagy filmen ez valahogy nem ugyanaz. Azért nem szeretem, mert kissé szélhámosságnak érzem. Amíg én megírok egy novellát vagy regényt, addig az íróasztalon ott van előttem a papír. És ahogyan megírom, az olyan, ahogyan én megcsináltam. Mihelyt film lesz belőle, ott még legalább százötven ember ügyködik körülötte. Az érdekes az, hogy ezekben a filmekben – a legutóbbiban is – csupa jó színész játszott, akik képesek lettek volna szinte mindent megcsinálni, amit én a prózában elképzelttem. Amikor szélhámosságot említek, ezt nem kell szó szerint értelmezni. Egyszerűen arról van szó, hogy egy nagy csapat tevékenységében valahol megbicsaklik valami, és akkor ez már nem az igazi. Talán a történet, a sztori mögöttes területeit nem tudták bejární ezek a filmek.

– *A forgatókönyveket is ön írja?*

– Volt, amikor én írtam, és volt, amikor más. Ilyenkor azt szoktam mondani, hogy gyerekek, én jobb vagyok eredetiben. Ettől azért még lehetett sikeres egyik-másik film. A legutóbbi – nem jól sikerült – filmemre nem volt pénz. A regényben és a forgatókönyvben is leírom például, hogy egy gyanús üzelmeket folytató fegyverkereskedőre egy kávézó előtt géppisztolysorozatot eresztenek, és lelövik a barátját. Ő megússza a dolgot. Ez fél perc egy filmben, de nagyon hatásos jelenet. Ezt a szereplő azonban a filmen csupán elmondja. És ebben a pillanatban leül az egész dolog. A film a jugoszláv polgárháború kitörésekor játszódik. Érzékeltetni kellene, hogy valóban mi történik. Vagy például leírom, hogy éjszaka tankok vonulnak Horvátország felé. Tankokra viszont nem volt pénz. A háborút úgy érzékeltették, hogy Pest fölött elhúz egy repülőgép. Egy csomó olyan dolog van a filmben, ami a nézőt nem érdekli. Ő csak azt látja, hogy valamiről meg akarják győzni, mondogatnak valamit, hogy ez meg ez történik, de közben nem történik semmi, mert minden egy lakásban játszódik.

– *Megjelentek-e külföldön is művei?*

– Elég sok nyelven jelentek meg novelláim, regényrészletek is elszórva folyóiratokban franciául, angolul, észtül, elég sok könyvem jelent meg szerbül, de ez talán nem is annyira érdekes, hiszen ott éltem. Később lengyelül, szlovákul, ruszinul. Mióta Magyarországon élek, németül jelent meg egy regényem. Antológiákban novelláim németül, franciául, de hogy egy világnyelvet is említsek, eszperantóul is megjelent egy könyvem.

– *A fordításokkal hogy van megelégedve?*

– Fialat írónak nagy szó, ha megjelenik az első könyve. Fialat írónak nagyon nagy szó, ha lefordítják más nyelvre. Számomra is nagy szó volt, amikor az első könyvem lefordították szerb nyelvre. Én egyedül ezen a két nyelven tudok kommunikálni, magyarul és szerbül. Olvasgattam a fordítást, úgy rendben is találtam. Azután elvittem egy szerb nyelvészprofesszorhoz, aki kitűnően tudott magyarul, Illyés Gyula *Puszták népe* című művét ő fordította szerbre. Büszkén mutatom neki a lefordított könyvemet. Az öregúr beleolvas, és azt mondja: „Gion úr, ebben az első mondatban három olyan kifejezés van, amit a szerb ember nem használ. Ez a fordítás rossz.” És ez még csak egy másfél soros mondat volt. Akkor

azt mondtam, hogy fordítsák csak le a könyveimet más nyelvekre, én nem fogok utánanézni, hogy jók-e. Csak az a fontos számomra, hogy magyarul jó legyen.

„Ritkán panaszkodik...”¹⁵

Ritkán panaszkodik, és ha mégis, legfeljebb azt említi meg, hogy mostanában gyakran megfájdul a térde. Időnként régebben is fájt, de nem ilyen nagyon. Lehet, hogy kés alá is kell mennie.

Véletlenül tudom, hogy nem a sok térdepléstől erednek a fájdalmak, hanem inkább attól, hogy túl sokszor felállt. Először egy közepes nagyságú folyó mellől, ahonnan eljött egy nagyobb folyóhoz Budapestre, valahol Kőbányán húzta meg magát, a közelben egy furcsa háromszögletű vasúti csomóponton amolyan kamaszos elszántságból, vagy talán élni akarásból kifosztotta a tehervagonokat, melyekben a szovjet kártérítési holmikát tárolták. Volt ott minden. A festményektől, rádióktól kezdve a hasábfáig. Akkor is felállt, és megmentette a kevés megmenthetőt, persze saját hasznára is.

Ötvenhat októbere után immár érettebb fejjel természetesen börtönbe csukták, ahol emberi módon elbúcsúzott a halálra ítéltektől, akik gyakran goromba életigazságokat mondtak neki, mielőtt a bitófához indultak.

Ő túlélte, filmeket csinált később, rajzokat rajzolt, festményeket festett, kerámiát égetett, sőt verseket is írt. Életvitele és tapasztalatai nyomán hajlamos a sarkos[,] egyértelmű fogalmazásokra minden műfajban. Ez lehet erény, esetleg hiba is. Ítélje meg mindenki a maga ízlése szerint.

A térde természetesen egyre jobban fáj. De hát ez a gyakori felállásokkal jár, egy könyv esetében is.

A saját műveiből készült filmekről

Részlet a *Késdobáló* című filmdráma előtt elhangzott tévéinterjúból¹⁶

Gion [Nándor]: Az első elképzelés az volt, hogy külső erők segítségével csináljuk meg ezt a filmet, pontosabban, hogy Magyarországról hozunk rendezőt, és a főszereplőt is. Azután valahogyan nem jött össze a dolog. Vicsek Károly az utolsó pillanatban vállalta, hogy megrendezze. Tudom, hogy jó rendező, nagyra becsülöm, mert következetesen filmesíti meg a vajdasági írók műveit, és sokszor nagyon sikeresen. Örülök, hogy így történt a dolog, hogy végül is úgyszólván teljesen helyi erőből készült el a film: vajdasági az író, vajdasági a rendező, vajdaságiak a színészek. Majd most kiderül, hogy mi tellett ki tőlünk, és mire vagyunk képesek ebben a pillanatban.

Kartag [Nándor]: Az író bemutatásához hadd mondjam el, Gion Nándor 1941-ben született Szenttamáson, géplakatosnak tanult Szabadkán, majd továbbtanult, és az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékén fejezte be egyetemi tanulmányait.

¹⁵ Kéziratból.

¹⁶ A hagyatékban a(z ismeretlen helyen, de bizonyára a Vajdaságban) megjelent cikkről készült fényképen megőrződött szöveg.

it. Újságíróként dolgozott, és az Újvidéki Színház igazgatója lett. Jelenleg az Újvidéki Rádió magyar nyelvű műsorainak a főszerkesztője. Eddigi munkája, élete szorosan a Vajdasághoz kapcsolódik, a Gion-írások állandó színhelye is Bácska, pontosabban a szülőfalu. Hogyan szeretné bemutatni, pontosabban, milyennek látja ezt a világot?

Gion: Számomra ezen a helyen csodálatos dolgok történtek, és történnek még most is, talán azért, mert ha úgy nézzük, egész közelről, belülről nézem őket. Könyveimben igyekszem is ezt a világot feltárni úgy, ahogy én látom. Ez a most bemutatásra kerülő tévéjáték is egy ilyen könyvből nőtt ki. A könyv címe: *Ezen az oldalon*. Réges-régen, még valamikor a hetvenes években írtam, s valóban Közép-Bácskát, Szenttamást, és annak egy utcáját mutatja be úgy, ahogy én láttam, ahogy én emlékszem rá. Többen próbáltak filmet csinálni belőle, azután nem sikerült az egész könyvet filmre venni, úgyhogy végül fogtam egy novellát, és azt növesztettem ki forgatókönyvvé. Ez a novella, mondjuk, legkevésbé kötődik ehhez a tájhoz. Kötődik hozzá, de azok az események, amik itt történnek, amit itt láthatunk, azok bárhol is megtörténhetnek. Viszont amikor a filmet csináltuk, a rendező nagyon jól ismerte az egész könyvet, nem csak ezt a kiindulópontul szolgáló novellát. Bevitt olyan motívumokat, amelyek nagyon is kötnek egyfajta tájhoz, ahhoz a tájhoz, amelyikbe én beleszülettem, és amelyet oly nagyon szeretek.

Csak füstölgök és morgolódom¹⁷

A *Sortűz egy fekete bivalyért* című filmről

Kezdetben szent meggyőződésem volt – mert miért is ne lett volna –, hogy az Isten valamennyi könyvemet kimondottan arra teremtette, hogy megfilmesítsék. Talán azért volt ez, mert az irodalmi szárnybontogatással párhuzamosan filmkritikussággal is foglalkozni kezdtem. Fesztiválokra jártam, sok rosszat írtam sok rossz filmről, s mert húsz év alatt megjelent vagy tíz könyvem, a fesztiválokon megpróbáltam filmes barátaim figyelmét felhívni műveimre. Ágálással természetesen nem sokra mentem, úgyhogy kezdtem belenyugodni: ha egyszer világhírű leszek, semmiképpen sem a filmjeim révén.

Ám néhány évvel ezelőtt Vicsek Károly, újvidéki filmrendező barátom előkapta egy régebbi könyvemet, mondván, hogy ő abból bizony filmet csinál. Így került a *Testvérem, Joáb* műterembe. Vicsekről azt terjesztik, hogy munka közben érthetetlen utasításokat dünnyög a szakállába, ám ennek ellenére végül jól sikerülnek filmjei, ami igaz is. Mellesleg nyert ő már nagydíjat is a jugoszláv játékfilmek nemzetközi hírű pulai fesztiválján. Az is jellemző rá, hogy előszeretettel foglalkozik vajdasági írók műveivel, de a legjellemzőbb, hogy utálja, ha az írók jelen vannak és okvetetlenkednek munkája közben. Én sem vagyok kivétel. Engem is igyekezett távol tartani a forgatástól, és amikor egyszer mégis odamerészkedtem,

¹⁷ A hagyatékban a(z ismeretlen helyen, de bizonyára a Vajdaságban) megjelent cikkről készült fényképen kissé hiányosan megőrződött szöveg.

szinte azonnal elküldött, hogy menjek csak haza nyugodtan, a film sikere már a „zsákban” van, mivelhogy tizenöt meztelen nőt is felvonultatott benne.

Bevallom, ez kissé meglepett, hiszen engem általában szemérmes írónak tartanak, olyannyira annak, hogy egy-két kritikusom már bűnömül is felrótta ezt. A tizenöt meztelen hölgy azonban jelen volt a filmben, ám még ez sem bizonyult elégnek. Vagy több, vagy ennyi sem kellett volna? Mindenesetre azzal vigasztalódtam, hogy a film számomra azért nem sikeredett igazán jóra, mert nemcsak nagyon, de piszokul eltért a regénytől.

Vicsek után budapesti barátom, András Ferenc kezeibe kerültem. *A kárókatónák még nem jöttek vissza* című regényemet kezdte forgatni Budapesten, majd a Balaton környékén, tévéfilmnek. Most aztán nem panaszkodhattam! Nem mellőztek: meghívtak a forgatásra, tanácsaimat is mindig kikérték, sőt, ha volt mit, meg is fogadták őket. Na, nem sok dolgot adtam nekik! Rábíztam a szakmabeliekre, dolgozzanak csak legjobb belátásuk szerint. Később némi szerzői melankóliával vettem tudomásul, hogy igazam volt, szép film kerekedett belőle, tehetséges emberek munkája, bár mondjanak rólam, [szövegrész hiányzik] mondják, aminek akarják, esküszöm, hogy a novellához képest nem is csináltam rosszul. Ez is Vicsek Károly kezeibe került, aki nem képes megváltozni: írónak mars és kuss, viszont ezúttal – csodák csodája – következetesebben tartotta magát a forgatókönyvhöz, és (úgy látszik, öregszik) csak három-négy meztelen nőt csempészett be a cselekménybe. Nem tudom, hogy ezért-e, vagy talán valami másért, *A késdobáló* – ez a második közös filmünk címe – már sokkal jobban sikerült, mint előző kísérletünk. Sőt, mostanában úgy hallom, hogy mozifilm is lesz belőle, és még az idén bemutatják a július végi pulai filmfesztiválon.

Nem sokkal később felvirradt a *Sortűz egy fekete bivalyért* című ifjúsági regényem napja. Magyarországon kezdtek vele foglalkozni, ott is forgatták magyar–francia koprodukcióban. A forgatókönyv első változatát magam írtam. Bevallhatom: nem sokat csináltam, valamelyest lerövidítettem a regényt. Akkor három profi filmes vette kezébe a dolgot, s az én regényemből szinte semmi sem maradt. Azaz, miket beszélek, furcsa módon mégiscsak az én történetem ez. A vonalvezetés, a hangulat, a légkör az én művemét idézi, le se tagadhatnám; pedig megnyirbálták és megtoldották, a párbeszédet átírták, a helyszínt és a cselekmény időpontját megváltoztatták. Az ilyesmi – hiába is tagadnám – nem esik nekem jól. Érzékeny vagyok, mint a legtöbb író, ragaszkodom a mondataimhoz, az általam megírt szereplőkhöz, a helyszínhez, s az általam választott időponthoz. Mivel más bajom nem volt, elmondtam én ezt többször is Szabó Lászlónak, a rendezőnek, meg Jely Ferencnek, a segédrendezőnek, néha meglehetősen gorombán is mondtam, miközben lehet, hogy végül mégis nekik volt igazuk [szövegrész hiányzik] szemeim elé került, és mit szépítsem, egész jelenetsorokon berzenkedtem.

Elnézó szeretettel mosolyogtak rám, nagy-nagy türelemmel hallgattak, hogy azután azt csinálják, amit jónak látnak.

Így találkoztam „művemmel” másodszor is az idei Magyar Játékfilmszemlén, ahol a *Sortűz egy fekete bivalyért* – nem túlzok – vastapsot kapott. Ettől függetle-

nül, meg a taps hatása alatt is, most már az volt a benyomásom, hogy legalábbis figyelemre méltó ez a film.

Elbizonytalanodtam. Megértettem, hogy mese nincs, bele kell nyugodnom a műfajváltás törvényszerűségeibe, és megértettem, hogy a saját írásaim alapján készült filmeket nem vagyok képes tárgyilagosan, sőt talán még elfogultan sem megítélni. Inkább megbízom a filmesekben, hiszek a kritikusoknak, és legfőképpen Ófelségének, a közönségnek...

„a filmezés a jelek szerint bizonytalan időre elhalasztódik”¹⁸

Az Objektív Filmstúdió mozgóképeskönyvéről

Jó egy évvel ezelőtt, amikor módfelett meleg nyár volt, az Objektív Filmstúdióban fölvetődött az ötlet, hogy meg kellene kérni néhány író, írjanak filmnovellákat, melyeket a filmesek megjelentetnének egy gyűjteményes kötetben, e novellákból később esetleg forgatókönyvek is születhetnének, még később pedig akár filmek is – természetesen jó filmek –, ily módon is prezentálva irodalmunk és filmművészetünk gyümölcsöző kapcsolatát, mindez talán még javíthatna valamelyest a magyar film jelenlegi sanyarú állapotán, sőt az irodalomra is jótékony hatással lenne, ami szintén nem ártana a mostani viszonyok között.

Engem is meghívtak a pályázatfelé, elfogadtam a meghívást, mert jó ötletnek tartottam a kezdeményezést, mások is jó ötletnek tartották – összesen tizenhároman voltunk –, a gyűjteményes kötet tényleg megjelent az idei könyvhétre, *Az Objektív Filmstúdió mozgóképeskönyve* címmel, elég csöndes fogadtatásban részesült, pedig... De erről majd később.

Az ember nehezen, és kissé ügyetlenkedve beszél olyan könyvről, melyben a saját írása is szerepel, ezért a saját írásomtól a továbbiakban eltekintek, és csak a másik tizenkettő szerző novelláját szeretném dicsérni, mert megérdemlik.

Mindenesetre mielőtt elhatároztam volna, hogy a rádióban mondok valamit a szóban forgó kötetről, kicsit tájékozódtam a sorsáról, hiszen lassan már a következő nyár is elmúlik, és ez a nyár [is] majdnem olyan meleg volt, mint a tavalyi. Elégé lesújtó információkat tudtam meg. A szépreményű akció, az időjárástól függetlenül, ez idáig annyi eredménnyel járt, magyarán annyi pénzt hozott a folytatáshoz, hogy meg lehetne csinálni egy negyed, jó esetben egy fél filmet. Tehát ismét kevés film lesz, messze elmaradtunk az eredeti nemes céloktól.

Pedig a tizenkét író: Csaplár Vilmos, Csiki László, Fejes Endre, Grendel Lajos, Kardos István, Kertész Ákos, Lázár Ervin, Márton Gyula, Salamon András, Schwajda György, Spiró György, Vámos Miklós tisztességes munkát végzett. Igényes írásokat szállítottak le: klasszikus novellákat, szigorú szakmai szabályoknak megfelelő filmnovellákat, vagy a két műfaj egyre inkább elmosódó határaival valamiféle keverék alkotást, de az utóbbi évtizedek változó, és szinte minden esetben izgalmas és érdekes témáival, melyeket érdemes volna továbbírni és lefényképezni.

18 Cépiratból.

A fényképezés, pontosabban a filmezés a jelek szerint bizonytalan időre elhalasztódik. A nagy ambíciókkal megírt filmnovellák megmaradnak a szerény kivitelezésű, szépreményű kötet lapjain. Itt is érdemes elolvasni őket, irodalomnak nem rosszak. A címlapon egyébként is egy szép régi, talán túl régi írógép látható, amelyből vékony filmszalagok tekerednek elő, igen kuszán és rendezetlenül.

Jegyzetek saját szépróza művekhez¹⁹

/Mint a felszabadítók/

A háború vége felé a hősködő felszabadítók valahol rabolni akartak, de miután nem találtak semmi elrabolnivalót, fejszékkel széthasogatták a gyönyörű diófa bútorokat, és egyéb, ennél csúnyább garázdaságokat is műveltek, erről ebben a könyvben nem esik szó, csupán akkor történik említés róluk, amikor nyugalmasabb időkben békeszerető emberek is kezdenek úgy viselkedni, mint a felszabadítók. Talán még címnek sem rossz.

Egyébként békebeli történetek kerültek a kötetbe: tizenöt egymással igen szorosan összefüggő novella. Helyenként érződik ugyan egy immár másik háború közelsége, egy-két pisztolylövés is eldördül, néha gonosz kinézetű kések is előkerülnek, alapján véve azonban még viszonylag békés világban járunk.

A tizenöt novellából hármát még a Vajdaságban írtam meg, a másik tizenkettőnek csak a témáját hoztam magammal, aztán itt írtam meg Budapesten. A novellák egyenként megjelentek különféle lapokban és folyóiratokban, de már a másodiknál egy majdani kötetet kezdtem tervezgetni, tekintettel, hogy a főhős a kinyomtatott szövegben is határozottan életrevalónak látszott. Akár regény is kerekedhetett volna az egészből, csakhogy a fejezetek csapongva születtek, nem is abban a sorrendben, ahogy a könyvben összeálltak, tehát túlságosan önállósultak.

Az első elbeszélést (nem a könyvben az elsőt) még egy szinte véletlenül elorzott történet indította útjára sok évvel ezelőtt, akkoriban újvidéki lakásom meglehetősen siralmas állapotban volt, ne mondjak mást, az ablakkeretek és ablakpárkányok elkorhadtak, befújt a szél és becsorgott az eső, előkerítettem hát egy megbízható asztalost. Nagydarab, erős ember volt, szakszerűen megszilárdította a rozoga ablakokat, ezután én kifizettem a munkadíját, és meghívtam egy italtra. Szépen elbeszélgettünk, elmondott nekem egy érdekes történetet, nyomban elhatároztam, hogy ezt kicsit kicifrázva megírom, ő pedig megjegyezte, hogy felhalmozott könyveimet illene már könyvespolcon elhelyezni, meg hát a ruhásszekrényeken is csáléra lógnak az ajtók. Gyorsan megegyeztünk, a szekrényeket kiegyenesítette, és csinált néhány méretre szabott könyvvállványt, takaros polcokkal. Egyre többet beszélgettünk, a lakásom egészen kivirult, az asztalosmester nagyon jól érezte magát nálunk, később már rendszeresen meglátogatott akkor is, ha nem akadt a lakásban semmi javítanivaló. Lassanként rájöttem, hogy miért táborozik le nálunk olyan gyakran. Az én családomban mindenki magyarul

¹⁹ Ez és a következők mind gépiratból.

beszél, az ő családjában nem. A felesége még törte a magyart, a gyerekei már alig-alig, az unokái már egyáltalán nem beszéltek az ő anyanyelvét, az egyébként igen vagány magatartású mester viszont sohasem tanult meg igazából szerbül. Saját otthonában makogva beszélt, felesége nyilván többször megmosolyogta, attól tartok, hogy gyermekei és unokái is. Minálunk senki sem mosolygott rajta, mindannyian magyarul társalogtunk, és ő is folyékonyan beszélhetett órákon át.

Most zárójelbe idekívánkozna legalább egy okos és tanulságos mondat a kisebbségi sorsról, de ezt most elmellőzöm, ebben a könyvben sem elmélkedek erről a témáról, persze többször is utalok rá, mert fontosnak tartom, de az idevágó mondanómat a következő könyvben akarom kifejteni.

Szóval megmaradtunk a majdnem politikamentes, jókedvű vagy bánatos, vagy éppen kegyetlen élményeknél. Sok használható történetet hallottam, és nekem is voltak történeteim, ahová tökéletesen beilleszkedett a nagy erejű, de kicsit megkeseredett asztalos. Így aztán megszületett a könyv *Mint a felszabadítók* címmel.

Nyűgös munka volt, mint a legtöbb munka, amit az ember megpróbál figyelmesen és tisztességgel elvégezni, legyen az elkorhadt ablakok megjavítása, novella vagy regény megírása, vagy egy idegen nyelv kényszerű megtanulása. A kötelező vesződéseket illetően, ez a könyv mégis a kellemesebb emléké válalkozásaim közé tartozik, majdnem pihentető a mostani nekifutásom előtt, amikor a *Latroknak is játszott* című trilógia harmadik regényével kínlódom, és amikor az igazi „felszabadítókról” kellene írnom.

Az asztalosmester²⁰

/Mint a felszabadítók/

Véletlenül, egészen ártatlanul indult a dolog. Évekkel ezelőtt újvidéki lakásombba beállított egy nagydarab asztalosmester, hasznos és szakszerű munkát végzett az ajtók, ablakok és bútorok körül, a jól végzett munka után, amint az illik, leültünk sörözni és beszélgetni. Elmondott nekem egy történetet valakiről, akinek az egyik lábán hat ujj volt, ez módfelett idegesítette, egy szép napon fertőtlenítés céljából pálinkát öntött a lábára, és baltával lecsapta a ronda hatodik ujját. Sok vére elfolyt, az inak összeugrottak, az orvosok térd fölött sürgősen lefűrészelték a lábát.

Írtam erről egy novellát, egészen jól sikerült, az asztalos a leírt szövegben igen életrevalónak bizonyult, és a valóságban is. Egyre gyakrabban járt el hozzánk, egyre többet mesélt magáról, meglepő őszinteséggel. Arra is rájöttem, hogy miért. Végre családi körben anyanyelvén beszélhetett. Tudniillik nálunk mindenki magyarul beszélt, az ő családjában nem: felesége, gyerekei, unokái megmosolyogták akadozó és magyaros hangsúlyú szerb beszéde miatt, én viszont figyelmesen hallgattam, ő pedig folyékonyan mesélhetett anyanyelvén. Szép szál, lapátkezű, önérzetes öregember volt, megérett az újabb novellára, sőt novellákra, történeteink összefonódtak, és már akkor kötetben kezdtem gondolkodni.

²⁰ Ez és a következők mind megjelentek itt: Magyar Szó Kilátó 2018. augusztus 26–27.; 24–25.

Három novellát Újvidéken írtam meg róla, a többinek a témáját áthoztam Budapestre, itt írtam tovább a békebeli történeteket, amelyekben időnként előkerülnek ugyan balták, kések vagy pisztolyok, vér is folyik olykor, de hát ez előfordul békés mindennapjainkban is. Persze a közeli háború azért érződik. Éppen emiatt a *Mint a felszabadítók* címmel a könyvet valamiképpen csatlakoztatni tudtam a két évvel ezelőtt megjelent *Izsakhár* című regényemhez.

Helyszíneként ebben a könyvemben jelenik meg először Budapest. Nem mintha korábban nem ismertem volna, publicisztikában néha megpróbáltam körbejárni, belülről azonban csak az utóbbi két-három évben ismerkedem vele, szépprózában még mindig óvatosan fogalmazok róla, egyelőre főleg vajdasági magyarok járnak a város utcáit, néha még elbizonytalanodnak, valamiféle pezsgést, mozgalmasságot azért behoznak a koszosan is szép városba, természetesen jó és rossz értelemben is. Eközben megpróbálnak beilleszkedni a számukra kicsit furcsa életbe. Kézművesek, festők, fegyverkereskedők, írók. Többségükben életrevaló emberek, akárcsak Iрмаi József, a *Mint a felszabadítók* nagydarab asztalosmestere, aki viszonylag magabiztosan gyalogol végig egy kétszáz oldalas könyv teleírt lapjain.

Az Író

/Huzatos hajón/

Egy jugoszláv laktanya lebetonozott udvarán, krétával rajzolt ringben két ingujjra vetkőzött katona, a szerb Petar és a muzulmán Szelim bokszkesztyűben ökölvívó-mérkőzést vív. Körülöttük katonák szurkolnak, vajdasági magyar fiúk is, köztük az Író. Az összecsapás nagyjából döntetlenül végződik, a katonák barátságban elvonulnak vacsorázni, valamennyien ugyanannak a hadseregnek a tagjai.

Később tankok, ágyúk, puszkák csövei merednek egymással szembe, lövések dördülnek. Kitért a polgárháború.

Ezután az Író már budapesti albérleti lakásában látható, ahol békességben él egy atomfizikus lánnyal, dolgozik, szerkesztőkkel tárgyal, találkozik régi barátaival, akik között akad tanár, orvos, autótolvaj... Segíteni próbálnak egymásnak a megélhetésben. Szelim is gyakorta meglátogatja, ő kamionnal ingázik Szarajevó és Nyugat-Európa között, gyanús rakományokat szállít.

Az Író vasárnaponként egy szépen berendezett hajóétteremben vacsorázik a lánnyal, jó barátságban van a délvidéki származású tulajdonossal és az egykori ökölvívóval, Petarral, aki most kidobólegény. A hajón elegáns üzletemberek üldögélnek, titokzatos üzletek köttetnek, a tárgyalásokba időnként az Író is bevonják.

Egy napon Szelim megtudja, hogy régi verekedőpartnere a hajón tartózkodik. Elmegy az Íróval az étterembe, vacsorához ülnek, amikor a Dunáról egy motorcsónakból, a partról egy autóból valakik löni kezdenek az étteremre. A hajóról viszonozzák a tüzet. A vendégek szétszaladnak, a rendőrség megállapítja, hogy a kár jelentős, de komolyabb személyi sérülés nem történt.

A hajón a szemle után csak a személyzet, az Író, Szelim és egy részeg külföldi turista marad. Petar kesztyűket hoz, és verekedni kezdenek Szelimmal, mint valamikor a laktanyában. A turista fizetni akar, a pénzt a kezéből vízbe fújja a szél. A részeg utánaugrik. Szelim a vízbe löki Petart, hogy mentse ki a vendéget. A tulaj kiabál, hogy a boksoló nem tud úszni. Szelim ekkor maga is a Dunába ugrik, és a partra vonszolja a két fuldoklót.

A Festő

/Amarilla, a feledékeny kuvasz/

A Festő egy budapesti lakásban a saját festményeit mutogatja egy fiatalasszonynak. Valamennyi képen a mosztári híd látható épségben, majd romokban. A Festő a háborús napokról mesél. (Néhány jelenet esetleg eljátszható.)

Az asszony elvezeti a Festőt egy öreg vegyész-mérnökhöz, aki egyedül él nagy lakásában (vagy házában), elég gazdag, régi találmányai után még mindig kapja a jogdíjakat, bár erre nem túlságosan büszke, örök életében festeni szeretett volna, de mire ideje adódott rá, meggyöngült a látása, reszketnek a kezei. Befogadja magához a Délvidékről menekült Festőt, megbízza, hogy helyette rajzolja, fesse meg az általa elképzelt magasztos fogalmakat: a Békét, a Harmóniát, a Szeretetet, az Ünnepet, a Boldogságot stb.

Készülnek a képek, a Festő közben Budapesttel ismerkedik, motívumokat keres szép feladataihoz, de nem mindig a szépséget találja. Utcalányokkal, stricikkel, kábítószer-kereskedőkkel, betörőkkel, művészekkel, lecsúszott vagy ügyeskedő honfitársaival találkozik, időnként maga is gyanús üzemekbe keveredik, életveszély is fenyegeti. Túléli a veszélyeket, de ez a túlélés ideiglenesnek látszik. Mindenesetre megfesti a következő magasztos témát.

Filmnovella

/Műfogsor az égből/

M. Holló János, aki gyakorta nevezi magát remekírónak, büszkélkedik azzal, hogy minden leírt sora megjelent magyar nyelven, sőt bizonyos sorok más világnyelveken is, például ruténul, szlovénul, szlovákul, horvátul, még németül, lengyelül, franciául, angolul és eszperantóul is, különösképpen büszke arra, hogy némely írásából film is készült, és ez a világhír felé röpitette, ami persze csak részben igaz, a világhírnév nem jött be egyértelműen, de ezzel is el lehet dicsekedni egy eszperantistának, aki már lefordította két könyvét, újabb műveket is műfordítana, csak hogy eléggé tájékozatlan az irodalom és a film világában, mert civilben paprikatermesztő mérnök Magyarország határának déli túloldalán, és ebben a szakmában is sok a gond mostanság, az íz és a szín keverésével mindig bajok vannak, nem árt egy kis eszperantista kikapcsolódás.

M. Holló János a bevezető hetvenkedés után azonnal elmondta legújabb igaz történetét, ami tényleg igaz, azt is megígérte, hogy leírja, valamelyik rangos

magyar folyóirat biztosan leközi, és ettől kezdve csemegézhet belőle az egész soknyelvű világ. Az eszperantista paprikatermesztő figyelmesen végighallgatta, elhitte minden szavát. Íme a történet, ami még filmen is sokféle és olcsón kibontható, narrátorral vagy narrátor nélkül, az alábbi címmel: *Műfogsor a mennyekből*.

A Vállalkozók

/Műfogsor az égből és Fényjelek nélkül/

Meztelen emberek a saját sírjukat ássák a balkáni ködös, háborús vidéken. Géppisztolyos emberek levetett ruháikat kutatják át. Egy autóbusz jön az úton, a fegyveresek leállítják, ott is értékek után kutatnak, cigarettát, szeszes italokat találnak. A zűrzavart felhasználja két halálraítélt, M. és P., kiugranak az árokból, taláalomra felkapnak ruhadarabokat, eltűnnek a ködben.

Az egyik sebtében felmarkolt kabát belsejében pénzt találnak, M. és P. Budapesten elegánsan felöltözik, P. soha többé nem tud szabadulni a kivégzés előtti lidércnyomástól, kicsit úgy érzi, hogy Magyarországon a mennyországba került, itt senki sem akarja megölni, betér egy „boszorkányhoz” (lásd: Magyarországi Boszorkányszövetség, amelyről most vitatkoznak, hogy egyház-e vagy sem), szép és gazdag jövőt jósolnak neki.

Vállalkozásba kezdenek, sütödét nyitnak, M. az üzletet intézi, P. a sütödét irányítja. A balkáni péksüteményeket egyre szélesebb körben árusítják, még börtönökben is, szoros kapcsolatba kerülnek az alvilággal. Gazdagodásuknak híre megy, M.-et meglátogatja délvidéki édesapja, a vonaton hangosan dicsekszik fia sikereivel, a Keleti pályaudvaron emberrablók elhurcolják, váltságdíjat követelnek érte.

M.-ék az emberrablókkal elbánnak, az üzlet terebélyesedik, a használt és bérelt gépkocsikat, amelyekkel a péksüteményeket hordják szét a városban, új kocsikra cserélik ki. A konkurencia rossz szemmel nézi őket. A legszebb új autót a réveteg P. akarja kipróbálni, ez már majdnem a mennyország számára. Az autó felrobban alatta, a lelke tényleg a mennyországba száll, a teste azonban a földön marad feketén, mint az ördög.

Kiss Benedek

Élettöredékek

1969 – Utolsó évünk a Tarcsay Vilmos utcában

1970 – Költözés az új lakásba

Tudtuk, hogy kényszerből lakunk a Tarcsay Vilmos utcában, ahol ugyan elhalmoztak bennünket szeretettel, s azt is tudtuk, hogy ezt ugyanúgy viszonzunk is kell. Nem volt nehéz. Kati könyvtárosként és dokumentátorként dolgozott a frissen alakult Piackutató Intézetben, a kicsivel nem sokáig maradhatott otthon (ó, akkori törvények!), s apósoméék is dolgoztak, ráadásul felelős beosztásban. Így hát, miután nem vették fel állami bölcsődébe, nagy szerencsével adódott egy helyzet, hogy az egyik szomszédban élő idősebb hölgy (Rózsi néni) ügyelt napközben Virág lányunkra. Nekem Kati szerzett németből való kereskedelmi jellegű fordítanivalókat, amiket, sok szótározással, de közmegelegedésre fordítottam magyarra (apósom cenzúrázta). De olvashattam a számukra járó, ún. „bizalmas” anyagokat is, ami a vezetőknek biztosított kiadvány volt, a „kapitalista világról” szóló híradásokkal. Sokra nem tartottam, mert az eltökélt gondolkodásom szerint mintha én mondtam volna tollba őket – persze azért sok fontos és konkrét tudnivaló is volt bennük, amiket a „dolgozó népnek” nem akartak tudomására hozni. – Kislányunk, Virág a család szeme fénye volt, Rózsi néni szinte családtagként örködött felette. Én szabadon jártam-keltem a városban, lehetőleg irodalmi körökben, elsősorban az Írószövetség rendezvényein, bár akkor még nem voltam tag. S úgy adódott, hogy egyszer a közeli Böszörményi úton váratlanul összetalálkoztam Diannával, egyetemi nagy szerelmemmel. Hogy mit kerestett ott, nem firtattam, de tudtam, hogy annyira „pesti”, hogy Budára csak különös alkalmakkor jön át. Nagyon örültünk persze egymásnak, s futtában elmondtuk, hogy s mint vagyunk. Mikor kislányomról esett szó, csúfolódó hangon mondta, hogy „idáig jutottam?” Mosom a pelenkákat? S mi lesz az irodalommal? Sose gondolta volna, hogy ennyire „házas” leszek. S miután sebtiben beszámolt arról is, hogy házassága tönkrejutott, G. belevetette magát a filmesek szabados (és szabad szerelmi) világába, s legjobb lenne, felajánlja, hogy folytassunk mindent ott, ahol abba hagytuk... – Édes istenem! Kati mellett tök szerelmes voltam még bele akkor is, gyötrődve bár, de ezt visszautasítottam. (Évek során aztán több „véletlen” találkozásunk is volt, többször is a vállamon sírta ki magát. Legemlékezetesebb az volt, amikor a „rendszer váltás” idején összefutottunk a Szabadság téri metrójáróban, ő lefelé ment, én fölfelé, és egy-

mást meglátva fönt bevártuk egymást. Beültünk egy presszóba, s megint csak a vállamon sírta el, hogy a szülei meghaltak, fia a 20. születésnapján öngyilkos lett, s nem maradt senkije. Ő viszont állásban van a TV-nél, az egyik párt pénztárosa az Országházban – éppen onnan jött –, s papíron bizonygatta, hogy ha egymással újra kezdenék, el tudna tartani engem, mint „megrögzött szabadúszót”. S különben sem érti, a Kati miért félt éppen tőle, amikor a Liskó Iciékkel megcsaládi kapcsolatban vagyunk.) Ahogy kisírta magát, ment mindkettőnk tovább a maga útján.

Az 1969-es évben újabb meglepetés ért: Kati munkahelye útján bealót kaptunk egy balatonföldvári ház kocsibeállónak, garázshelyiségnek használt részébe. (Nagyon nehéz volt akkor a Balaton mellett nyaralószobához jutni, tele volt NDK-s turistával.) – Ki törődik vele, gondoltuk akkor fiatalos mentalitással. Kétéves kislányunkkal leutaztunk, s megpróbáltunk emberi körülményeket teremteni. Egész lakályossá tettük, s gyönyörű idők jártán naponta jártunk a strandra. Ott véletlenül, mit ad isten, összetalálkoztunk egyetemi csoporttársammal, Z. Mártával és férjével, F. Tamással, aki az utolsó évben tud.szoc. tanárunk volt, mint tanársegéd, s Mártával aztán összeházasodtak. Nekik is volt egy kétéves fiúgyermekük, s ők is itt nyaraltak. Persze a kölcsönös örömmön túl azonnal meghívtuk őket egy délutáni kávézásra, a „garázsba”. Jöttek a megbeszélte időben, s ez a találkozás aztán nagyon emlékezetessé vált számunkra. Jókedvűen beszélgettünk, a két gyerek pedig nyomban összebarátkozott (ez egész életükben, később is megmaradt). Tamás győzködött hosszasan, hogy az én pacifizmusom fabatkát sem ér, harcosan kell élni. (Akkortájt kezdődtek Izraelben a zsidó–palesztin véres villongások, s ő – ki hitte volna – származásával érintett volt.) (Aztán hamarosan, ahogy lehetősége volt, disszidált is Angliába, ahol egy étterembe vették fel mosogatónak, a pesti egyetemi állása után.) Közben kávé főztünk, volt egy rezsónk, amit a játszóató gyerekek elől székekkel, miegymással bástyáztunk körül. Jóízűen kortyolgattuk az italt, miközben Virág lányunk megbontotta valahogy a rögtönzött „bástyát”, s véletlenül rá is csücsült a bekapcsolva felejtett rezsóra. Óriási riadalom támadt, odarohantunk, de addigra a forró sütőlap úgy összeégette a kis fenekét, hogy a rajta lévő bugyika is egyszerűen belesült a húsba. Kétségbeesésünkben Tamás józansága lett a megoldás, ismerte a gyermekgyógyászt, s kezemben a kicsivel rohanvást mentünk hozzá. Szerencsénkre otthon találtuk, s befröcskölte rögtön az égett kis fenekét valami „csodaszerrel” (számunkra az volt), ami beborította a sebeket, és védőréteggént rátapadt a kis popsira. Virágocska fájdalmai is csitultak, s a helyzethez képest megnyugodtunk. – Aztán egy hétvégi estén elmentünk a városka patinás szórakozóhelyére, ahol nagy zenebona volt, a kerthelyiségben ültünk körül egy nagyobbacska asztalt, mivel hogyan, hogyan nem, Utassyék is meglátogattak bennünket, s ott voltak persze Z. Mártáék is. Keveset táncoltunk, viszont emlékezetes nyelvi játékokat játszottunk, felidézve szellemben az egyetemi éveket. Végül is szerencsésen töltöttük az ottani időt, igazán „nyaraltunk”, s megelégedéssel jöttünk haza.

Időközben „Rózi nénink” elkerült a szomszédságból, s Virágot illetően megint új gondot jelentett, mert állami bölcsődébe továbbra sem vették fel. De

megint szerencsénk volt. Tudomásunka jutott, hogy nem is olyan messze, készülő kis lakásunk utcácskájával majdnem szemben, a Böszörményi út sarokházában van egy olyan lakás, amelynek tulajdonosnője végzett óvónő, éppen ilyen esetekre egy „maszek bölcsődét” üzemeltet. Ő volt a „Jutka mama”. Sikerült fölvetetnünk hozzá Virágot, s nála valóban „házi felügyeletben és ellátásban” részesült. Egyetlen feladatunk volt viszont: reggel vinni, délután hazahozni kellett, meghatározott időben. Ezt játszva megoldottuk, annál inkább, hogy én „szabadúszó” voltam. Ez idő tájt én gyakran éjszakáztam, „társadalmi életet” éltem, s ez volt a legnagyobb problémánk. 1969 végén, 1970 elején nagy tél volt, s az utak jegesek, síkosak voltak. Egy hajnali hazatérésem után, kissé kapatosan is, így kellett kislányunkat, karomban, Jutka mamához vinnem. Ahol át kellett mennem a Kiss János altábornagy utcán, buszmegálló volt, s a fékező-induló buszok tükörnél simábbra járták az utat. S bárhogy óvakodtam, bár tudtam a jégen járni, pár csúsztatott lépés után bizony hirtelen elvágódtam, mégpedig úgy, hogy kiszaladt alólam a lábam, s a hátamra estem. És ez volt a jó. Virágot az esés közben nem engedtem el, mellemhez szorítva tartottam. Hogy hogyan kecmeregünk fel – az sem lehetett egyszerű dolog –, már nem emlékszem, de minden sérülés nélkül eljutottunk Jutka mamához. Virágocska meg még azt sem foghatta fel, hogy milyen lehetséges bajtól menekültünk is meg.

De elmúlván a tél is, sor került végre házunk – benne lakásunk – átadására. Új címünk Szoboszlai utca 11/b lett, III. emelet. Másfél szoba, konyha, 37 négyzetméter. Nem nagy, de a kölcsönfelvétel, átadás körüli hercehurca, a költözés előtti előkészületek megviseltek. Nem fogytam ki a meszelésekből, festésekből, de a legfontosabb (és legmunkaigényesebb) a nagyszoba bejárat felőli nagy fal-felületére a meglévő és leendő könyvespolcok felszerelése volt. Megmaradtam az egyetem végi időkben megismert rendszernél: tipliztem, csavaroztam méret szerint, hogy a szabványpolcokat a falra erősített tartólétrákra, a mintegy két méteres magasságú, szabvány szerinti áthidalású keretekre fölhelyezhessem. Ehhez minden szükséges dolgot – létrák, falra erősítő nagy csavarok, és maguk a szabványpolcok – a Váci utcából nyíló kis utcácskában lévő szakboltból szerezhettem be – az ő találmányuk is volt ez az egyszerű megoldás. Rengeteg helyet és költséget lehetett ezzel a módszerrel megtakarítani a hagyományos faszekrényes megoldás helyett. És állandóan, szükség szerint bővíthető is volt, mint ahogyan a későbbiekben szinte minden felületünket be is polcoztam. De végre is, úgy gondoltam, rendben, beköltözésre készen a lakás. Persze, akkor még be kellett bútorozni. Találtunk Katival két, meglehetősen olcsó és könnyű szerkezetű heverőt, amit sarkosan lehetett felállítani, a nagyszobában. Vettünk középre egy kis asztalkát is – zömmel apósomék segítségével. A lakás OTP-kölcsönös volt, gáztüzelésű konyhával és gázzuglókkal, hatalmas, délre néző ablakkal, és előtte még hatalmasabb erkéllyel és „panorámával” – ugyanis egy nagy zöld „szigetre” esett a rálátás, körbeépített terület volt, aminek szemközti határát a Kiss János altábornagy utcai házak jelentették. Jobbról a Kiss János Általános Iskola és terjedelmes udvara, bal oldalról meg az Ugocsa mozi épülete. Úgy gondoltam, először is a könnyebb részével kezdem az átköltözést: a Tarcsay utcából bóröndben a könyveinket kezdtém áthordani. Hát bizony, ez csak látszólag volt könnyebb,

mert a könyvek cudar nehezek tudnak lenni, pláne egy bőrdnyyi. Mikor vagy harmadszor fordultam be kis utcácskánkba, meg-megállva, cipekedve, egy ott posztoló rendőr megállított. Gyanús lettem neki, ugyanis az utca jobb oldalán lévő tekintélyes épületben székel a kerületi pártbizottság. Hiába mentegetőztem, hogy könyveket hordok át az új lakásunkba, kinyitatta velem a bőrdnyit. A kis ördög, ami ilyenkor elő szokott bújni belőlem, most sem maradt békén. Ahogy csuktam vissza, azt találtam mondani, hogy ha már megállított és kinyitatta a bőrdnyimet, nem segítene-e elvinni az utcácska végéig, mert bizony nagyon nehéz ám! Erre fölhördült, hogy mit gondolkod, ő talán tróger? Tűnjek el nyomban, míg jól van dolgom! – Ez az eset, és mivel különben is majd megszakadtam, elgondolkodtatott. S nem is hiábavalóan! Eszembe vágott, hogy jó cimborámnak, futballistatársamnak: Kónya Imrének van egy kis Fiatja. Nosza, már mentem is, s a Böszörményi úti telefonfülkéből rögvest fölhívtam Imrust. Kértem, hogy segítsen, ha ez most alkalmas neki. – S drága barátom egy óra múlva ott volt a Fiatjával együtt. Onnantól kezdve „gépesítéssel” hordtuk át nemcsak a maradék könyvet, de a textíliákat, a kis íróasztalt, és még Virág kiságyát is. Pár nap alatt lakhatóvá váltak a pucér falak és terek, s Kati is átjöhetett Virággal. De az öröm – micsoda öröm volt! – nem jár magában. Kiderült, hogy drága feleségem újfent – és előrehaladottan – gyermeket hord a szíve alatt. Nosza, ilyen családi ünnepünk még nem volt, ahogy tágabb körben – édesanyámmal, apósommal és anyósommal, nagybátyjáékkal ünnepeltük együtt ezeket a napokat, s dédelgettük Katit, hogy gond nélkül hordhassa ki leendő gyermekünket. – Persze lakásszentelőt is illett volna tartanunk, de akkoriban anyagilag ezt nem engedhettük meg, be kellett érniük a napi vendégeinkkel, barátaimmal, akik ettől fogva gyakran látogatóink voltak.

De a jó szerencse – akár a balszerencse is – a népi mondás szerint nem jár egyedül. Mivel kislányunkat az állami bölcsőde után az óvodába sem vették fel, apósom begurult, s mivel a Belkereskedelmi Minisztériumnak volt egy Béla király úton működtetett óvodája, oda vetette fel Virágocskát. Naponta egy piros busz vitte-hozta a gyerekeket, s a Joliot Curie téren (most régi nevén a Királyhágó tér) volt egy megállója, ahol Virág kettesben szállt föl-le egy kisfiúval, aki a szomszéd utcában lakott. Persze kísérni kellett odamenet, és érte menni a nap végén. Szóval ez szépen megoldódott. A másik szerencse kis lakásunk bővülése volt.

Emeletenként négy lakás volt társasházunkban. Mi a III. emeleten jutottunk lakáshoz, s fölöttünk (szó szerint) murvakavicssal felszórt lapos tető volt. Ebből emelkedett ki egy végig kocka alakú helyiség, ami mosókonyhának volt kinevezve (a szabvány szerint ez kötelező volt). Igen ám, de egyetlen használója sem akadt, s ott árválkodott egymagában. Végül Katinak az egyik lakógyűlésen sikerült elérni, hogy cserében az általunk nem használt pinchelyiségért megkaphattuk ezt a fenti helyiséget. Persze, ahogy átvettük, ott nomád állapotok voltak. Az alja beton volt, lassan-lassan mi parkettáztuk le, nagyobb ablakra cseréltük és szigeteltük a nyílászárókat, villanyt vezettünk fel a saját óránkhöz. Víz nem volt, azért, ha kellett – WC vagy mosdás –, nálunk lehetett hozzájutni. Először úgy gondoltuk, hogy számomra lesz ideális dolgozószoba, ha úgy adódik, de erre

nem lett szükség. Mindenesetre szereztünk bele egy kiszuperált általános iskolai íróasztalt, amit a szemközti nagy ablak előtt helyeztünk el. (Az ablakon át egyébként a lapos tetőre lehetett kilépni, s ezt gyakran meg is tettem. Az augusztus 20-i tűzijátékot pedig kitűnően lehetett követni onnan.) Aztán szereztünk egy ócska vaságyat, amit Kati felöltöztetett ágyneművel, és egész otthonossá tette. S attól kezdve sok barátom húzta meg magát ott éjszakára is. Mindenesetre a pincefülke helyett ez a „lakástér-növekedés” számunkra nagyon jól jött, ha egy emeletet lépcsőzni is kellett hozzá. „Vendégszoba” mellett még sok dolgot megoldott, igyekeztünk célszerűen használni ezt a furcsa lakástérbővülést. Persze, ez már bőven a beköltözésünk után, részletekben történt.

Erdélyi út hármásban (1968 nyara)

Az *Elérhetetlen föld* szerveződésével – szerkesztésével egy időben tudomásunkra jutott, hogy Erdélyben ugyancsak szerkesztődött egy antológia *Vitorla-ének* címmel, minek szerzői ugyanolyan korosztályhoz tartoznak, mint mi (vagyis ahogy kiderült: a Forrás-nemzedék második kirajzása.) Kovács Pista, aki a legmozgékonyabb, és a határon kívül rekedt magyarság ügyeivel leginkább foglalkozó volt közülünk, már járt is kint, s többükkel is megismerkedett. Ő volt a mozgatója annak, hogy hármásban: Utassy, ő meg én, hosszabb időre Erdélybe menjünk, kortársainkat megismerjük. Egy titkos szándék is volt emögött: hátha sikerülne velük együtt, közösen egy tágabb-magyar antológiát összehoznunk. S mindez 1968 nyarán történt, vagyis a nagy Erdély-járások, összeborulások előtt. Ha tortúrával is, de már át lehetett jutni a határon. Eltökéltük magunkat, s 68 júliusában sikerült is átutaznunk, méghozzá hosszabb időre, mert az „egész Erdélyt” terveztük feltérképezni. Pistinek nemcsak címei, nevei is voltak azt illetően, kiket látogassunk meg, hanem a legtöbb helyen kapcsolatai is. Első állomásunk természetesen Kolozsvár volt. – Hogy hol szálltunk meg, és meddig maradtunk ott, az már örök rejtélyként marad meg, s az is, kikkel és miről beszélgettünk, bár a „kikkelt” följegyeztem, mert nem naplót írtam, hanem csak pársoros emlékeztetőt, táraimat sem akartam kényes helyzetbe hozni, mert bizony abban az időben ez maga is „kényes” dolog volt. Így zömmel emlékezetemre kell hagyatkoznom, ami bizony ennyi idő távolából eléggé gyarló, és mindenképpen szelektív. – Talán K. Jakab Antaléknál voltunk legtöbbet, legalábbis most úgy vélem, ő hagyta bennünk a legmarkánsabb nyomot. Ez persze abból is következett, hogy ő elméleti ember, kritikus és esszéista volt, s körében talákoztunk a legtöbb kortárs költővel, irodalmárral. Így például a velem egyidős Király Lászlóval (és menyasszonyával, majd későbbi feleségével: Katona Éva színésznővel), Kenéz Ferencsel, a próza- és drámaíró Kocsis Istvánnal, a folyton a különböző városok között cikázó, legfiatalabb Vári Attilával. Ők voltak ugyanaz a korosztály, mint mi. De persze – még az elején – meglátogattuk egy este Kányádi Sándorékát is, ami számomra azért nevezetes, mert vittem neki három gyerekverset – lévén akkor ő a nevezetes gyerek-irodalmi újság, a *Napsugár* szerkesztője –, s másnap az érte járó bőkezű honoráriumot is kifizette számomra. (Ezzel aztán spóroltam, mert hármunk közül akkor csak én voltam házas, sőt Virág lányom már több

mint egyéves volt, és neki szerettem volna venni belőle valami jellegzetes székely ruhácskát. Ez sajnos nem sikerült – időnk sem volt utánajárni.) De találkoztunk a Lászlóffy testvérekkel, Kántor Lajossal, sőt Balogh Edgárral is, ám kolozsvári tartózkodásunk koronája mégis az volt, hogy barátaink fölvittek és megismertettek Szervátiusz Tiborral bennünket. Gyökérszobrai óriási hatást tettek ránk, Kovács Pista meg is verselte a Dózsát. De találkoztunk Timrován Vid festővel és a fiatal Nagy Benedekkel is, aki a székelyföldi Szentkirályon született, s mivel arrafelé is terveztük utunkat, az ott élő édesapjához, dr. Nagy Andrásához is eligazított és elajánlott minket. Király Lacival nagy városnéző sétákat is tettünk, s többek között az új városrészt járva felhívta figyelmünket egy mókás dologra. Az általában 3-4 emeletes kockaházak sorában volt egy, aminek erkélye volt az egyik lakásán, de a többi lakáshoz nem tartozott ilyen, így különösen távlatból nézve nagyon feltűnő volt. Lehet, hogy anekdota, de Laci úgy mesélte ennek történetét, hogy építkezéskor az összegöngyölt mérnöki tervrajzot kitergetve, a fóliánson, éppen ott, volt egy tintapaca. Az építők ezt nézték erkélytervnek. – Nagyon szép napokat töltöttünk új barátainkkal Kolozsvárott, s a legfőbb téma beszélgetéseinkben a művészi-irodalmi ügyek mellett persze a kisebbségi lét-helyzet fájdalmai, a „szocialista” viszonyok mellett a nemzeti alávetettség sebei voltak – akkortájt még adódott erre megszurten lehetőség, bár tudtuk, hogy csak a „szánkat tépjük”, a legcsekélyebb változtatási lehetőség nélkül. (Sokat ittunk is közben, s Kocsis Pista emlékei szerint egy K. Jakab Antiéknál töltött estén, a főlhorgadó tehetetlenség fájdalmas köreit járva, fejemet elkezdtem verni a falba.)

„Kincses Kolozsvárról” jó néhány tanulságos és boldog ottlét után a szint-úgy nevezetes és „kincses” Kalotaszegre vitt az utunk, ahová – hazautazóban – velünk jött Kenéz Feri is. A szomszéd Mákófalván éltek anyósáék, amely falu a kalotaszegi népi kultúrkör vonzáskörzetébe tartozott. Mert ez egy körzet volt, a Kalotaszeg nevet is adó központtal. (Nekem ez nagyon ismerős volt, mert hajdani kalocsai diák lévén ismertem az ottani szállásvidék és szállásfalvak világát, népművészetét, amelyeknek szintén Kalocsa mint központ adott nevet.) Kenéz Feri persze – azért is utazott haza – meghívott bennünket Mákófalvára, ahol nagyon részletesen bemutatta a féltve őrzött népi kultúra elemeit, s magától értetődően a rokonságát. Elvitt bennünket Both Ilonka lakásába, ahol az egész berendezés a legrepresentatívabb módon volt példája a körzet hagyományainak. Megismertük a kántort is, aki viszont féltve őrzött templomukat mutatta be részletesen. Élményekben feltöltődve, bensőséges búcsúztatás után utaztunk tovább, mégpedig a környék legnagyobb és legnevezetesebb városába, Brassóba.

Brassóban éppen hogy csak megálltunk, mondván, hogy ha már arra járunk, ne hagyjuk ki. Várt bennünket Pista barátunk ismerőse, Fehér Előd, aki végigkísért bennünket néhány központi utcán, s természetesen megnéztük a híres Fekete templomot is. Tudtuk, hogy ez a város a hajdani három nemzetalkotó népesség legkülönösebb tagja, a szászok építette és lakta központi hely volt, minden kövéből sütött az idegenség, s itt nem sok keresnivalónk volt. Szinte menekülésszerűen hagytuk el és utaztunk tovább következő állomáshelyünkre, Sepsiszentgyörgyre, ahol viszont hosszabb ott-tartózkodásunk alatt valódi otthonra, igazi barátokra leltünk.

Sepsiszentgyörgy abban az időben szinte a székelység kulturális központja volt, ami nem kis részben abból következett, hogy Dali Sándor, a körzet napilapjának, a *Megyei Tükör*nek főszerkesztője, eléggé szabad szellemű ember volt, s maga köré gyűjtötte a Székelyföld ugyancsak szabad szellemű, fiatal költőit – mind a *Vitorla-ének* szerzői, és kortársaink voltak –, valamint kultúraőrző személyiségeit, akikkel gyorsan összeismerkedtünk, sőt összebarátkoztunk. Szálláshelyünk is kitűnően sikeredett: barátaink az akkori nevezetes, de nyári szünetet tartó Magyar Színház épületének tetején, a kupola fölötti tetőtérben alakítottak ki számunkra nagyon alkalmas szalmaágyakat. Persze itt kevés időt töltöttünk, zömmel a szerkesztőség melletti, központi helyen lévő, Sugásnak nevezett étterem udvari, nagy asztalánál üldögéltünk barátainkkal együtt. Vagyis itt ismerkedtünk meg, mindjárt az elején, Farkas Árpival, Csiki Lászlóval, Czegő Zoltánnal, Tömöry Péterrel, de sokat hallottunk a közékük tartozó Magyarai Lajosról is, aki nemcsak jó költő volt, de félig-meddig a politikába is beleártotta magát, s mint ilyen, egész ottlétünk alatt Bukarestben volt elfoglalva. Farkas Árpi már megírta nagy, korszakos versét, az *Apáink arcát*, s ennek kisugárzó tündökletével mosolygott ránk újságíróként is, s szinte tanúi voltunk, amikor egy vidéki riporton egy idős székelyről írt, ahogy az öreg, katonaviselt emberek az udvaron lavórban mosakodnak. Ez annyira szépre, líraira sikeredett, hogy később – hatásunkra is talán – verssorokba tördelte. De szinte minden ott megismert barátunkhoz fűződött valami személyes emlékünkhöz is. (Czegő Zoltánnal például, aki mindig dudorászva járt, én sokat és szépeket énekeltem esténként a tetőtérben.) De az elsők között ismertük meg az univerzális kultúros, elsősorban néprajzi érdeklődésű Gajzágó Marcit, aki örmény eredete mellett is az egyik legnagyobb magyar hazafi volt kis körünkben, s kocsija lévén, gyakran vitt bennünket a környék nevezetesebb helyeire. De néprajzos volt Szilágyi Zsolt is, mellette pedig Fóris Pál, mint legjobb barátja, egyenesen a neves Székely Múzeum munkatársa volt. Aztán megismertük a tekintélyes dr. Darkó Zsigmond főorvost családjával együtt, valamint a szintén nagy székely-magyarokat: Dr. Szabó Zoltánt és barátját, (Rétyi) Nagy Lajost is, szintén orvosokat. Föltűnt közben nekünk, hogy a mi itthoni köreinkhez képest az egyszerű emberek is mennyire őrzik itt identitásukat, azaz kultúrájukat, nyelvüket, irodalmukat, s olvasóként működtetik a helybéli magyar sajtót. – Nagyon sok szép délutánt töltöttünk együtt, sörözéssel körítve, barátainkkal a Sugásban. Egyszerűen jól (értsd: otthon) éreztük itt és társaságukban magunkat. (Ki gondolta volna akkor közülnk – az oldott román–magyar viszonyok közepette –, hogy egyszer, pár év múlva megtanuljuk és rettegjük majd a diktatórikus új román „rendet”, élén a Ceaușescu házaspárral, s bújva tud csak magyar a magyarral találkozni, beszélgetni!) A diszkrétan korosodó főszerkesztő, Dali Sándor például, megragadva az alkalmat, hogy mi is ott vagyunk, egy szép nap délutánra a román és magyar újságírók között (az utóbbiakat mi is „erősítettük”) sörfutballmeccset szervezett, ahol diadalra is vitt bennünket. Gajzágó Marci pedig, mint autótulajdonos, elvitt bennünket a Szt. Anna-tóhoz, aztán Tusnádfürdőre, s a Sánta Ferenc novellájából ismert torjai Büdös-barlanghoz is. Végezetül Barótra is elkocsizott velünk, ahol bemutatta korosodó székely fafaragó barátját, akitől egy jóízű beszélgetés után úgy váltunk el, hogy mindhármunkat megajándékoz-

ta egy-egy olyan töltőtollal, aminek szárát jellegzetes motívumokkal ő faragta, s beléapplikált egy töltőtollbetétet. (Sokáig őriztem.) – De egyszer csak, köztünk, a Sugásban is megjelent az utazgató, nagyon fiatal és nagyon tehetségesnek tartott Vári Attila, ki verseket és – főként – prózát, novellát is írt, s valami különleges viszonyban állt Farkas Árpival (mint ahogy közülünk Kovács Pista is, akivel végül keresztapai komasággal pecsételték meg barátságukat.) – Talán két hetet is töltöttünk „szívünk városában”, Sepsiszentgyörgyön, amikor végül búcsút vettünk tőle. Újabb úti célunk Kisbacon, Benedek Elek apó hajdani kúriája volt, s úgy emlékszem, egy jó darabon keresztül Gajzágó Marci fuvarozott bennünket. (Bár általában, ahogy ide, innen is a székely körvasúttal, vagy – elég sokat – gyalogosan közlekedtünk.

Kisbaconba, úgy emlékszem, szép időben és gyalog érkeztünk meg. A Benedek-kúria akkori lakói: Benedek András és felesége, valamint Lola néni és Benedek Zoltán kitűnően, mondhatni kitüntetett figyelemmel fogadtak bennünket. Persze, hogy közülünk itt is Kovács Pista volt a „szálláscsináló”. Körbejártuk a dimbes-dombos környéket, s jókat beszélgettünk. András felesége tiszteletünkre a híres erdélyi ételt: túrós puliszkát készített. (Aztán vacsoránál részünkről egy humoros kis helyzet adódott, amit alig tudtunk féken tartani: egyikünk sem evett még ilyen ételt – nagyon finom! –, s a villánkra véve egy-egy falatot, a tányér és a szánk között állandóan hosszú, nyúlós, sajtos csík keletkezett, amit nemigen tudtunk elszakítani, s egymás küszködését látva ezzel a – finom! – szánkhoz húzott csíkokkal, alig tudtuk visszafojtani a nevetést.) Úgy emlékszem, pár napot maradtunk Kisbaconban, élvezve a háziak vendégszeretetét. Rengeteg új és fontos dolgot tudtunk meg Elek apóról, s megcsodáltuk a gazdag, válogatott könyvtárat, külön polcokon Apó saját munkáit. Elfelé menvén aztán – gyalog – útba ejtettük Máté Jánost Magyarhermányon, s onnan a Hatodokon át, „vizes túrával” – közben szakadt az eső, de aztán elállt – jutottunk el Uzonkafüldre. Ez eredeti csángó falu volt, s két dolog miatt volt érdekes. Részint egyik egyetemi kolleginánknak, nevezetesen Uzoni Zayzon Mártának innen ered a nemesi előneve, vagyis innen származott. (Később Bella István barátunk felesége lett, s közösen jártak vissza ide.) Másrészt pedig a falu szélére érve megszólítottunk egy ott talált embert útmutatásért. Máig hallom, ahogy szinte utálkozva mondja: „Nustiu ungaresti.” Közben nem messze, egy tószerség s egy híd körül többen álldogáltak, ha jól emlékszem, lovakat is fürdettek. Azonnal fölfigyeltek ránk, s már jöttek is felénk. Nagy volt az öröm, hogy magyarok vagyunk Budapestről, s már mondták is nevetve, hogy megszólítottuk a falu egyedüli románját. Mi meg Bükszádra igyekeztünk, s bárhogy marasztaltak, mennünk kellett az ottani vasútállomásra, hogy Gyergyóba utazzunk. Így hát útbaigazítottak, s biztattak is, hogy igyekezzünk, ha a délutáni vonatot el akarjuk érni. S amikor, kissé fáradtan, elérkeztünk Bükszádra, ottan is a vasútállomásra, kiderült, hogy bizony a vonatunk már elment. Nem baj, jön a másik, gondoltuk, bár sokat kellett rá várnunk, s addig is beültünk egy közeli kiskocsmába. Itt fellelegeztünk kicsit, s ritkán esett még olyan jól a kávé és az elemózsiánk. – Bizony, csak késő este, mondhatni éjszaka volt a következő vonat Gyergyó felé, s mivel innen indult, az indulás előtt jóval föl tudtunk szállni, s elhelyezkedtünk az egyik sarki négyes ülésen. Nem voltunk

álmosak, sőt eléggé hangoskodva tárgyaltuk a dolgainkat. Még nevetgélünk is. Igen ám, de közben egyre telt a vagon román utazókkal, akikre az én helyemről éppen rá lehetett látni. Főleg fiatalabb férfiak voltak, akik a mi jókedvünkre és magyar beszédünkre hamar fölfigyeltek, s egyszer csak azt láttam, hogy az üléseken át sutyorogni kezdenek, s még jelekkel is mutogatnak felénk. Szóltam barátainknak, hogy kissé húzzuk meg magunkat, mert ezek valami csúnya dologra készülődnek ellenünk. S ekkor a vagon túlsó felén felszállt egy népes cigány-család, sok gyerekkel, s a „nagyapával” (vagy vajdával?), akinek nagy fehér üstöke és szakálla volt, s kezében egy kezdetlegesen díszített, jókora furkót szorongatott. Ők is zajongtak, míg csak az öreg csendet nem parancsolt, fölállt, és a jókora vezéri botot jó néhányszor a vagon talpazatához verte. Kihallhatott ugyanis valamit az egyre növekvő számú románok sustorgásából, amit – én láttam, én magam érzékeltem – egyre fenyegetőbb pillantásokkal küldözgettek felénk, s az öreg botjának dübörgésére elhallgattak, s a támadt csendben a titokzatos „vajda” elkezdett nagy hangon beszélni. Mikor végzett, leült, s szemközt ülve, láttam, hogy a románok is lecsihadtak. Nem tudtuk, mit mondott az öreg, de éreztük, hogy meg vagyunk mentve. Az eset magáért beszélt, mi is elcsendesedtünk, s mire Gyergyószentmiklósra értünk, még kicsit el is bóbiskoltunk. Aztán nem sokat pihentünk, hanem még aznap busszal meglátogattuk a közeli és híresneves Gyilkos-tavat. Persze, ilyenkor cipelni kellett a cuccainkat is, amit otthon eleve úgy raktunk össze, hogy a legkönnyebb legyen. – De nem sokat időztünk a kies tájon, hanem elutaztunk Szentkirályra, a még Kolozsvárott megismert Nagy Benedek édesapjához: dr. Nagy András orvoshoz és családjához. Az idősödő doktor nagy szíveslátással fogadott bennünket tágas, nagy kertes házában, s azonnal elhelyezett bennünket a szénapadláson, az illatos, friss szénaágyakon. A bőséges étkezés után úgy adódott, hogy az újságíró Bartinek Ivánt is megismertük nála, s élénk diskurzus alakult ki. De fáradtak, kialvatlanok lévén hamar elvonultunk fekhelyeinkre, s olyan jól aludtunk ott, mint ritkán máshol. Elég későn ébredtünk meg, s félmeztelenül kiszaladtunk a kertbe, amit letről egy jellegzetes erdélyi kis patak határolt. Nagy locsipocsit csaptunk, s alaposan megtisztálkodtunk. Mintha Iluska patakjánál lettünk volna, ahol „fehér ruháját csak mossa, mossa”. Aztán a bőséges reggeli után Nagy András doktor úr újabb nagy meglepetésben részesített bennünket. A fészerből előhozta kocka alakú, fekete autómobilját, beültetett bennünket, s mint egy felkészült néprajzos, odaillő kommentárokkal végigmutogatta, amerre jártunk; varázslatos birodalmát, a nevezetes csíki falvakat-városokat, sorrendben Csíkszeredán, Csíkszentléleken, Csíkszentmindszenten, Csíkszentgyörgyön, Csíkmenaságon furikáztatott át. S egy életre a fejünkbe verte, hogy Menaság az nem Ménaság, ahogyan a legtöbb – bár kevés – magyarországi látogató ejti. – Így telt a nap legnagyobb része, s búcsúzóul, mintha régi, becses rokonok lettünk volna, úgy ölegettük egymást, s drága doktor urunk visszaillesztett bennünket Csíkszeredába, következő állomáshelyünkre. S biztosan megállapíthattuk, hogy ez a két nap volt látogatásunk legértelmesebb napja. – Csíkszeredán legelőbb is beültünk a presszóba, kicsit megpihenni és kikapcsolódni. S láss csodát: micsoda találkozásunk volt! Egyszer csak feltűnt a már Eötvös Kollégiumból ismert, nevezetes fotós és néprajzos barátunk: Móser

Zoltán. Persze nagyon meglepődünk, de meg is örültünk egymásnak, ahogy természetes is, ha „idegenben” pár magyar véletlenül összefut, s futtában elmondtuk élményeinket. Aztán Zoli hamarosan búcsúzott is, s ment a maga dolgára. Mi még vártunk, mert találkoznánk volt a Kolozsvárott megismert – gyönyörű – Nuridsján Évával, aki a festészetben volt illetékes, azt nem merem mondani, hogy festő volt. Vele megbeszéltük a következő találkozót is, ugyanis Zsögödfürdőre, Puskás Sándor szobrász tágas házába kellett utaznunk a tervek szerint, akit Éva is közlelről ismert, s szívesen jött utánunk. Puskás Sándort én egy kicsit gyanús alaknak találtam, emberileg is, művészileg is. Magas, kisportolt termete volt, s nem épp jóindulatúan emlegetett néhány író és művész barátot. De jó hangulatban társalogtunk, s emlékszem, én fölveckoltam egy emeletes ágy felső szintjére, s inkább csak figyeltem a beszélgetést. Közben megjött Nuridsján Éva is, s legtöbb szó a szomszédban: Zsögödön élő és alkotó, már idős Nagy Imréről esett, akit országosan, mindenki elismert korszakosan nagy művésznek. (Sajnos hozzá nem jutottunk el.) Aztán este jöttén Sándor motorkerékpárral, ránk kacsingatva, hazavitte Évát, s ehhez a szituációhoz tartozott nyilván, hogy a motorberregés – erdőn át vezetett az út – hamarosan elhallgatott, s csak vagy 15-20 perc után berregett föl újból a motor. (Igaz, Sándor is, Éva is függetlenek voltak.) Zsögödfürdőről aztán a közeli, kihagyhatatlan Csíksomlyóra vezetett az utunk, ahol Gál Ferenc műgyűjtő vendégei voltunk. A nagyon gazdag és ízléses gyűjteményben kigyönyörködve magunkat – több Nagy Imre-festményt is láttunk –, a hely nevezetességét, a kis dombon álló kegytemplomot jártuk körül házigazdánk kíséretében. (Akkor még nem volt a magyarországi búcsújáróknak olyan felkapott találkozási és ünneplési helye, mint manapság). Láttuk tornyán az antik, hajdani napórát.

És lassan-lassan élményekben gazdag erdélyi utunk vége felé közeledtünk. Kápolnásfalun át még szerettünk volna feljutni a Madarasi-Hargitára, ahol a hírből már ismert Csoma István volt a menedékház vezetője. Cuccainkat cipelve neki is vágtunk a hosszú hegyi emelkedőnek. Útközben találkoztunk pásztorral, lefelé tartó udvarhelyi tanársoporttal is, de a bükszádi éjszakai vonatossal emlékünknél inkább lehúzódtunk az útról, ha gyanús alak jött szembe. (Mert bizony jött.) De végül is, ha nagy fáradtsággal is, följutottunk a hegy tetejére, a menedékházhoz. Csoma Pista bácsi hírének megfelelően nagyon szívesen, mondhatni: előzékenyen fogadott bennünket, s mutatta be – kijelölve helyünket – „birodalmát”. Szükség is volt rá, mert nemcsak fáradtak, elgyötörtek, de bizony éhesek is voltunk. Jólesett itt, a magasban, a szikrázó levegőben a pár napos pihenő. Mert két nap után én elbúcsúztam a társaimtól, őket még más programok várták, lévén hogy volt még rá idejük, nekem viszont, az egyetlen családostnak, hazafelé kellett irányítanom a „szekérrudat”. Harmadnap jó hangulatban (és immár egyedül) indultam neki Kápolnásfalva felé a lemenőútnak. Igen ám, de utam felén sem jártam, mikor hirtelenjében gyors borulat keletkezett, s úgy istenigazából, ahogy még sosem láttam, megeredt a zápor, zuhogni kezdett az eső. Nemigen tudtam elbújni, viszont igaz, hogy olyan meteorológiai különlegességet láttam, ami megérte. Az út balfele éppen ott egy terjedelmes, mély szakadék mellett haladt, s arrafelé nézve úgy láttam a sűrű esőt, mint soha máskor: ferdén,

és szinte cseppenként megkülönböztethetően, őrült tempóban zuhogott le a víz, igen, szinte minden cseppet zuhogtában, külön-külön láttam. Szinte úgy, ahogy aratáskor a kasza alatt dől szálanként a gabona. Különösen akkor, amikor már ki is villant a napsugár az elvonuló felhők között, mert ahogy jött, már – Jeszenyin szép szavával élve – „el is viháncolt” a zápor. Én persze – csak így tudom mondani – tökéleg eláztam, de ez a csodajelenség még kellett csodálatos székelyföldi kirándulásunk koronájaként. Így vizesen is értem be a faluba, Kápolnásfaluba. Az utca kihalt volt, de elhatároztam, hogy ahol embert látok, benyitok a zömmel drótsövényes kerítések valamelyikén. És szerencsém volt: az egyik udvaron láttam egy ősz öregembert. Már mentem is befelé, eltökélten és határozottan. Ahogy gondoltam is, az öregember székely ember volt, s mikor elmondtam, ki, mi is vagyok, utazó Budapestről, akit elkapott a vihar, hirtelen azt sem tudta örömeiben, mit csináljon. Heherészve nyomban kihozott egy hokedliszerúséget, rá a lavórt, s már melegítette is a vizet, hogy mosdjam le. Én nyomban derékig vetkőztem, aztán meg gatyára, s alaposan megtisztálkodtam, száraz ruhát vettem, közben ő háziszőttes törülközőjével mellettem állt, s máris jobban éreztem magam. Sűrű dűnnyögések közben bevezetett a konyhába, s szegénynek, amije volt, száraz étel, mindet elém rakta. Közben kérdezgetett, nagyon jól beszélgettünk, mintha nagyapám lett volna. S mikor ideje lett, kikísért a buszmegállóba, mert Udvarhelyen át Marosvásárhelyre tartottam. Mikor aztán jött a busz, meglapogattam, s én is őt, így váltunk el. Aztán belegondoltam: szegénynek talán egész évre elegendő „történést” és mesélnivalót jelentett találkozásunk – mint ahogy én is egy máig emlékezetes találkozást őrzök róla.

Az úton végig az ablakon át lehetett bámészkodni, s alkonyat volt már, mikorra Marosvásárhelyre értem. Igyekeztem kellett, hogy az idegen nagyvárosban a cím alapján megtaláljam Vári Attila lakását. Ő hívott meg még sepsiszentgyörgyi találkozásunk alkalmával. Végre elég hamar odataláltam, s Attila persze nem volt a városban. Szülei azonban szépen, úri módon fogadtak öccsével, Zoltánnal együtt, aki pár évvel volt fiatalabb bátyjánál. Elég hosszasan számoltam be nekik nagy utunkról, s Attilával való találkozásainkról is persze. És végre rendes ágyban, rendes takaró alatt éjszakáztam. Másnap Zoli bemutatta a várost, s központi helyként a nevezetes Teleki Tékát. Aztán otthon elláttak útravalóval, mert máris utaztam tovább hazafelé, mégpedig legelőbb is Székelykocsárdot kellett elérnem – ott volt a nagy vasúti gócpont, ahol Pest felé lehetett egy éjszakai vonathoz átszállnom. No, ez aztán igazán nem hiányzott búcsúzóul élményeim közül! Szörnyű hely volt a tágas, magas váróterem! Dsida Jenő biztosan elborzadt volna! Végig a falak mellett, a letett úti motyókra dőlve, borostás, ápolatlan, néha rongyos ruhájú emberek heverték. Emberek? Mintha egy Gorkij-dráma kimerevedett képe lett volna, csavargókkal, akik várták a vonatukat – vagy a jó szerencsét? Nemcsak ők búzlóttek, de alpári bűz uralkodott az egész tágas váróteremben. Kimenekültem a peronra, s a hűvösségben ott vártam meg a vonatomat, ami csak nem akart megérkezni. Mikor végre befutott, újabb meglepetés ért, de ez hihetetlenül kellemes volt. Az egyik ablakon kihajolva sepsiszentgyörgyi ismerősöm integetett veszettül, hogy ott van, oda szálljak föl. Igen, Főris Pali volt, akivel vagy bő két héttel korábban beszéltem meg, hogy ezzel a vonattal utazik

majd Pestre, s ha szerencsénk lesz, találkozunk. És szerencsénk volt, így lőn. Hihetetlen volt ez a szótartás. Persze, mikor fölszálltam és mellé ültem, kimondhatatlanul örültünk a találkozásnak. Meséltem neki kalandjainkról, s ahonnan kimenekültem, a mocskos kocszárdi váróteremről. Nemigen lepte meg – bizony itt már nem csak magyarok, sőt székelyek laktak! De végül megnyugodtam, s mivel hosszú volt az út Budapestig, a végén még fejpárnánkra döntve fejünket, el is szenderültünk. (Palival később váltottunk egy-egy képeslapot; ő egy olyat küldött, ami összevissza kifeszített tüskés drótakadályokat ábrázolt. Azóta nem találkoztunk. Szegény barátom, él-e még vajon? S emlékszik-e még közös utunkra, Budapestre?)

Konferenciák – fiatal íróknak

Az 1960-as évek második fele, valamint az 1970-es évek eleje a művészeti világban, valamint az irodalmi életben komoly hullámokat vert, az egyoldalú hatalmi körök szinte sértődötten tapasztalhatták, hogy az ő régtől gyakorolt művészet- és irodalompolitikájuk az akkori új nemzedékeknek elfogadhatatlan. Egyre elfogadhatatlanabb lett a feszültség a terrorisztikus módszerekkel élő hatalmi struktúra és az 1956 után felnövekvő, tömegesen jelentkező fiatalok életszemlélete, új tartalmakat és új kifejezőmódokat próbálgató magatartása között. De különösen az őszinteségre való törekvésük volt számukra zavarba ejtő. Egy hipokrita társadalomban ez nagy vétségnek számít, amit tűzzel-vassal irtani kell. De ha úgy nem megy, találni kell olyan elterelő módozatokat, ami oldani képes a feszültséget. Előbb hatalmi szóval betiltottak 4-5 folyóirat- és lapkísérletet – köztük volt elsőként a *Mozdulók*, majd a *Tiszta Szívvel* –, aztán kampányt szerveztek az önerővel, a szerzők által szerkesztett antológia, az *Elérhetetlen föld* ellen. Hirtelenjében két hivatalos antológia is létrejött: az *Első ének* és a *Költők egymás közt*, majd életre pumpálták a Magvető Kiadó elhalni készülő sorozatát, az *Új termést*, és szinte suba alatt engedélyezték a Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadónak, hogy *Kozmosz* címmel az áldott emlékü Kormos István szerkesztésében elsőkötetes költőket adjon ki. De rájöttek, hogy mellette az élő szó is fontos, s pár év leforgása alatt három konferenciát is rendeztek a „fiataloknak” – persze többet is, de én ezeken vettem részt. De lássuk sorjában!

Az elsőt, nagy csinnadrattával, 1969-ben, Lillafüreden, a nevezetes Palota Szállóban, augusztus 29-én és 30-án. Ez Magyarország egyik legszebb nagyszállója volt, ami nevezetes írótalálkozók színhelye lett. (A környezet is elragadó: a „hegyek sörénye” között sziklafalak „csillámlanak”, s alattuk az „elfutó Szinva-patak” nevetése gurul a „kerek fehér köveken” – ahogy már József Attila is írta korábban gyönyörű versében, az utánozhatatlan *Ódában*.) A rendezők megpróbálták alaposan előkészíteni a nagy találkozót, az *Új Írás* három nyári számában is nevezetesebb fiatal résztvevők vallomásait közölte, nagy cikkek vezették be az eseményt a napi sajtóban, s előrehozva a megjelenést, a miskolci szerkesztésű *Napjaink* is ezzel volt tele, első oldalán Kabdebó Lórántnak, mint „fogadó nevezetességnek”, az írásával, belül pedig – micsoda meglepetés! – az én három versemmel. Magát a konferenciát népes részt vevő fiatalok előtt Darvas József, az

Írószövetség akkori elnöke (a lelkiismeret-furdalásos hajdani „rákosista”) vezette be, meglehetősen szelíd hangon. (Ugyancsak ő volt, ugyanilyen „bűnbánó” okokból, aki sok elutasítás után végül pártfogásába vette antológiánkat, az *Elérhetetlen földet*, ami viszont ekkorra még mindig nem jelent meg.) Az igazi bevezetőt aztán Jovánovics Miklós tartotta. Azt mondta, amit „kellett”, pártosan, és meglehetősen kulturált fogalmazásban. Ezután kezdődtek a hallgatói hozzászólások, amik másnap zárásig folyamatosan követték egymást. A hallgatóság között ült többek között Gáll István, az Írószövetség akkori KISZ-titkára; Tóth Dezső, a „szürke eminenciás” a pártközpont képviselőjében, Molnár Géza írószövetségi párttitkár; Dobozy Imre, Kabdebó Lóránt, Szabó B. István. Persze Pomogáts Béla is, aki részletes publikációval vett részt az előkészítésben és végső értékelésben is, aztán persze Veres Péter bácsi, aki hosszasan, kissé időt ölően beszélt a „sült realizmusról” és más fontos dolgokról; s Huszár Tibor is ott volt, a szociológus, szintén hosszasan és időt ölően beszélt a felfutó szociografikus irodalomról (ekkor indult például a Magyarország felfedezése nevű könyvkiadási akció, a kecskeméti Forrás viszont már korábban is – máig kitartóan – szívesen közölt szociografikus írásokat). És hát persze jelen volt Domokos Mátyás vagy Bata Imre is, szintén komoly elemző elmék. – A tanácskozáson központi helyet kapott Béres Attila kurta verse, melyben úgy vall, hogy ő tulajdonképpen harcosnak született, de mire szerepet kapott volna, már nem volt felvétel a Fekete Seregben. Ekörül a gondolat és magatartás körül kulminált a szümpozion komoly hányada, megtámogatva Rózsa Endre, a *Kilencek* egyik fő alakjának korszakos versével, az *Elsüllyedt csatatérrel*, ahol szintén nemzedékünk mihaszna parkolópályán tartásáról ír. S kialakult a beszédek és hozzászólások alatt, hogy a résztvevőket – vagyis a „fiatal” írókat – három jellegzetes csoportba lehet osztani: a legmarkánsabban a Haraszi Miklós által képviselt (hajdani maoista, majd a szülők árnyékában létrejött „szalonforradalmárok” és az ún. ellenzék) csoportjára, a *Kilencek* által képviselt népi-nemzeti ellenzékre, s a legtöbb főt számláló úgynevezett „modernista” egyénekre, élükön az állandóan nyüstölt Tandori Dezsővel. (S itt jegyzendő meg, hogy a sokat emlegetett és kritizált Tandorit, mellette Petri Györgyöt, és mondjuk a szintén külön úton járó Oravecz Imrét meg sem hívták.) És a „hatalom” által leginkább elmarasztalt és kárhóztatott szerző Weöres Sándor volt. – Minden erősebb hangvételű fiatal írói megszólalás ellenére a tanácskozás a tervezett „rendes, elfogadhatóan kritikus” hangnemben zajlott mindaddig, míg a második napon, szinte utolsó hozzászólóként, barátom, Utassy József következett, s mondta el érces hangon véleményét. (Érdekes módon az addig mindent jegyző „hanghordozók” éppen ezt nem örökítették meg.) Dzsó szóbeli közlése alapján 1995-ben így emlékezett vissza a mondottakra (s ennek igazságát én is tanúsíthatom: egymás mellett ültünk): *„Fölösleges volt megrendezni ezt a konferenciát, mert ez is csak az irodalompolitika egy színjátéka. Az irodalompolitika pedig olyan abszurd, olyan torzszülött dolog, amilyennek már Illyés is jellemezte: olyan, mint a hattyúnyakú görény. Ahogy azt is leírta Illyés ugyanabban az írásában: hogyha elfogadjuk azt a szóösszetételt, hogy »emberanyag«, akkor ne csodálkozzunk azon, hogy háborúk vannak. Tehát ez a tanácskozás is csak a demokrácia szimulálása, úgy csinálnak, mintha beleszólásunk lenne a dolgok állásába... Kiszolgáltató helyzetben vagyunk, és*

ezért valakiknek a történelem színe előtt majd vállalniuk kell a felelősséget.” – Remegett az indulattól, amikor visszajött a helyére. De a rendezőkben, a hivatalos, pártos szónokokban micsoda felháborodást keltett! Megpróbálták azonnal visszautasítani a vádakát, s Jovánovics a „szószékről” rögtön kijelentette, hogy amíg ő lesz az Új Írás főszerkesztője, egy sort sem fog közölni tőle. – De végül is lenyugodtak a kedélyek, s a zárószavakat mondó pártelvtársak, köztük Darvas József is, nemcsak hogy eredményesnek ítélte a kétnapos vitát, de „kellemesen csalódott”, mondta, mert nem gondolta, hogy az új nemzedék ennyire felelősen, a társadalmi-közéleti gondokat ennyire magáénak is tartva gondolkodik. Új lapot, folyóiratot a fiataloknak egyelőre nem ígért, pedig azt minden hozzászóló kérte, sőt sokszor követelte. (Később ebből lett a *Mozgó Világ*, de időszakos kiadványból csak mintegy tíz év múltán lett komoly havilap.)

Viszont nagy lökést adtak az események annak, hogy megalakulhasson, és az Írószövetségen belül meglehetősen önállósággal rendelkezessen a FIJAK, vagyis a Fiatal Írók József Attila Köre. És ebből is hamarosan lekopott a FI, vagyis a tagokat életkoruk szerint kategorizáló, szintén bélyegnek számító „fiatal írók” kitétel, és maradt JAK néven máig is, és megerősödve és függetlenedve komoly eredményeket mutathatott fel. S mindez a (sokszor gyanús) írószövetségi KISZ-szervezet átalakulásával s cselekvőképessége megerősödésével történhetett. Az történt ugyanis, hogy a kinevezett, pártosan felügyeletet gyakorló, már idősebb Gáll István 1971-ben lemondott, visszavonult, s az Írószövetség Szentmihályi Szabó Pétert bízta meg az újjászervezéssel. Őt követte Vasy Géza egy év múltán, őt meg jó pár év múlva (Sánta) Mózsi Ferenc. Ők mindannyian az utánunk, a *Kilencek* után következő ELTE Alkotókör tagjai voltak, akik még 1970-es kiadással egy szám erejéig a hajdani, többszörösen betiltott *Tiszta Szívvel*t is újjá tudták engedélyeztetni (de persze folyamatos megjelenésre lett volna szükség). A tartalomjegyzék szerint ilyen, már végzős alkotókori tagok szerepeltek benne, mint Bereményi Géza, Petri György, Ördögh Szilveszter, Tábor Ádám, Csaplár Vilmos, Kemsei István, Szilágyi Akos, Körmendy Zsuzsa, Spiró György, Bíró Zoltán, Agárdi Péter stb. Ők hamarosan komoly szerepet játszottak a magyar irodalmi és kulturális életben. Lévéen, hogy tulajdonképpen ők is generációs társaság voltak, akik csak pár évvel követték a hatvanas évek végi – lényegében a *Kilencek* és az *Első ének* – szerzőit, akik viszont szintén 4-5 évvel később követték a Kabdebó Lóránt által „összegereblyézett” *Hetek* társaságát, mint bátyjaikat: azt kell megállapítani, hogy a generációs váltások nagyon felgyorsultak ezekben az években. (Vagyis korántsem igaz, hogy ezek az évek „alvó évek” voltak a kulturális életben, s ezek a fiatalok „apátlan nemzedék”, „néma nemzedék”, „arcatlan nemzedék”, „lőtyögő, sörivő, ide-oda járkáló, periférikus témákat megfogalmazó nemzedék” stb. lettek volna, ahogy az irodalomtörténetben aposztrofálni szeretnék volna őket.) Az Írószövetség újjáalakult KISZ-szervezete is mozgékonynak bizonyult, rövid idő alatt több szakmai találkozót, szümpoziont is szervezett, s Mózsi Ferenc sürgetésére 1972-ben a nevezetesebb Hatvani Találkozót például. Ezen nemcsak a „fiatal” írók, de az akkortájt nevezetes irodalmi színpadok küldöttségei is részt vettek, összesen mintegy 55-60 fő, s Aczél „elvtárs” mellett az elnöklő, idős Darvas József jelenléte adott biztonságot a fiataloknak, mert ter-

mésztesen, az akkori idők szokása szerint, a titkosszolgálat emberei is figyelték a társaságot. Darvas a fő témáról, a közéleti cselekvés fontosságáról beszélt, s persze szükségesnek tartotta a maradandó művek létrejöttét is. Szinte mindenki hangsúlyozta a nemzedéki folyóirat, a *Mozgó Világ* megerősítését és havi lappá szervezését, (ami sok-sok huzavona után, csak évek múlva sikeredett.) De fontos volt az is, hogy Ratkó József az akkoriban kezdődő olvasótáborok szerepét méltatta, nyomatékosan hangsúlyozva, hogy ezek a nemzeti önismeretre nevelés s a demokratákká nevelés fontos fórumai lehetnek. (Ő magán kívül aztán sok fiatal író vett részt az egyre szélesedő mozgalomban.) (Persze nem szabad megfeledkezni arról, hogy ez az egész betagozódik a korszak hangulatába, a meghirdetett – és elszabotált – új gazdasági mechanizmus, a Népfront-mozgalom, s az írószövetségi titkár: a mindig szervezkedő, mozgékony Fábrián Zoltán támogatta Olvasó népért-mozgalom kereteibe.) – A több, szervezett szümpozionból egyre emlékszem még, melyet Kőszegre hívtak össze, s melyen részt vettek a szomszédos KGST-országok fiatal írói és szakfordítói is.

A tartalmi tanácskozások helyett élesen él emlékezetemben, hogy az akkoriban feltörő és nevezetes művekkel előálló Balázs Józseffel, aki akkoriban erőteljes duzzadó megjelenésű és igencsak fickós lelkületű ember volt, a szabadtéri, de fedett udvarelőn szenvedélyes pingpongszatákat vívtunk. Aztán Jóska vett egy üveg konyakot, mert megtetszett neki az egyik lengyel kislány, s miután közösen megitták, a leányzó lelépett, s más lovagot választott magának éjszakára. De nekem más miatt: egy mókás kimenetelű történet miatt vált emlékezetessé ez a találkozó. A szünetekben – s egyébként is – sokan töltötték az időt a szomszédos és hatalmas csarnokban, ahol a helyhez méltóan nagy ivópult és vendéglátóipari szolgáltatás üzemelt. Nos, a központi pártszervektől delegált Tóth Dezső, akiről én akkor még keveset tudtam, háromszor is a pulthoz hívtak, hogy igyuk meg a pertut; mivel én nehezen álltam kötélnek, s csak a végén tudtam „az elvtársat” visszategezni. Aztán vége lett a találkozásnak, s én hamarosan aláírtam egy kínos ügyben tiltakozó chartát, nagy ártatlanul. A pártvezetésnek azonban ez „nagyon rosszul esett”, s az aláírókat egyenként becitálták egy kis „elbeszélgetésre”, különböző pártfórumokhoz. Engem Tóth Dezsőhöz hívtak, s mivel nem tudtam, miről van szó, naivul arra gondoltam, hogy talán egy számomra elfogadható munkahellyel akarnak „megkínálni”, lévén már hosszabb ideje „szabadúszó”. De mikor beléptem Tóth Dezső irodájába, egy tágas terembe, egy oldalsó benyílóban ült, nem éppen íróasztalnak kinéző asztalocska mellett, s így bátorított: „Jöjjön közelebb, Kiss elvtárs!” Aztán végig magázódva rátért a témára, hogy hogyan is esett annak a chartának az aláírása. Érdekes módon emiatt feszélyezettségem feloldódott, s a kis ördög, ami hasonló helyzetekben fel szokott ágaskodni bennem, azt súgta fülemben, hogy a váratlan hivatalos magázódásra én végig tegező formában válaszoljak, valahogy imígyen: „Tudod, Dezső, az úgy volt, ... Az „elvtárs” vette a lapot, előbb irult-pirult, majd a kihallgatás végén ő is visszategezett. Aztán, tudtommal, több közünk már nem volt egymáshoz, s csak később jutott tudomásomra, hogy milyen magas rangú „pártelvtárral” volt dolgom.

Kovács István

A szemtanú szemtanúja

1984 februárjában Ryszard Kapuściński, aki a *Futballháború*, *A sahinsah*, és főleg *A császár* című könyve és a belőle rendezett színmű által már Magyarországon is közismert volt, meghívást kapott barátja, az 1979-ben elhunyt Edward Stachura Lakiteleken megrendezett emlékestjére. A rendezvény, amelyen több mint négy száz ember vett részt, képviselve szinte az ország minden szegletét, hajnali négy óráig tartott. Természetesen a politikáról, a zsarnokság anatómiájáról és a kultúra megtartó erejéről volt szó. Mindarról, amiről Kapuściński könyvei, riportjai szólnak. A vele ekkor készült híres interjút – „Kultúrájában él az ember” – a *Forrás* közölte augusztusi számában.

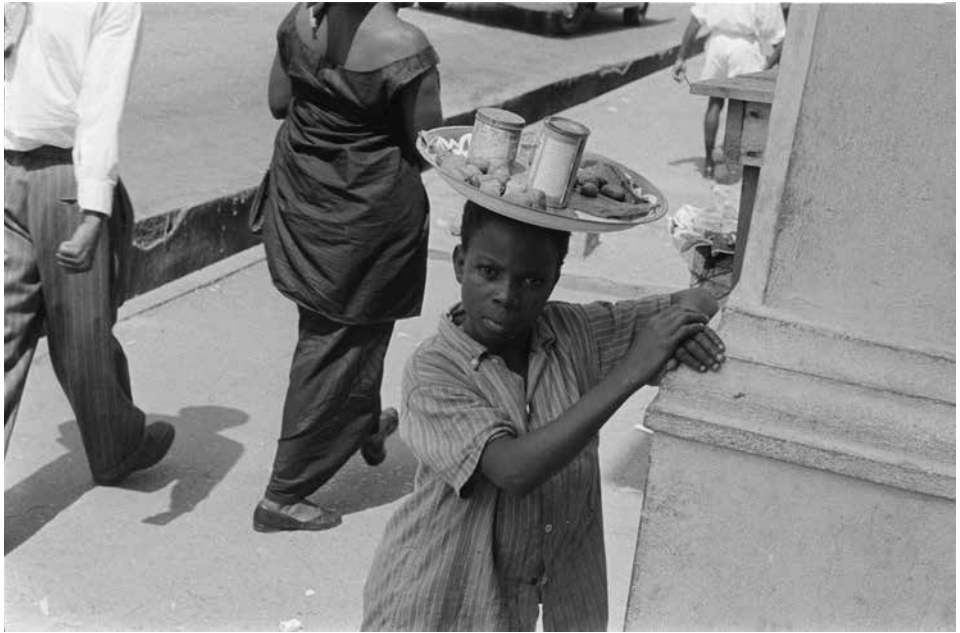
Évszakra pontosan harmincegy éve, 1986. november 24-én, 17 órakor *Érzéstelenítés nélkül* címmel nyílt meg Ryszard Kapuściński fotókiállítása az Eötvös Klubban. A világhírű riportírónak ez volt a harmadik dokumentumfotók általi bemutatkozása, s a két varsói kiállítás után az első ízben külföldön. A rendezvény, amelyet az *Érzéstelenítés nélkül* című film vezetett be, amelynek főhősét Andrzej Wajda részben Kapuścińskiról mintázta, kis híján elmaradt. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Közművelődési Titkárságának ugyanis a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Művelődéspolitikai Munkaközösség titkára, Knopp András, aki a rendszerváltozás után sikeres nagyvállalkozó lett Nyugaton, a kommunista ideológiai éberség jegyében megtiltotta, hogy a kiállítást Csoóri Sándor nyissa meg. Amikor ez Ryszard Kapuściński tudomására jutott, kerek perec kijelentette, hogy Csoóri nélkül nincs kiállítás. A lengyel író Csoóri Sándor melletti ilyen határozott kiállításával a világ előtt demokratikus jelmezben tetszelgő magyar párthatalom nem számolt. Kénytelen volt meghátrálni. A negyvenkét éve csapkodó, olykor halálos vasöklöt már erősen marta a rozsdá... (Kapuściński részt vett a nem sokkal ezután tartott írószövetségi közgyűlést előkészítő megbeszélésen is, amelyre Konrád György lakásán került sor – Csoóri Sándor, Csurka István, Kiss Gy. Csaba és Mészöly Miklós tevékeny részvételével. A lengyel író joggal vélhette úgy, hogy a magyar értelmiség egységbe forrt a „felpuhult” kommunista zsarnokság ellen. Ennek tudatában határozott cselekvésre biztatta az egybegyűlteket.)

A fotókiállítást bemutató 1987. november 24-e így Ryszard Kapuściński és Csoóri Sándor közös napja lett. „Elképzelem, mit tudnék róla most, ha fotóit előbb ismerem meg, mint magyarra fordított könyveit. Bizonyára egy rövid katalógusszöveg s néhány képaláírás mindenképpen közel hozta volna őt magát s a képek világát is hozzám,

































amelyben évtizedek óta mozgott és mozog. (...) De szerencsére fordítva történt minden: előbb a könyveit ismertem meg, s fotóit így nem különálló pillanatokban látom: nem beszámolóknak, híryanagnak, dokumentumsornak, hanem egy összefüggő látomás részletei. Sőt úgy látom, mintha fotói nem is kézbe vehető képek volnának, hanem az emlékei. Ha igaz, hogy az ember csak azt látja meg, amit meg akar látni, ami a nézés pillanatában vágyat, csodálkozást, izgalmat vagy félelmet ébreszt benne, akkor Kapuściński minden leírt sora, minden fényképfelvétele rejtjeles önéletrajz is” – mondta többek között megnyitóbeszédében Csoóri, hozzátéve: „Nézem például a fotóit: sok rajtuk a fiatal gyerek. Kezükben játékfegyver, s itt-ott igazi is. A háború, az ölés megbűvöltjei valamennyien. Koravén frontharcosok, koravén partizáncsemeték. S míg nézem őket, tudom, hogy Kapuściński a tizenkét éves önmagát látja bennük a romos, a szétdúlt, a föléggett, második világháborús Lengyelországban. (...) Kapuściński hivatásos minősítés szerint újságíró, külföldi tudósító. De épp beleélő, lírai és áthasonító képessége révén összetéveszthetetlenül egyedi íróalkatot érlelt ki magában.” Ezt egy róla szóló másik írásában így egészíti ki: „Könyveiben leggyakrabban a hatalomról ír. Fényképezni azonban szinte kizárólag az áldozatokat fényképezi, illetve a hatalom elsöprőit. Érzelmeinek s ösztönös szolidaritásának lehet-e ennél keresetlenebb s líraibb megnyilvánulása? Azt, hogy írásai mellett ebbe a meghittebb tartományba is bevezet bennünket, a barátság kitüntető jelének érzem.”

Abban a hónapban, amikor Lengyelországban az első korlátozottan szabad parlamenti választásokat tartották, vagyis 1989 júniusában a varsói Művészet Házában *Fotocollage* címmel nyílt meg Kapuściński egyéni fotókiállítása – sorrendben a negyedik, a budapesti után az első –, amelynek megnyitóján is szerencsém volt részt venni. Kapuścińskit igazi örömmel töltötte el, hogy ez alkalomból vették fel a Lengyel Fotóművészek Szövetségébe. A varsói kiállítás szerény katalógusában egyetlen írás szerepelt teljes terjedelemben: Csoóri Sándornak *A szemtanú* címmel az Eötvös Klubban bő két és fél évvel ezelőtt elmondott megnyitóbeszéde.

Jerzy Snopek

Két jegyzet

Kapuściński és a magyarok

Kapuściński szinte mindenütt járt. Személyesen és a könyvei által. Elmondható-e vajon, hogy Magyarország valamilyen különleges szerepet játszott volna életében? Voltak magyar ismerősei, barátai, olvasói, tisztelői, de hisz a világ legtöbb országában voltak ilyenek.

Kapuściński nem szentelt a magyaroknak – sem más európai nemzeteknek – annyi figyelmet könyveiben, mint amennyit távoli népeknek és országoknak szentelt, amelyeknek életéről és problémáiról úgy tudott írni, hogy a közép-európai olvasók a saját életüket és problémáikat látták viszont ezekben az írásokban.

Artur Domosławski elhíresült hatalmas Kapuściński-életrajzában tulajdonképpen nincs szó a magyar vonatkozásokról, mégsem szabad figyelmen kívül hagyni őket. Maga Kapuściński is beszámolt magyar kapcsolatairól. Gyerekkori emlékei közt találunk két, velük kapcsolatos, eléggé bensőséges, kedves emléképet. A második világháború idején a lengyel háborús menekültekkel együtt Magyarországon tartózkodott a nagynénje, Maria Kapuścińska, aki úgy mesélt a magyarok vendégszeretetéről Balatonbogláron, mint életének egy nagy kalandjáról. A másik gyerekkori emléke *A Pál utcai fiúk* című kötelező olvasmány mély átélése volt. Ifjúkori éveiből traumatikus élményként maradt meg emlékezetében a magyar Október, bár nem lehetett ott abban az időben Budapesten, mert épp akkor kezdődött el riporter pályája – távol Európától. A későbbiekben is érdeklődéssel követte a magyar irodalmat és a magyar kultúrát, és 1983-ban látogatott először Magyarországra. Izgalmas író-olvasó találkozókon vett részt, fotókiállítása nyílt, részt vett a demokratikus ellenzék megszületésében. Sorra adták ki könyveit, amelyek közül egynek a részletei már a mű lengyelországi megjelenése előtt olvasható volt a *Forrás* hasábjain.

Itt szeretném fölhívni a figyelmet két (részlet) kérdésre: az első életrajzi jellegű, a másik műveinek magyarországi fogadtatásával kapcsolatos.

Egy Kovács István készítette interjúban Kapuściński utalt arra, hogy elképzelhető, hogy magyar gyökerei vannak. A Bochniából származó nagyapjára céltzott, akit a helyi lakosok „magyar”-nak hívtak. *„Lehet – mondta Kapuściński –, hogy hosszabb idő eltöltése után tért vissza Magyarországról Galíciába, de az is lehet, hogy egyszerűen magyar származású volt... Így nincs kizárva, hogy hellyel-közzel én is az vagyok.”*

A másik dolog Ryszard Kapuściński műveivel és azok külföldi fogadtatásával kapcsolatos. Köztudott, hogy könyveit tízegynéhány nyelvre lefordították. A hetvenes években kezdték műveit idegen nyelvre átültetni, bár az igazi sikersorozat inkább a következő évtized elejére tehető. Az ilyen világhírű, nagy karriert befutott írónál, a fordítások ilyen áradata esetében mindig fölmerül a kérdés: melyik idegen nyelvű fordítás volt vajon az első. Nos, nagyon nagy valószínűséggel, már-már biztosra vehetően megállapítható, hogy az elsőség pálmáját a Nowa Hutáról szóló szocialista realista Kapuściński-vers magyar fordítása viheti el. A vers az 1951-es *Lengyel költők antológiájá*-ban jelent meg, amikor az író 19 éves volt. Említettem neki valamikor a dolgot, a negyedszázaddal későbbi világhírnév szerény bevezetőjének titulálva a verset. Csodálkozva nézett rám, nem emlékezett rá. Talán nem akart rá emlékezni. Pedig semmi szégyellnivaló nincs e fiatalos hévvel megírt versben. Egyébként néhány évvel később ugyanerről a Nowa Hutáról írt egy megalkuvást nem tűrő riportot, amelyben elsőként leplezte le a szocialista realista képmutatást és a sztálinizmus erkölcsi nyomorát.

Kapuściński – Harc a jó hírnévért

2010-ben több okból is forrongott Lengyelország. Nem csupán politikai viharra gondolok. Bár – mint a Nobel-díjas Szymborska írta – manapság mindent áthat a politika. A vihar, amelyről most szólok, a kiváló riporter íróról, Ryszard Kapuścińskiról szóló könyv miatt tört ki. Evangéliumian csöndes ember volt, és mégis szinte az egész világon ismerték. Szerény, másokra odafigyelő, nyitott, mindenkit meghallgatni kész, mások sorsára érzékeny ember volt, s mégis magára vonta a legnagyobb figyelmet, általános hírnév és dicsőség övezi. Mindezt rendkívüli, lebilincselően olvasmányos, ugyanakkor költői riportregényeinek köszönhette, amelyekkel tévedhetetlen pontossággal tárta fel személyes és közösségi egzisztenciánk legérzékenyebb pontjait.

A világ a 80-as évek elején fedezte fel őt *A császár szerzőjeként*, mely a zsarnokság tanulmánya, helyzetjelentés, de ugyanakkor szépirodalom is, Etiópia parabolikus víziója, amelyben mi, Közép-Európa lakói saját tapasztalatainkra ismerhettünk. Majd ezt követték a további nagy, a nemzetközi hírnevét megalapozó művek: *A sahinsah*, *A birodalom*, *a Heban*, *Utazások Hérodotoszsal* és a *Lapidárium* kötetei.

A „riporterek császára”-ként emlegetett és a „XX. század újságírója”-nak megválasztott Ryszard Kapuścińskit kezdték az irodalmi Nobel-díj esélyesei között is emlegetni. Műveit tizenöt-husz nyelvre lefordították, színpadra alkalmazták, a világ különböző tájain díjjal (díjakkal) jutalmazták, nagy írók, gondolkodók, olyanok mint Updike, Salmon Rushdie, García Márquez, Susan Sontag, tüntették ki figyelmükkel. Úgy tűnt, hogy Kapuściński boldog, befutott, sikeres író. Annál is inkább, mivel itt, Lengyelországban honfitársai között is rengeteg olvasója és rajongója akadt, saját hazájában is csodálták mint írot, erkölcsi tekintélyt, mestert. Minden arra mutatott, hogy a mondás, miszerint *Senki sem lehet próféta a saját hazájában*, az ő esetében nem volt érvényes.

De már a 90-es években, amikor Lengyelországban erőre kaptak a dekommu-nizációs és átvilágítási törekvések, Kapuściński mindinkább szorongott amiatt, hogy áldozatául esik ezen törekvéseknek. Félt, hogy az „inkvizítorok” matatni kezdenek az életrajzában, és előrángatnak a múltjából valamit, amit nyomban egész eddigi életműve ellen fordíthatnak, őt magát pedig befeketítik és megbélyegzik. Sikerült ez elől elmenekülnie. A másvilágra. 2007 januárjában meghalt. Pár hónappal később a *Newsweek* hasábjain megjelent egy szenzációs hír Kapuścińskinak az államvédelmi hivatallal való együttműködéséről. Az „ügynöki akták” feltárása végül is megtisztította őt. Eloszlatta a találgatásokat, elhárította a gyanúsítgatást. A dokumentumokból kiderült: ártatlan!

De ha nem halt volna meg Kapuściński, biztosan belebetegedett volna. Ő maga sohasem lépett fel senki ellen, de önmagával szemben sem tudta volna elviselni – a legtapintatosabb – kritikát sem. A *Newsweek* a cikke után teljesen elnémult, pedig ezután is számos írás jelent meg a Mester könyveiről és lenyűgöző egyé-niségéről.

Már hosszabb idő óta rebesgették, hogy egyik legjobb tanítványa, a *Gazeta Wyborcza* kiváló riportere, Artur Domosławski monográfiát készül írni Kapuściński munkásságáról. A két nemzedékkel fiatalabb újságíró nem rejtette véka alá a Maestro (így hívta *A császár* íróját) könyvei iránti elragadtatását. Ki is fejezte csodálatát riportjaiban, amelyekben a Harmadik Világ országainak és népeinek problémáival is foglalkozott. Ezek az írások valóban kiváló tehetségről tanúskodnak. Kapuściński maga is nagyra értékelte őket, és nyilvánosan méltá-nyolta szerőjük tehetségét. Apránként mind szorosabb baráti kapcsolat fűzte őket egymáshoz, s Kapuściński nemegyszer meghívta őt az otthonába.

Amikor a Mester halála után Artur Domosławski nekilátott a monográfiával kapcsolatos munkálatoknak, Kapuściński özvegye megnyitotta előtte a teljes otthoni irattárat, és minden lehetséges támogatást megadott neki. Meg volt róla győződve, hogy a monográfia elsősorban Kapuściński könyveinek külföldi fogadtatását fogja majd érinteni. El volt ragadtatva Domosławski lelkesedésétől, amivel az egész világon nyomon követte a Mester életútját. Hozzávetőleg egy évvel azelőtt, amikor Alicja asszonnyal beszéltem, én is éreztem, hogy milyen nagy reményt fűz férje szívbeli tanítványának munkájához. Magam is türelmetle-nül vártam Domosławski művének megjelenését. A hírt, hogy Alicja Kapuścińska bírósági úton próbálja megakadályozni a könyv megjelenését, döbbenet fogad-tam. A könyv azonban 2010-ben mégis megjelent *Kapuściński non-fiction* címmel, és nagy vihart kavart. (Magyarul *Háborúk és forradalmak költője* címmel a követke-ző évben látott napilágot.) A szerzőt, Domosławskit minden oldalról támadták. Sem a *Gazeta Wyborcza* (mellyel az 1990-es évektől maga Kapuściński is szoros kapcsolatban) munkatársai, sem az írók, kritikusok, újságírók többsége, sem az olyan ismert tekintélyek, mint Józef Życiński érsek vagy Władysław Bartoszewski professzor nem kímélték Domosławskit. Az Auschwitzot és a kommunista börtönöket is megszenvedett, nagy erkölcsi tekintélynek örvendő Bartoszewski nem titkolja, hogy a könyvet még nem olvasta! Megelégszik a közszájon forgó idéze-tekkel, véleményekkel, és főleg a férje halála után annak hírnevét védő feleség, Alicja asszony érvelésével.

Azok, akik (bizonyos megszorításokkal) Domosławski mellett tették le a garast, abból a feltevésből indultak ki, hogy a legfőbb érték az igazság, amely még a barátságánál („Amicus Plato...”), lojalitásnál, illendőségnél is fontosabb. A könyv címe is erre a perspektívára utal: „Kapuściński – non-fiction”. Domosławski a vádak ellen védekezve hangsúlyozza, hogy a teljes igazság fényében akarta megmutani a Mestert, még akkor is, ha ő maga (Kapuściński) menekült is ettől az igazságtól, rejtegette, mítoszokkal-fikcióval takargatta. És valóban. Domosławski fáradhatatlan szenvedéllyel nyomozza Kapuściński életében és írásaiban a „fikció” bármilyen megjelenésmódjait. Feltárja a gyerekkori mítoszokat (mint pl. apjának menekülése a katyni transzportból), felhánytorgatja lobbanékony ifjúságát „a föld kiátkozott népe” oldalán és későbbi kapcsolatait a párttal, visszatér a „különleges szolgálat” aktáihoz. De ez még mindig nem elég neki. Barátja és mestere „többdimenziós portréjának” elkészítéséhez magánéletét is átvilágítja. Bemutatja a Kapuściński házaspár fájdalmas kínlásait egyke lányukkal, kifürkészi Ryszard titokzatos magánéletét, és még „félénk mosolyát” is szociotechnikai fogásnak véli. Ennyit Kapuścińskiről, az emberről, de Domosławski megpróbálja feltárni a riporter Kapuściński igaz arcát is. Mindenekelőtt azt veti szemére, hogy konfabulál. Diadalittasan mutatja föl azokat az eseteket, amikor a nagy riporter írása eltér a tényektől (diagnózisának alátámasztása érdekében még az esetleges személyek véleményétől sem riad vissza). Talán nincs is teljesen tudatában, hogy mennyire fontos kérdést érint itt: a riport, és tágabban a tényfeltáró irodalom státusának kérdését, valamint a száraz tényanyag és az irodalmi kreáció elemei együttes előfordulásának módjait és lehetőségeit a riportban. Nem akarja megérteni Kapuściński érveit, hogy a fikció elemei egyszerűen elkerülhetetlenek, sőt kifejezetten hasznosak lehetnek, ha a lényegre tapintanak, és a lényegyet emelik ki. Pontosan értette ezt Kapuściński néhány kiváló méltatója, többek között Csoóri Sándor, de a hűségese – és mindenek ellenére kiváló – tanítvány szigorúan ragaszkodik a „valósághoz”. Nem akarja elfogadni, hogy a Mester legnagyobb munkáiban – Arany János szavaival – „nem a valóság, annak égi mása” található meg.

Domosławski nem veszi tudomásul, hogy az ő „non-fiction”-ként emlegetett könyve is tele van fikcióval. Csakhogy *A császár* fikciójával ellentétben, nem visz közelebb minket a legmélyebb igazsághoz.

Épp ezért Domosławski könyve hiányérzetet kelt, sőt bizonyos értelemben rossz érzést hagy maga után. Kemény munka és nem mindennapi tehetség eredménye a mű, de mintha eleve rosszhiszemben fogant volna.

Fordította: Gedeon Márta

Jarosław Bajaczyk

Ryszard Kapuściński fotókiállítása Budapesten

„Afrika. Az emberek kontinense” című kiállítást 2017. október 19. és november 8. között lehetett megtekinteni a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeumban. A „riportok császáranak” eddig korábban sehol nem közölt afrikai fotói voltak láthatóak.

Az ünnepi megnyitásnak azok az előadások is részét képezték, amelyeket Ryszard Kapuściński személyes ismerősei tartottak. Elsőként Lengyelország budapesti nagykövete, az irodalomtörténészként is ismert Jerzy Snopek professzor ismertette azt, hogy Kapuściński milyen szálakon kötődött a magyarokhoz. Ezt követően Kovács István, aki az 1980-as években és az 1990-es évek elején interjúsorozatot készített a lengyel íróval, idézte fel annak az Eötvös Klubban 1986 novemberében megrendezett – a két varsói után harmadik – első külföldi kiállítását, amelyet az ismert ellenzéki költő, Csoóri Sándor nyitott meg. Több száz ember vett rajta részt. Érdemes megemlíteni, hogy Kapuścińskinak magyar gyökerei is lehettek. A harmadik, *Az Idegen* és a *Más képe Ryszard Kapuściński afrikai fotóin* című előadást Kazimierz Wolny-Zmorzyński, a krakkói Jagelló Egyetem professzora tartotta, aki a mai lengyel riportirodalom egyik legkiválóbb képviselője. Az előadásokat a budapesti cseh nagykövet, Juraj Chmiel levele zárta, aki hivatásos Afrika-kutatóként kiemelte, hogy Kapuściński könyvei meghatározó szerepet játszottak életpályájának alakításában.

A kiállítás ünnepi megnyitóján Karolina Wojciechowska, a leghíresebb lengyel riportíró nevét viselő alapítvány elnökasszonya is részt vett, aki segítőkészen hozzájárult ahhoz, hogy a bemutatott fényképek Budapestre jussanak. – *Örülök, hogy hozzájárulhattam e válogatott fotók ily méltó budapesti helyen történő bemutatásához. Szerzőjük valamikor azt mondta, hogy mindig festő szeretett volna lenni, de mivel fikarcnyi tehetsége se volt hozzá, a fotózást választotta. Bizonyára ezért lüktet képeiben annyi művészet, s tár fel minden egyes felvétel magában való történetet* – mondta többek között. Jelen volt Szenyán Erzsébet is, aki Ryszard Kapuściński tizenkét könyvét fordította magyarra. Volt olyan is, amelyik előbb jelent meg a *Forrás* hasábjain, mint Lengyelországban. A kiállítást az író halálának tizedik évfordulója alkalmából a Lengyel Intézet szervezte a budapesti Lengyel Nagykövetség támogatásával. Tíz évvel ezelőtt – nem sokkal a szerző halála után – a Lengyel Intézet Kapuściński más afrikai fotóiból rendezett kiállítást. Az ünnepi megnyitón akkor az író özvegye, Alicja Kapuścińska is részt vett, aki a mostani megemlékezésen betegsége miatt nem tudott részt venni.

Kazimierz Wolny-Zmorzyński

Az Idegen és a Más képe

Ryszard Kapuściński afrikai fotóin

A „Más” és az „Idegen” problémakörét vizsgálva Kapuściński fotográfiai munkásságában érdemes főhajtással adózni a „máshoz”/„idegenhez” való hozzáállás következő szempontjainak, melyekre Mieczysław Dąbrowski hívja fel a figyelmet *Swój/Obcy/Inny. Z problemów interferencji i komunikacji międzykulturowej* (Saját/Idegen/Más. A kultúraközi interferencia és kommunikáció problémáiból) című kötetében:

az ismerőség-idegenség-zártság-nyíltság kategóriáinak antropológiai koncepciója, amelyhez társul a határ, átjáró, áthágás és tabu kategóriáiról szóló elmélkedés. Az ismerős-idegen ellentétpár, amely magában hordozza a határok és az egyik és másik hely közötti átjárók létezését, elválasztja a „sajátot” az „idegentől”;

az identitás kérdése, amely a szociológia és az emberi interakciók szintjén hozza el a reflexiót (az idegennel való összeütközés egyszerre felszabadít és meghatároz), hiszen az „idegen” nélkül nem volna „ismerős”. Eszerint az „idegenséget” nem lehet kiiktatni;

az egyén saját maga előtti idegensége, amelyről Julia Kristeva írt *„Fremde sind wir uns selbst”* (Idegenek vagyunk a magunk számára) című munkájában; ez a másság olyan fajtája, melynek individuális természete van, hiszen az ember folyamatos változásban létezik, és tudja, hogy viselkedését nemcsak látható, de rejtett erők is kormányozzák, amelyeknek létezését nem tudatosítja magában;

a „mást” és a „másságot” az Emmanuel Levinas által megadott értelemben (szemtől szemben a mással), vagyis a megismerésre (sikeres találkozásra) vágyó hozzáállást. Ez az elmélet Levinas kritikussai szerint meglehetősen idealista, sőt utópisztikus, de mégis, nem tetszik rossznak a Bronisław Malinowski elméletével való összehasonlításban, aki a másik megismerésére a vele való együttlétet írja elő;

a kolonializmus és posztkolonializmus kérdésköre, a másik kultúrájának bármilyen dominálása, elutasítása, ellenségesen, idegenként, negatívan kezelése.

Hogyan szemlélhetjük tehát a „mást/idegent” Kapuściński afrikai fotográfusi munkássága tükrében?

Ezekre a fényképekre tekintve azonnal mást és idegent látunk (antropológiai értelemben), a másság és idegenség önkéntelenül születik meg a befogadó elméjében, hiszen a képen nem a sajátjait látja (bórszín szerint), hanem nemcsak hogy egy teljesen másfajta embert, de egy kulturális idegent, az európaítól teljesen elütő körülményeknek köszönhetően teljesen különbözőt. Ezzel a érzékeléssel

pedig átfedésben van a szerencsére már távoli gyarmatosítás kérdése, amelyhez képzettársításként az európai ember szintén visszatér, amikor Kapuściński képeit szemléli. Lehetséges e fényképek főszereplőit teljesen idegenként és másikként kezelni, de nem fensőbbésesen.

Ryszard Kapuściński afrikai képeiben a legfontosabb a hős, az egyéniség, a nagy E-vel írt Ember, és annak arca. Ez a sajtóságos „titka” az arcnak: aggódó, de furcsán nyugodt, alkalmanként elmosolyodó, annak az – európai szemszögből – nem épp legjobb vagy legizgalmasabb gazdasági helyzetnek ellenére, amelyben az afrikai ember, Kapuściński hőse találja magát.

Kapuściński közelebb hozta fényképei európai befogadóit többek között Ghána, Kamerun, Etiópia, Uganda, Kenya és Angola lakóihoz. Sajtófényképezésének hála, Afrika világa és annak lakói közel vannak hozzánk, európaiakhoz. A néző szinte „szemtől szembe” áll velük, hiszen nem művészi, hanem sajtófotókról beszélünk, amelyek jellemzője az, hogy itt első helyen a hősről és az általa képviselt valóságról szóló információ áll, méghozzá valóságos információ, nem pedig a fényképező által elképzelt. Nem a képzelet szülte világ, hanem a valódi, amelyet a helyszínen talált és beállítás nélkül örökített meg. És itt igazolódik be Levinas elmélete, amely egyáltalán nem utópia: megismerjük a valódi hőst, benne vagyunk a világában, és nem okoz gondot, hogy mindez közvetlenül történik. Ahogy a fotóriporter mélyen belenéz objektívjával a bemutatott hős szemébe, megmutatja, hogy hőse nem Idegen, csak Más.

Ryszard Kapuściński tudta ezeket az alakokat fényképezni, mert elnyerte bizalmukat, köszönhetően annak, hogy a Bronisław Malinowski által még a XX. század elején követett részt vevő megfigyelés módszerét alkalmazta, amelyben fontos a helyszínen végzett munka, a tartós és mély kapcsolat a kutatott csoporttal, az emberrel való beszélgetés és az ember megismerése. A néző, ha Kapuściński afrikai képeire pillant, élő alakot lát maga előtt, akinek gondoljai és örömei az arcára vannak írva.

Ryszard Kapuściński afrikai fényképeiben nem csak megörökítette a különböző környezeteket, világosan kiemelve a karaktereket és az emberi alakokat, de mindenekelőtt érzékenyebbé tette a nézőt, akinek felvételein keresztül megmutatta az emberi psziché mélységeit és az ember helyét az értékek világában. A bemutatott eseményekhez való személyes hozzáállásával megmutatta, hogy a Más és az Idegen világa között nem húzódik határ, függetlenül a földrajzi vagy bőrszínben megmutatkozó különbségektől. Minden ember egyformán érzékeny, egyformán érez, egyformán átél fájdalmat, aggodalmat, örömet – ezt mutatják be Kapuściński afrikai fényképeinek hősei. A művész szerint senki sem Idegen, azaz távoli és érthetetlen. Szerette volna értelmével felfogni a Más, közel kerülni hozzá – és ez sikerült is neki.

Kapuściński a „más” és a „másság” filozófiáját az Emmanuel Levinas-i értelemben vallja (szemtől szemben a mással), elébe megy a vele/velük való találkozásnak, nem csak szeretné megismerni őt/őket, de kifejezetten vágyakozik ezután. Nem lép fel velük szemben ellenségesen, minden találkozást az idegennek sikeresnek tekint. Fényképein egyetlen hős se távoli, annak ellenére, hogy másik földrészről való. Ő csak egyvalaki közülünk.

Kapuściński nem ítéli el a „Mást”, nem fúti az érzelmeket és az agressziót, hanem megpróbálja megérteni őt. A Másik Emberben is meglátja a legmagasabb értéket – az ISTENT, mert erre tanít minket európai kultúránk, amely visszanyúl az antropomorfikus vallások korszakáig, *azaz azokig, amelyekben az istenek emberi alakot tudtak ölteni és emberként tudtak viselkedni. Akkor ugyanis nem lehetett tudni, hogy aki közeledik, az vándor, utazó, vagy idegen, ember, vagy emberhez hasonló isten.*

Emmanuel Levinas elmélete nem idealisztikus, még kevésbé utópikus. Megvalósítható. Ezt az elméletet fotográfusi munkásságában sikeresen alkalmazta Kapuściński. Ennek köszönhetően általa „szemtől szemben” ismerhette meg a másikat, a másik embert, rámosolyogva, felismerve a benne rejlő titkot. Az arc titkát!

Kazimierz Wolny-Zmorzyński professzor, akadémiai doktor – többek között a következő könyvek szerzője: *Ryszard Kapuściński w labiryncie współczesności* (R. K. a modernség labirintusában). Kraków 2004; *Reportaż – jak go napisać?* (Riportirodalom – hogyan kell írni?) Warszawa 2004; *Gatunki dziennikarskie – teoria, praktyka, język.* (Az újságírás műfajai – elmélet, gyakorlat, nyelv) Warszawa 2006, 2010; *Fotograficzne gatunki dziennikarskie.* (Az újságírás fényképezési műfajai) Warszawa 2007, 2009; *Jaka informacja? Rzecz o percepcji fotografii dziennikarskiej.* (Milyen információ? Az újságírói fényképezés percepciójáról) Kraków 2011; *Mistrzowie fotografii dziennikarskiej.* (A riportfotózás mesterei). Warszawa 2016.

Fordította: Zöldy Áron

Juraj Chmiel

„Találkozásom” Ryszard Kapuścińskivel

Sajnos személyesen soha nem találkoztunk, de a könyveinek köszönhetően sokat tanultam a szubszaharai Afrikáról. Tizenéves koromban szó szerint habzoltam a könyveit, egyiket a másik után olvastam. Néhányat közülük cseh nyelven, másokat lengyelül. Szerettem a magyarázatait, éles megfigyeléseit, leginkább pedig az általa bejárt országok pontos leírását. Közel tizenegy évet töltöttem a Szub-Szaharában mint kutató, békefenntartó, diplomata és utazó, részben Kapuściński úr könyveinek köszönhetően. Bár karrierdiplomata vagyok, és volt Európa-ügyi miniszter, büszkén vallom magam afrikanistának is. A kormányzati munkámat megelőzően Afrika-kutatóként dolgoztam, és így bejártam jó néhány országot, azokat is, amelyekről Kapuściński írt.

Valahol olvastam, hogy legjobbként a *Még egy nap az élet* (1976) című könyvét tartják számon (magyarul *Golyózápor Angola földjén* címmel 1977-ben jelent meg – a fordító), ezt a különleges és közeli megfigyelés alapján készített beszámolót az angolai portugál gyarmati rendszer összeomlásáról, amelyről ő maga úgy nyilatkozott, hogy „*nagyon személyes könyv az egyedüllétről és az elveszettségről*”. Ő volt az egyetlen külföldi újságíró, és az egyetlen kelet-európai, aki ott volt a kaotikus és félelmetes Luandában 1975 nyarán. Amikor a portugál telepesek bedobozolták életüket a kikötőben, miközben az apartheid észak-afrikai, kelet-kongói és kubai katonák a főváros felé nyomultak a rivális angolai hadsereg előtt vagy mögött, míg a CIA és a portugál PIDE gyanús emberei az egyik vagy a másik közelgő győzelmét híresztelték. Három évtizeddel később Angolában járva újra lenyűgözött Kapuściński képessége, amellyel a valóságot képes volt megragadni.

Jómagam az afrikai császárról, Hailé Szelassziéről, Etiópia különleges figurájának bukásáról írt könyvét tartom a legjobbnak. Az ebben az országban tett négy látogatásom során, mielőtt Etiópia történelmét és kultúráját tanulmányozni kezdtem volna, magával ragadtak a pontos leírásai.

Természetesen vannak más könyvei is, melyeket Afrikáról és a világ más szegleteiről írt, és valóban lenyűgöző a lista. Senki sem tudja, hogy van-e élet a halál után, de ha van, ezt a rövid üzenetet juttatnám el hozzá: „Köszönet a könyveiért, segítettek az életem alakításában.”

Fordította: Papp Veronika

Lengyel András

Szegény Lelian

A szerep mint minta és önkifejezés a fiatal Juhász Gyulánál

Molnár Éva doktornőnek

1

Aki veszi a fáradságot a pálya fontos dokumentumainak, mindenekelőtt a verseknek (s részben a leveleknek) az egybeolvasására, az nemcsak a privát ember ellentmondásait, ellentmondásaival való többnyire sikertelen birkózásait és ezek hosszabb-rövidebb idejű ideiglenes áthidalási kísérleteit érzékeli, de arra is fel kell figyelnie, mindez valamiképpen a *költői alkatot* is mélyen befolyásolta. A magánpszichológia alakulástörténete leírható lineárisan: az *én* új s újabb tapasztalatokat vett föl magába, az *én* tanult, a realitással – legalábbis tendenciaszerűen – diadalmaskodott. Mint (majdnem) mindenkinél. A *költői alkat* azonban, amely elsődlegesen nem a tudatos *én*nek az opciója, hanem sokkal inkább az ösztön-*én*nek a tudattalan kifejeződése, és – egy ponton túl persze – megracionalizálása, nem írható le egy fejlődéselvű linearitás mentén. Legalább három, időben is elkülönülő, a mechanikus lelki folytonosságot megszakító – kívülről „önkényesnek” látszó – centruma is van, mondhatnánk: a Juhász Gyula név alatt publikált versek legalább három különböző költőt konstituálnak. Az „egyhangúnak” mondott Juhász neve legalább három, markánsan különböző költő fedőneve. A költői alkat időrendben első ilyen centruma az indulás „beérésének” idejére, nagyjából 1907/09-re tehető. A második ilyen centrum, amely a leghosszabb ideig tartott s a legismertebb, s amelyet ma „az” igazi Juhásznak vél az irodalomtörténet-írás s a versolvasó közönség, nagyjából az 1918/29 közötti évekre esik. A harmadik centrum pedig a „hallgatás éveire”, időben nagyjából 1934-re tehető, s ezt mindössze pár vers fémjelzi. E három centrum között persze telt az idő, versek is születtek, a bibliográfia és a filológia ezeket számon is tartja, de ezek lényegében a mesterségbeli rutin megnyilvánulásai, ismétlések vagy variációk.

A három különböző „költő” közül a legismertebb ma kétségkívül a második, a legkevésbé ismert (s elismert) a harmadik (jóllehet talán ez a harmadik a legsúlyosabb). Az első a szó hétköznapi értelmében „ismert”, de inkább félreértett, mint értett. Pedig Juhász ekkor mozgott leginkább együtt a születő modern magyar irodalommal, ekkor volt – ekkor lehetett – egyenrangú társa a két, nála jóval nagyobb és tartósabb sikert elérő költőbarátjának, Babitsnak és Kosztolányinak, és filozófusbarátjának, Zalai Bélának. S ezt az együtt mozgást, ahogy mondani szokás, csak „a körülmények szerencsétlen alakulása” törte meg, s azután ez a törés, az elviseléséhez szükséges lelki stabilitás híján, marginalizálta Juhászt.

A pálya kulcsa – időrendileg is, logikailag is – kétségkívül a költői alkat első centrumában rejlik. Ennek megértése és legalább hozzávetőleges leírása nélkül az egész pálya megértése korlátozott és részleges marad. Az alábbiakban ezért erről az első centrumról lesz szó. De nemcsak a Juhász-értés kedvéért. Azért is, mert az ő megértése és leírása közelebb visz a születő magyar irodalmi modernség szükségképpen variációgazdagságának, s e sokszínűség beépített, törvényszerű buktatóinak megértéséhez. A modernség mint

lehetőséggazdagodás és mint veszteség csak ebben az antinomikus egységében értelmezhető valamennyire is helyesen. A kettősség ugyanis a modernség esetében nem anomália, hanem törvényszerűség volt, s ezt Juhász sorsa plauzibilis alakban tárja elénk.

2

Ismeretes, hogy az egyetemista Juhász Gyula, a róla utóbb kerengő jellemzésekre rácsfolva, igen aktív volt. Diáktársaival való barátságaiból a Babits Mihállyal és Kosztolányi Dezsővel való szövetsége legendássá vált, s ami különösen érdekes, hármuk közül az egyetemi években Juhász volt a kezdeményező, a társait is helyzetbe hozó. A Négyesyszemináriumon titkár lett, s hogy hallgatótársai becsülték, mi sem mutatja jobban, minthogy a filozófus (és matematikus) Zalai Béla (Lukács szerint a kor egyetlen eredeti magyar filozófusa!), akit Kosztolányi „acélfejűként” emlegetett, s Babits is nagyon respektált, ezen időszakának egyik legjobb barátja lett. Ez a pezsgő periódus ugyan hamar majdnem tragédiába torkollt. Az isten háta mögött, Léván tanárkodó Juhász Léváról az öngyilkosságba akart menekülni, s hogy e szándéka végül nem realizálódott, az jellemző módon, csak egy véletlenek múlott: megtudta, hogy Szegeden mentora, Balassa Armint kiadta verskötetét (e nemben ez volt a pályanyitó első!), s ambíciójának ez a visszaigazolása, kötetes költőként való debütálása visszarántotta a végzetes lépéstől. Ez annál inkább is megtörténhetett, mert ekkor valójában még nem meghalni akart, csak menekülni, s írói tervei nagyon is épek és erősek voltak. E vonatkozásban roppant árulkodó 1907. október 18-i, Rozsnyay Kálmánhoz írott levele. Ez nemcsak őszinte vallomás, de egyike legárulkodóbb önjellemzésének. Nemcsak egzisztenciális helyzetének bizonytalansága és törekénysége derül ki belőle, de vágyait is kendőzetlenül kimondja. „Író akarok lenni... Akarok...”, írta. „*Olyan fájdalmasan cseng ez a szó nekem. Ha egy nagy lapnál Pesten lehetnék, látod ez az álmaim álma, nekem, a tanárnak. Színház, művészet, irodalmi élet: ez kell nekem, város, mert megfulladok.*” (Rozsnyay 1937: 442.) Az idézett vallomás minden szava fontos, és értelmezésre vár, de a vallomás csak az aláírással teljes. Az aláírás ez: „Pauvre Lelian.” (Szegény Lelian’). Az értelmezést a végén érdemes kezdenünk. Mi ez a „Pauvre Lelian”? A név a modern francia költészet neves alakjának, Paul Verlaine-nek a nevéből képzett anagramma. Verlaine (1844–1896) egyik játékos önmeghatározása. Hogy Juhász ezt átvette, két dologra utal. Egyrészt ezzel a gesztussal önmagát is a „moderne” közé állította be, önmaga és Verlaine között, az intertextualitás lehetőségével élve, kapcsolatot, méghozzá mások által is leolvasható kapcsolatot teremtett. Ugyanakkor a Pauvre szó jelentésköre, „szegény” finomítja és konkretizálja is ezt az azonosítást. Szemérmesen, áttételen keresztül, azt mondja ki: „szegény Juhász Gyula”. Panasz értékű önmeghatározás ez tehát. De, s ezt is vegyük észre, olyan panasz ez, amely egyben dicsekvés is: modernsége deklarálása. Még a *Nyugat* megindulása előtt vagyunk, ez a gesztus tehát szociológiai relevanciájú. A vallomás fölütése pedig programértékű, két vonatkozásban is: a professzió, amelyet választ, s amelynek szolgálatába akar állni, az írás (s nem az a polgári hivatás, amelyre diplomája képesítette). Ezzel pedig szándéka szerint, egy imaginárius, virtuális térbe helyezi át magát. A képzelet specialistája lesz. Ennek a programnak a másik oldala pszichológiai. Itt elszánását: „akarását” hangsúlyozza. Nemcsak szeretne író lenni, de akarja is ezt. S ez az „akarás” ellentétes azzal a képpel, amely sokak fejében ma is él róla. Ő az állítólag szelíd, akarategyenge, passzív ember, íme hangsúlyozottan *akar* valamit. S vágyát, akarásának tárgyát konkretizálja is: „*Ha egy nagy lapnál Pesten lehetnék, látod ez az álmaim álma, nekem, a tanárnak. Színház, művészet, irodalmi élet: ez kell nekem, város, mert megfulladok.*” Ez a vágy megint nem ötletzerű, esetleges kívánság: ennek szociológiai relevanciája van, s nagy pszichológiai önismeret rejtezik benne. Az irodalmi modernség, általában a modernség, mint összefüggő projektum, jellegzetesen városi, sőt nagyvárosi fejlemény.

Nem sznobizmus, ha a modernséget ambicionáló „városba” vágyik. Csak a városban, s az akkori magyarországi viszonyok között mindenekelőtt a fővárosban érte el a kritikus mennyiséget a modern habitus képviselőinek száma (mindenhol máshol csak „modern” zárványok léteztek, a lehetőségektől és a fősodortól is elzárva), s csak a városban volt meg a modernként való egzisztálás intézményi háttere, az infrastruktúra is. Az érintkezés, a szórakozás és a megnyilvánulás rendszerszerűen létező intézményi hálózata, a kávéházaktól a színházakon át a múzeumokig, vagy a tagolt kulturális tér megannyi más kisebb-nagyobb, de valóságos intézményéig.

Itt érdemes visszautalnunk arra, hogy Juhász Gyula, a költő egy szociológiailag is szimptomatikus szituáció terméke volt. Egy magyar viszonylatban nagynak tartott vidéki városban, Szegeden született. A középiskola, amelyben tanult, a szegedi piarista gimnázium, erős iskola volt, regionális kulturális központ, s leérettségizve Juhásznak az is megadatott, hogy egyetemre járhasson. A „vidéki” fiú a robbanásszerűen fejlődő fővárosba került, inspiráló légkörbe, inspiráló, tehetséges társak közé. Mindez azonban, ha jobban belegondolunk, szociológiai értelemben többszörösen aláaknázott helyzet volt. A város, amelyben született, méreteit tekintve csakugyan „nagy” volt (mármint magyar viszonylatban s akkor), de lakóinak kb. egyharmada premodern, tanyai parasztember volt, az élő néprajziasság megtestesülése, a hagyományszerűség zárt közegét alkotva. S a város modern kiépítettsége épületekben és infrastrukturálisan is csak a belvárosra terjedt ki. A „modern”, világvárosi külsőségeket imitáló belvárost széles paraszti övezet vette körül, élő, nagyon erős premodern – például vallási – hagyományokkal. A család, amelybe beleszületett, tipikus kisegzisztenciát képviselt, apja távíróhivatali tisztviselő volt, ráadásul viszonylag korán meg is halt. S a családi pedigré is, mondjuk így, igencsak színesen írható le: iparos ősök mellett társadalmon kívüli cigány fölmenők is kikövetkeztethetők (ez utóbbiakat a család persze elhallgatta), s a családot az asszonyok, például édesanyja is, az erős vallási hagyományban, a katolicizmus zárt, előíró kereteiben tartotta. Jellemző e vonatkozásban, hogy Gyula papnak nevelése is nagyon komolyan fölmerült (egy ideig, mint ismeretes, piarista novicius is volt). Hogy egy, a szexuális érés stádiumában járó kamasz számára ideális opció lehetett-e a papi pálya, az mindent összevetve utólag is legalább kétséges. Ráadásul a fiú, olvasmányai révén, hamar egy, a szegedinél gazdagabb és színesebb *képzelt* világ részese lett, önképe pedig – életkori adottságainak és katolikus neveltetésének konfliktusaként – súlyosan megterhelődött. Önmagát ugyanis, kamaszkorától kezdve, több adat szerint is, kimondottan torznak, „gnómnak” vélte. (Ezt az önképet a fotók nem igazolják vissza. Ha nem is rendelkezett egy filmsztár vagy egy huszártiszt sármájával, külseje a férfiak átlagánál nem volt előnytelenebb.) Mindez együtt, talán nem is kell külön hangsúlyozni, olyan szociokulturális aronccsal vette körül személyiségfejlődését, amely messze állt az ideálistól, s bizonyosan nem a lelki harmónia kialakulását segítette. Ám ugyanakkor, s ezt is észre kell vennünk, sok mindenre érzékenyvé tette. Élethelyzete tipikusan arra predesztinálta, hogy vágyait, megvalósítás helyett, elsősorban „kifelé”, a képzelt világba helyezze át. Az irodalom pedig az ilyen vágyáthelyezésnek ideális, s egyben legitim terepe volt. Az irodalom művelése nem csak lehetővé, de szinte írói kötelességgé is tette ezt.

Mindazt a történeti, szociológiai és pszichológiai hátrányt, amellyel a fiatal Juhász Gyulának szembesülnie kellett, az irodalmi-kulturális modernség nagyvárosi projektuma tudta leginkább s legjobban ellensúlyozni. Ám a hétköznapi értelemben vett sikeres ember paramétereivel nem rendelkezett. Nem volt kíméletlen, „pragmatikus” önérvényesítő, sem ügyes intrikus, aki jól keveri a kártyákat. Alkatából és neveltetéséből fakadóan hiányzott belőle a „macsó” figurák nyers, de olykor nagyon hatásos ereje, s a gátlásait kialakító, majd fixáló testképzavara a „nőhódító” szerepére is alkalmatlanná tette. S ami különösen

nagy hátrányt jelentett számára, a szürke, monoton, de hatékony gyakorlati, például hivatalnoki vagy üzleti életre sem predestinálta semmi. Kívülről úgy látszott, hétköznapi értelemben „élhetetlen” volt, a rég elavult hajdani divatszóval élve: „slemél”. Tagadhatatlanul meglévő tehetsége természete „csak” a képzelet terében lelhetette meg a hozzá illő, számára adekvát szerepkört. A képzelet persze, eléggé elterjedt vélekedés szerint, csak „szó, szó, szó” (ahogy Hamlet szájából halljuk is). Valójában azonban a képzelet: *hatalom*, mozgása a legbátrabb és leghatékonyabb laboratóriumot teremti meg. Képzeletben, tudjuk, megtörténik a legvégletesebb vágyartikuláció, és e vágyak kielégülése, megtörténik az emberre leselkedő veszélyek felmérése, és képzeletben megnyílnak azok a lehetőségek is, amelyeket az emberi lét egyáltalán kínálni tud az e sártekére születettek számára. A képzelet benépesíti és színessé teszi azt az univerzumot, amelyet az emberi tudat címkéjével szokás megjelölni. Írni persze sok mindenért lehet, például pénzért vagy hatalomvágyból, de az írás, mint olyan, eminensen a képzelet – jó- vagy rosszhiszemű, ártó vagy felszabadító – működtetése. Ilyen értelemben a fiatal Juhász Gyula ambíciója, hogy író akar lenni, a legmagasabb ambíciók egyike. És, ami nem mellékes, ez az ambíciója nem volt jogszerűtlen. Tehetsége predestinálta rá.

Hogy íróságának lehetséges hozadékával tisztában volt, hogy az íróság, mint szerep, mit jelenthet számára, azt idézett 1907. októberi levele félreérthetetlenül teszi. Minden ellenkező hiedelem dacára: nem volt naiv széplélek, tudta, mit akar. „Álmai álma”, láttuk, állás egy pesti nagy lapnál. Ez több, mint szokványos karrier, ambíció, ez intellektuálisan és nem utolsósorban érületileg is nyerő pozíció. Miért? A szerkesztőség akkoriban, azon túl, hogy hatékony médiuma az önkifejezésnek (az újságíró hivatásos „beszélő”, akit azért fizetnek, hogy artikulálja, kifejezze azt, ami folyamatban van), információgyűjtő és -feldolgozó üzem is. „Minden” hír ide fut be, s itt kapja meg elsődleges értelmezését. Munkatársai különleges kvalitású emberek. Függetlenül attól, hogy kinek volt közülük egyetemi diplomája, és kinek nem, nyelvi kompetenciájuk igen erős volt. A nagy lapok szerkesztőségében dolgozók általában több nyelven olvasó és beszélő, tájékozottságukat a külföldi sajtó nyomán követésével, és, a hazai eseményeket illetően, egy nagy személyes network működtetésével szerző intellektusok. A munka természete megkövetelte írni tudás gyors reagálóképességgel párosult, s ez együtt egészen jó elsődleges valóságfeldolgozó teljesítményt jelentett. S a szerkesztőségi státussal bizonyos privilégiumok is jártak, a mindenhová bejárástól a vasúti szabadjegyig. Státusa, helyzete a saját irodalmi produkció elhelyezésének lehetőségét is megadta. A „saját” lap is nyitva állt az újságíró irodalmi művei előtt, s – a kölcsönösség jegyében – a más lapoknál dolgozó kollégák lapjai is. A „szakma” ugyanis, a lapok egymással folytatott nyilvános vitái ellenére, nagyon eleven, speciális és érzékeny hálózatot alkotott. S egy nagy lap szerkesztősége egészében összehasonlíthatatlanul érdekesebb és „izgalmasabb” világ volt, mint egy lassan csordogáló életű vidéki magyar város, ahol „semmi nem történik”, ahol semmi nem visz az életbe izgató, új momentumokat. Egy ilyen szerkesztőség, *summa summarum*, tagjai révén, inspiráló közeg volt, amely – egyebek közt – írói teljesítményre is ösztönzött. Egy-egy „akadémikus” gondolkodó persze talán mélyebb és szisztematikusabb valóságértelmezést produkált, mint a jó újságírók, de az újságírók világa színesebb, érdekesebb volt, s nem utolsósorban nyitottabb a mozgásokra, amelyeknek fölerősödése éppen e kor új, fontos fejleménye volt. A világ ugyanis egyre inkább kettészakadt: volt, ahol „megállt az idő”, s volt, ahol minden mozgott, változott. Ahol megállt az idő, ott a stagnálás, a lemaradás szükségképpen volt. Minden, ami új és érdekes, ami reményeket ébresztő volt, az a változások révén jött létre.

S vágyait Juhász még konkretizálta is: „*Színház, művészet, irodalmi élet: ez kell nekem, város, mert megfulladok.*” Kívánságlistája elég jól dekódolható, s ha jól végiggondoljuk,

miket ambicionált, listája, személyiségét illetően, árulkodó. Mindenekelőtt ingergazdagságra vágyott, a szürke, ingerszegény szituációkban „fuldoklott”. Ez, pszichológiai profílija ismeretében, teljességgel érthető is. Számára az élet szürkeségét és egyhangúságát csak a fogódzókat kapó képzelet játéka ellensúlyozhatták. Nem „politikus” volt, s nem is társadalmi reformer, hanem személyisége gazdagságának kibontakoztatásában érdekelt „művészlélek”. A művészlélek gyakorlati létezése persze maga is a korban lehetséges szociológiai szerepek egyike volt, de aligha véletlen, hogy a fiatal Juhász éppen ezt találta meg magának. A „színház, a művészet és az irodalmi élet” ugyanis, amelyekre tételesen hivatkozik, egyaránt az életlehetőségek képzeleti gazdagításának területei. A három megemlített terület közül az „irodalmi élet” egy író szempontjából teljességgel evidencia. Legföljebb arra érdemes utalni, hogy az önmagába záródó, magányos alkotó és a közösségben mozgó, a kollektivitás meleg, ösztönző klímáját is élvező alkotó élethelyzete közül az utóbbi az egyénileg könnyebbséget jelentő. Érthető, ha valaki erre vágyik. De visszatekintve azt is látnunk kell, a kiteljesedő modernitás, kimutatva foga fehérjét, hosszú távon éppen az alkotásnak ezt a közös karakterét szűkíti össze, s ítéli egyre inkább magányra az alkotót. A „művészet” fölkerülése a kívánságlistára hasonlóképpen természetesnek látszik. Az irodalom és a társművészetek (zene, képzőművészet) természetes szövetségesek, egymást erősítő kompatibilis tevékenységterületek. Nem is véletlen, hogy Juhász képzőművészeti érdeklődésének és fogékonyságának jeleit szép számban lelhetjük föl – a klasszikus, nagy alkotások reprodukcióinak gyűjtésétől Gulácsyval s másokkal való barátkozásain át, mondjuk, Moholy-Nagy László fölfedezéséig. S élete nagy törésének egyik fontos mutatója éppen e viszonyának a visszájára fordulása. 1931-ben ugyanis egyik klinikai feljegyzésében már arról beszélt: *„Bennem mindig a gyűjtő szenvedélyének ellenkezője dolgozott. Lassankint elosztogattam a képeimet, a könyveimet, az irodalmi levelezésemet. Még a saját műveimet se tartottam meg. Evakuáltam az életemet.”* (It, 1991. 1. sz. 162.) Ez a kései, keserű önmeghatározás, paradox módon, ha negatívban is, éppen azt mutatja meg, ami fontos volt számára: a képek, a könyvek, az irodalmi levelezés, s persze maga a mű, amelyet alkotott. (N. B. Csak azokat a képeket osztogathatta szét, amelyek korábban fölhalmozódtak nála.)

A legkevésbé magától értetődő kívánságterület a „színház”, jóllehet éppen ezt említi első helyen. Annyi bizonyos, a színház iránti vonzódása egész életét végigkísérte, egészen „elhallgatásáig”, önkéntes magányba zárkózásáig. Ha a színházban az alkotói és befogadói képzelet aktivitására épülő, hagyományosan legitím szórakozás médiumát látjuk, amely vagy maga is a művészet egyik formája, vagy legalább a művészetekkel érintkezik, akkor valószínűleg megragadjuk Juhász érdeklődésének egyik szegmensét. S ez a színházértelmezés illeszkedik is Juhász érdeklődésének más irányaihoz. Itt, e ponton azonban nem célszerű megállni vágyainak dekódolásában. A színháznak ugyanis van egy olyan „elem”, a színésznő, amely/aki Juhász számára mindig megkülönböztetetten fontos volt. E vonatkozásban alighanem elegendő utalni színésznők iránti „szerelmeire”, köztük a leginkább emblematikussá formált, Sárvári Anna irántira (s az abból született Anna-versekre). Hogy ezek a nők rendre nagydarab, szőke nők voltak, az ugyan árulkodik Juhász szexuális vágyainak tárgyáról, s e vágyat elemezni is érdemes lenne. Szempontunkból azonban ez most másodlagos, ha nem harmadlagos jelentőségű. Ami szempontunkból a színház és a színésznők esetében most fontos, az más. A nőkhöz férfiként, szexuálisan közeledni nem merő, ugyanakkor teljes értékű libidójú Juhász számára a színésznők különleges létezők voltak: olyan nők, akik a színház médiumában legitimitást kapnak, s így a hétköznapi nőkkel ellentétben a *vágy legitím tárgyai* lehetnek. Nők, de egyben „művésznők”, s mint ilyenek igazoltan szemlélhetők (értsd: mustrálhatók) és csodálhatók. A képzelet a vágyat rájuk vetítheti, s a maga természete szerintire alakíthatja.

A fiatal Juhász világa, éppen a nőkhöz való viszonya árulkodik erről a legpregnansabban, a képzelet világa volt.

3

„Álmai álma”, tudjuk, Juhász Gyulának soha sem teljesült, soha sem lett egy pesti nagy lap szerkesztőségének tagja. Ez az életrajz nagy deficitje, s bizonyos, hogy nemcsak a pálya ívét, de magát az *oeuvre*-t is jelentősen befolyásolta. Bátran állítható, a verstermés egészét s nagy átlagát tekintve Juhász más költő lett, mint ami elvileg lehetett volna. De ha a Pestre kerülés nem is adatott meg neki, valamit azért kapott sorsától: néhány nagyváradi évet. Hogy Váradon is tanárkodni kellett, bár alkata nem e pályára predesztinálta, s egyházi gimnáziumban kellett tanítani, az eleve behatárolta váradi éveit, de ez költészete szempontjából mellékes. A lényeg, hogy az eleven kulturális életű, mozgásban, forrongásban lévő, „zsidós” Várad, ha nem is volt igazán nagy város, és Pestet semmiképpen nem pótolta, az a hely volt, amely Juhász költészete számára – egész pályáját tekintve – a leg-össztönzőbbnek bizonyult. S amely leginkább lehetővé tette költői alkata kifformálódását, érvényesülését.

Váradi évei ma már viszonylag jól ismerhetők, a kutatás sok mindent föltárt róluk. Így tudjuk, élete Váradon a gimnázium, a kávéház, a szerkesztőség, a színház és a kiállítóterem terében zajlott, lényegében – mutatis mutandis – azt realizálta, amit Pesten szeretett volna csinálni: „színház, művészet, irodalmi élet”, s az ő addigi lehetőségeihez mérten, a „város”. Életének e sűrű idejéből két dolgot szoktak kiemelni: A *Holnap* antológia körüli szerepét (erről Ilia Mihály több fontos tanulmánya is szól), s az Anna-történetet, az Anna-versek élményalapját adó, általa szerelemként megélt történetet. A *Holnap* két kötetének összehozása, s a körjük szerveződő Holnap Társaság léte és működése elég nagy mértékben az ő irodalomszervezői teljesítménye. S ennek részeként Babits nyilvánosság elé cibálása is az ő számlájára írandó. Szervezői teljesítménye azonban csak részben tudta felülmúlni a váradi kulturális viszonyok esetlegességét. (A *Holnap* nemcsak Adyt, Babitsot, Balázs Bélát, Juhászt hozta össze, hanem a hely náluk kevésbé jelentős alkotóit is. Várad nem volt elég erős ahhoz, hogy végig az említettek színvonalán mozgó antológiát tudjon kitermelni magából.) Az igazán fontos, az irodalomszervezői szerepnél is fontosabb azonban, hogy a város szociokulturális légköre ahhoz mégis elegendő volt, hogy Juhász költői alkata kifformálódását lehetővé tegye.

4

Váradon Juhásznak minden lében volt egy kanala, s ez a sokrétű, folyamatos szerepvállalás minden jel szerint erősítette önbizalmát. Az író- és művészközösségben való mozgásnak ez az affirmatív szerepe szükséges volt ahhoz, hogy az merjen lenni, aki s ami akkor optimális esetben lehetett. Viselkedés és költészet összefüggéséhez van néhány beszédes adalékunk. Rozsnyay Kálmán írta meg ezekről az időkről: „*Négyesben Jules kis legény lakásán. Mert negédesen franciáskodván, így becézte önmagát vagy Leliánnak. Kosztolányit is ő keresztelte el Desiré-nek.*” (Rozsnyay 1937: 439.) Hogy ez a „franciáskodás” csakugyan „negédes” volt-e, vagy csak évtizedekkel később, egy merőben más stílusú korból látszott-e ez így az emlékezőnek, csaknem mindegy. A lényeg nem ez, hanem maga a *különcködő szerepjáték*. (Mai távlatból maga Rozsnyay is meglehetősen különc figurának látszik, hiszen a „meleg” Oscar Wilde titkára, „barátja” volt, majd, már itthon, érdekes félfordulatként, fiatalember létére feleségül vette az akkor már 90 körül járó Prielle Kornéliát.) De Juhász ekkori legjobb festőművész barátja (s későbbi verseinek egyik hőse), Gulácsy Lajos is különcködőnek tűnik föl. Képei is, magatartása is a szerepjáték minősített esete. S Juhász és Gulácsy egymásra találása sem független ettől a mindkettőjükre jellemző sze-

repjátéktól. A szerepjáték ugyanis mindkettőjüknél több volt, mint szimpla különcködés. Mindkettőjüknél felismerhető benne önmaguknak a szerep védelme alá helyezése – így a külvilág nem velük, hanem szerepükkel szembesült. S felismerhető mindkettőjüknél az én lehetőségeinek kitágítása is: egy más kor, egy más történeti szituáció, egy más szociológia szerepkészlet révén. A sérülékeny, bizonytalan *én* önvédelme ez, de úgy, hogy a szerepben rejtőző kulturális és történeti utalások a modernség allúzióit ébresztik föl azokban, akik e szerepekkel találkoznak. Juhász „franciáskodása”, önmagának *Jules*-ként, vagy pláne *Lelian*ként való azonosítása, Kosztolányi *Desiré*nek való elkeresztelése nagyon erős kulturális utalás a franciás modernségre. Az ilyen önidentifikáció azt üzenté a külvilágnak, magam is modern vagyok (s persze tájékozott): lépést tartok s azonosulok az újjal. Újszerű és érdekes vagyok.

A mű maga pedig végső soron mindig szerep, a különbség „csak” a szerep hangsúlyozásában vagy elhalványításában, „valósként” történő megjelenítésében van.

Az artistikus szerepjáték (egyik) reprezentatív darabja Juhász Gyulánál a *Maillard kisasszony*, amelyet *A Holnap* első kötetében (1908) is közreadott, s amely, szövezzük mindjárt le, nemcsak kitűnő, de – szerepversről lévén szó, talán provokatív a meghatározás – *teljességgel én-azonos vers*. Magas rendű önkifejezés. A vers a címében is megnevezett Maillard kisasszony táncainak (s a táncokban kifejeződő érzelmeinek) szaggatott, kihagyásos, föl villanó képekben előadott története. (Aki írta ezt a verset, „régii Arany fia”, Arany balladáin nevelkedett, s a vers mélystruktúráján átdereng a balladák drámaisága.) Maillard kisasszony táncá afféle *leitmotivum*, végigvonul az egész szövegen, s hogy a vers „röla szöl”, poétikai eszközök is hangsúlyozzák. Valamennyi strófa végén ott a refrén: „*A sáppatag csillag, Maillard kisasszony*”, illetve a negyedik strófa végén: „*Mámoreosan táncol Maillard kisasszony.*” Az utolsó strófa utolsó sora, a vers zárata pedig, csattanószerűen, az ő – véres fejet követelő – kívánsága. E zárlat révén válik nyilvánvalóvá, e vers voltaképpen „szerelmes vers”, egy ki nem mondott, még nem vallott szerelem története. De persze nemcsak az, mint minden jó mű, ez is összetett, strukturált „üzenetet” hordoz. A szöveg, jól érzékelhetően, tele van kulturális és történeti utalásokkal, s ez egyféle történeti díszletezettséget teremt. Van egy ismétlődő, intertextuális utalás, amely a vers keletkezéstörténetébe is belevilágít, s megmutatja azt a költészeti (s tágabban: kulturális) mintázatot, amely mint szereplehetőség a versbeszédet irányította. A szerepet, amelyet a költő magára öltött, amelyben megszólalt. A „fete galant” (szabatosan: galante) frazéma (magyarul kb. „gáláns ünnepély”-ként adható vissza) mindig franciául fordul elő a szövegben, és ismétlődése is jelzés: e francia nyelvű frazémának a használata nemcsak a megnevezés szolgálatában áll, de utal is valami mélyebben meghúzódó összefüggésre. Az inspiráló pretextus minden jel szerint Paul Verlaine 1869-ben írott *Fetes galantes* című versfüzére, amely kevéssel a *Maillard kisasszony* megszületése (1908) előtt, 1902-ben az *Oeuvres completes* Vanier-féle kiadásának 1. kötetében is megjelent. (A franciás tájékozódású magyar költő valószínűleg ezt a kötetet ismerté, forgatta.) A Verlaine-ra való intertextuális utalás azonban már maga is egy másik utalásra utal vissza. Már Verlaine is visszautalt valamire és valakire. A francia rokokó neves festőjét, Jean-Antoine Watteau-t (1684–1721), akinek ihletője a „színházi és életbeli szerepjátszás” volt, emlegették a „gáláns ünnepélyek festőjeként”. S ez az összefüggés, nem is véletlenül, megjelenik magában a versben is. Watteau neve, tétélesen, kétszer is föl bukkan, méghozzá mindjárt az első két sorban, s a rá való hivatkozás szituálja a történetet: „*Hol Watteau tája ring a kerti tóban / S Watteau-idilltől hangos a pagony*” – így indul a vers, majd így folytatódik: „*A nyájjas, álmos, bájos rokokóban, / Az illedelmes fete galantokon / Arany topánban és fehér selyemben, / Míg enyhe mélázás ült minden arcon, / Versailles-ben járta a lágy menüettet / A sáppatag csillag, Maillard kisasszony.*” Watteau nevének emlegetése nem csupán művelt-

ségfitogatás, nem „egyszerű” kulturális utalás, hanem – vegyük észre – szövegszervező technika. A táj, amely a versben megjelenik, és az idill, amelyet a vers tematizál, nem a való élet imitálása, hanem egy *festmény* tája és idillje: azt, amit a vers meg akar idézni, egy (vagy több, de mindenesetre jellegzetes, mondhatnánk típusos) festmény, pontosabban a rá(juk) való utalás teremti meg. Ezzel egy kor és légköre, a rokokó is felidéződik, s egyben zárójelbe kerül, lebegtetődik az a kérdés: „valós” történet elbeszélése történik-e, avagy „csak” irodalmi fikció. A lényeg nem a *történeti* hitelesség, hanem maga a szerep: a szerepben való megmutatkozás. A rejtőzés és az önmegnyilvánítás összefonódó prezentálása.

A vers történeti utalásrendszere persze nem hagyható figyelmen kívül. Egy sor utalás (a nyaktól működésére, a „szankülött kérges tenyerére”, vagy éppen a *Carmagnole*-ra) a franciák nagy forradalmát hozza képbe, azt a forradalmat, amely a vers történetmondása szerint magát Maillard kisasszonyt is megváltoztatja, s a „lány menüett”-től a véres kívánságig juttatja el. Maga a vers mégsem forradalomtörténet, nem az eseményeket írja le, mutatja be. A forradalom itt csak allúzió. De többszörös funkciója van. Ugyanakkor, jelzésként annak, hogy a vers nem történeti hitelességre, hanem pszichológiai önkifejezésre vállalkozik, a véres kívánságát kimondó Maillard kisasszony egy kulturális utalással jellemződik: ő is úgy viselkedik, „Mint Salome a nagy Luininak vásznán”. Azaz az egyéni magatartás itt, e kritikus ponton is, egymásra rétegződő szövegek megidőzéséből nyeri el karakterét. A „nagy Luini” Leonardo egyik jeles tanítványa, Bernardino Luini (1485–1532), az úgynevezett „milánói reneszánsz” festője, az ő „vásznán” megjelenő Salome pedig még a reneszánsznál is régebbi időkre vezet vissza, hiszen egy bibliai történet „fejszerző” szereplője.

Az utalások rendszere mindenesetre két, különböző kulturális jegyeket mutató kort állít elénk: a rokokót és a forradalom korát. E két kor mentális szerkezete pedig diametráisan ellentétes. A forradalom a radikális, az erőszakkal szükségképpen élő, ugyanakkor mégis diadalmas – ha tetszik: örömteli – váltás kora. A forradalom indexe itt pozitív. A rokokó (már tudniillik a versbéli, kulturális utalásokból fölépített, fiktív rokokó) bonyolultabb. Elfinomult, de ellentmondásoktól nem mentes kor. A versbéli rokokó „nyájás, álmos, bájos”, gáláns ünnepélye „illedelmes”, a külsőségekben a fényűzés uralkodik, de az arcokon a „mélázás ül”. A tánc pedig – jegyezzük meg – a „lány menüett”. A második strófa első négy sora ezt a jellemzést viszi tovább és mélyíti el: „Fekete parkban százszerű rakéták / Álomderűs fényfoltokat vetettek, / Az égerfák alatt folytak a tréfák, / A piros borok és fehér szonettek.” Ez a karakterisztika nem negatív, sőt sok pozitívuma van, de valami mégsem stimmel benne. A gáláns ünnepélyek, amelyek karakterét megadják, maguk az eleven ambivalenciák: „Ő fete galant, ő táncütemű órák, / Ó szomorúságok boldog évada, / Ti lopott csókok és ti lopott rózsák” – szólítódik meg e kor s e világ. A minősítés itt már árulkodóan ambivalens: ez az idő „a szomorúságok boldog évada”. Ez a rokokó persze olyan, amilyenek a vers írója saját korát érzékelt: „szomorúságok boldog évada”. De az, hogy e korérzékeltet kulturális utalások sorozatával a rokokóba vetítette vissza, nem mentes bizonyos spontán, mélyről fakadó distanciától. A szerep tudatától. A megidézett rokokóban is, a versben is minden szerep. A szerep pedig lehet én-deformáló vagy, ellenkezőleg, én-kiteljesítő, gazdagító és életet színesítő, de lényege szerint maga az én-től való távolság. Távolság, amely áthidalhatatlan.

A szerep, azaz az én-azonosság lehetetlensége, az embert a sokféle relációba beleállító, alkalmazkodásra készítő modernitás pszichológiai alapproblémája. Az olyan kollíziós szerkezetű társadalomban pedig, mint amilyen az (akkori) magyar volt, kivált az. S az olyan, úgymond, „túlérzékeny” én, mint a Juhászé (s barátjáé, Gulácsy) mindezt fokozottan érzékelt.

Az önmagát, létérzékelését kifejező szerző, azaz a szövegteremtő alteregója e versben, stílszerűen, Maillard kisasszony. (Ez, a félremagyarázások elkerülése végett, szögezzük mindjárt le, nem elfeminizálódás, hanem „csak” elrejtőzés, fedezékbe vonulás, egy szerep adta lehetőséggel való élés.) Maillard kisasszony jellemzése, nem is véletlenül, pusztán lélektani, s voltaképpen egyetlen, személyiségkifejező aktivitással, a táncsal történik. (A tánc, ismeretes, az *én* kivételése, mozgássá alakulása, s egyben, éppen e sajátosságából adódóan, művészet is.) A versben elbeszélte történet, jellemző módon, a „táncütemű órák” története, s nemcsak a gáláns ünnepélyek, de még a forradalom is a táncsal (a „Carmagnole veszett ütemé”-vel) jellemződik. A tánc révén bemutatott Maillard kisasszony lelki stádiumai pontosan nyomon követhetők. (1) „Míg enyhe melázás ült minden arcon, / Versailles-ben járta a lány menüettet / A sáppatag csillag, Maillard kisasszony.” (2) „A szöke márki hidegen mosolygott, / (...) / És egyre melázóbb lett s elfogódott / A sáppatag csillag, Maillard kisasszony.” (3) „Versailles fölött oly vérvörös az alkony, / Nem táncol már többé csöndes fete galantban / A sáppatag csillag, Maillard kisasszony.” (4) „A danse macabre járja a Greve téren / (...) / A Carmagnole veszett ütemére / Mámorosan táncol Maillard kisasszony.” S ennek az átalakulásnak a betetőzése is a táncsal összefüggésben történik: „Mit kívánsz a táncért kisasszony polgártárs? / – Ő lágyan és vágyón lehunyja a szemét / Mint Salome a nagy Luininak vásznán / S szól: A szöke márki szép, hideg fejét!” Ez az érzelmi (s egyben: kompozíciós) tetőpont duplán is a tánc függvénye. A szöke márki fejét Maillard kisasszony a táncáért kapja meg, de az összefüggés nem marad meg ennyiben. A válaszát megelőző magatartását („lágyan és vágyón lehunyja a szemét”) a vers egy Saloméra való utalással érzékelteti. Salomé pedig a számára fontos fejet, tudjuk, szintén tánc révén szerezte meg. A versben a márki feje tehát egy archetipikus sorba illeszkedik bele: a tánc mint mozgássá és művészetté alakított vágy és a fej levétele összetartozik.

Hogy Maillard kisasszony története a szerepelemek gazdag szövedéke ellenére is, pszichológiai értelemben önkifejezés, a saját szexuális frusztráció ideiglenes levezetése, irodalmi elaborációja, az életrajz ismeretében nem kétséges. Olyan „apróságok” is utalnak erre, minthogy az elzárkózó, „hideg” márki feje „szép” és „szöke” – márpedig ezek Juhász Gyula szexuális vonzódásainak konstans jegyei. A „szökeség” erejének megmutatására alighanem elegendő egyetlen, emblematikus verspélda. Sárvári Anna, mint érzéki nő, már rég a múlt ködébe veszett, amikor a *Milyen volt szökesége* megszületett, s a vágyott, ám el nem ért női szépség emblémája még mindig ez a mitikussá növelt szökeség volt. A *Maillard kisasszonyban* persze a rejtőzködés, a szerep mögé húzódás végett a szökeség csak inverz „hordozóban” jelenik meg. Nem egy nő, hanem egy férfi attribútuma, de a szökeség vonzása oly erős, s a szökeség a vágy tárgyával oly erősen összekapcsolódott, hogy motívumként megmaradt. Itt is, önkéntelenül is élt vele a költő, „elárulva” magát. A vers érzelmi energiáját, lendületét minden bizonnyal ez az önkifejezési készlet szolgálta. Az olvasó azonban ezt vagy észreveszi, vagy nem. De azt mindenképpen érzékeli, keményen összefogott, erős dinamikájú, ugyanakkor mégis színes, érdekes világú vers ez. Színessé, ismételjük meg, a kulturális utalások gazdag szövedéke teszi, s ugyanezek az utalások abröncsolják is össze a szöveget. De a lendületet, *poétikai* értelemben, a tánc üteme, az ismétlések és fokozások rendszere, s nem utolsósorban a tömörség biztosítja. Az, ahogy a „lány menüettből” a „Carmagnole veszett üteme” lesz. S ez egyúttal nyilvánvalóvá teszi, a vers nem csak pszichológiai dokumentum, a személyes frusztráció kiírása, de a maga módján korkritika is. A rokokóra, Juhász vágya és tapasztalata szerint, jön a forradalom. A forradalmi erőszak és az egyéni „szerelmi” frusztráció persze ebben a narratívában egymásba csap át, nézőpont kérdése, hogy ki melyiket érzi dominánssabbnak. De a *költői alkatot* alighanem éppen ez az összekapcsolódás jellemzi igazán. A „szelídnek” elkönyvelt Juhász Gyulában mindkét dimenzióban megvolt az agresszió-

nak az a természetes mértéke, amelyet általában megtagadtak tőle értelmezői, de amely mégis élt benne, s amelynek elfojtása, láthatatlanná tétele élete egyik állandósuló erőfeszítése lett. Az erőszak ugyanis, alkalmi elmozdulásait leszámítva, számára nem volt legitim dolog. A hajdani novicius, költészetében és hétköznapi életében is a szelídség álruháját öltötte magára, jóllehet tőle sem volt idegen ez a magának tárgyat kereső indulati energia.

Amikor sorsa az erről való lemondásra hangolta, személyes élete is, költészete is korlátok közé szorult. Költészetét egy magára kényszerített karakterpáncél szorította el.

5

Erre a szerepekbe menekülő, önmagát szerepekben kifejező verstípusra természetesen nem a *Maillard kisasszony* az egyedüli példa. Ilyen, egyben már saját gyakorlatára reflektáló vers például a *Turris eburnea* is, amely a *Nyugat* 1908. évi 3. számában jelent meg. Ebben a művészet „elefántcsonttorony”-ként jelenik meg, s emellett tesz hitet, világossá téve ennek az „elefántcsonttoronynak” a pszichológiai, személyes szerepét is: „*be jó tebenned / Örök szökőkutad csobog, / Lemossuk ott a vért, a szennyet / Mi álmodók, mi alkotók*”. S az is tematizálódik, miért, mihez viszonyítva jó ez: „*S be fáj leszállani közéték, / Gondok, napok, élet, halál, / Hol sár a könny s a szépség vétek, / Jó emberek, nagy hangyavár, / Be fáj leszállani közéték!*” A költői alkatnak ez az időrendben is, logikailag is elsődleges változata persze szükségképpen billenékeny, jobbra, balra könnyen ki lehet csúszni belőle. Önbizalom kell hozzá. Ha ez éppen megrendül, vagy akár csak elyengül, a versnek éppen az az egyensúlyavész el, ami a *Maillard kisasszony*ban megvan, s amely a verset egyben tartja, nem engedi szétesni motívumaira. Ez az önbizalom azonban elég nagy mértékben a személyes élet külső kontextusából származik: megvan, amikor az *én* megkapja a külső visszajelölést, hiányzik, amikor ez a visszajelölés elmarad. Szimptomatikus, hogy amikor *A Holnap* első kötete megjelenik, és Rozsnyaynak ajánlást ír bele, az önmeghatározás, egy apró versmek, erős és pontos, az önkép éles kontúrú. Mert a siker pillanatában születik, amikor az önértékelést nem bontja le az önbizalomhiány vagy/és a féltreszorultság élménye: „*Az új dalosok közt / régi Arany fia. / Vívódó világban / Görög harmónia.*”

Ez a „görög harmónia” vész el gyorsan.

6

A főbomlásnak van egy fontos, manifeszt versdokumentuma, a *Dilemma*. Ez a vers (keltezetlen, a kutatók 1905-re datálják), szimptomatikus módon, kéziratban maradt fenn, s csak évtizedekkel a költő halála után, az *Új Tükör* 1983. április 3-i számában tette közzé Iliá Mihály. S az sem véletlen, hogy a közreadó – Juhász költészetének egyik legjobb értője, ismerője – nemcsak a szöveget közölte, de a kézirat hasonmását is. A kézirat ugyanis, Juhász szokásos kézírataival ellentétben, egy kusza, agyonjavított, az alkotó elégedetlenségéről árulkodó kézirat. Nemcsak kihúzások és betoldások vannak benne, de a pótlások (és a kihúzott, majd megismételt pótlások!) teljesen körbeveszik a szöveget, s a „javítások” rendszere teljes bizonytalanságról árulkodik. Egyes sorok többször is előjönnek, s többször is ki vannak húzva, hogy azután mégis maradjanak. A szöveg alatt, a vers elkészültét jelezve, ott a névaláírás – kétszer is! S mindkét aláírást kihúzás érvényteleníti. A kézirat, bár letisztázva koherens szöveget ad, a megoldatlanság pszichológiai dokumentuma. A költő a „végleges” változatot sem közölte, jóllehet a javítások mértékéből és jellegéből egyértelmű, hogy amit meg akart írni, nagyon is fontos volt számára. Újra s újra nekiveselkedett, mondhatnánk, küzdött a definitív önmeghatározásért. De, a jelek szerint, nem jutott megnyugtató eredményre. Az önmeghatározás vagy nem sikerült elége pontosnak – vagy, esetleg, az eredményt túlzottan árulkodónak vélte. Mindenesetre jobbnak látta nem közreadni versét.

A szövegalakítás rendszere néhány összefüggést erősen hangsúlyoz. Mindenekelőtt az én – a versben beszélő én-re, s a verset megalkotó én-re egyaránt jellemző ez – kettősségét. A kézirat tetején ott a kihúzott sorpár: „Két lélek harca dúl szívemben, / Ó jaj szétmarcangolnak engem”. Majd alatta, de még a cím fölött, egyetlen vonallal érvénytelenítve, a majdnem teljesen azonos ismétlés: „Két lélek harca dúl szívemben, / Ó jaj, szétmarcangolnak”. S ez a sorpár harmadszor is előjön, ezúttal a cím alatt, egy belső javítással: „Két lélek harca dúl szívemben, / Ó jaj, széttép viszályuk engem,” (Itt a „széttép viszályuk” már javítás eredménye, eredetileg itt is a „szétmarcangolnak” szó állt.) A keletkezéstörténet időrendjét tekintve ez a harmadik előfordulás született meg először, a másik két lejegyzés – sikertelen – újrairási próbálkozás volt, s alighanem a harmadik variáció javítása e próbálkozásoknak az eredményeként született meg. Nem kétséges, itt a kifejezés pontosságáért folyt a küzdelem, de a korrekciónál szempontunkból fontosabb a változatok konstans eleme, a „két lélek” frazéma. Lélektanilag, az én konstitúciója szempontjából ez a kettősség, ez a „kétlelkűség” a döntő momentum. Ezek inkongruenciája az, ami minden mást meghatároz. De mi ez a „két lélek”? A szöveg e kettősséget így tematizálja: „Az egyik: a napba nézne [javítás után: szállna] büszkén / Fénixként gyúlva önnön üszkén. / A másik: árnyas völgybe vágyik / Nyugalmas létre mindhalálig.” A második „lélek” meghatározása a jelek szerint nem volt kielégítő: az „árnyas” szó már javítás eredménye, eredetileg a „le a” szó állt ott, azaz ez a második én „le a völgybe vágyik”. S a „Nyugalmas létre mindhalálig” sor is ki van húzva. A „javítás” azonban, ha talán „pontosabb” is a szerzői ítélet szerint, veszteséggel jár. A két lélek ellentétes irányultsága – föl, illetve le – nagyon is informatív, sőt árulkodó. Ez a magas célokért való harcvállalás és a belső „béke” érdekében meghozott belenyugvás kettőssége. E kettősség „pontosítása”, részletezése voltaképpen „csak” a magatartás poétikai célzatú metaforizációja, a lényegét nem definiálja újra. Egy, éppen a próbálkozás által hangsúlyozódó elem, a Főnix-motívum azonban megérdemli, hogy egy pillanatra megálljunk nála. Ez a főszövegben, illetve körülötte, körben ötször (!) ismétlődik, háromszor kihúzva, kétszer azonban megtartva. S a két megtartott (nem érvénytelenített) lejegyzés közül az egyik – nagy, verzális betűkből – a margón van. Alkotáslélektanilag emlékeztető és figyelmeztető frazearögzítés ez, nyilvánvalóan a szöveg fontos momentuma. S ez a motívum a megsemmisülés és megújulás metaforája. Az „önnön üszkén” fölgyúló, azaz megújuló Főnix madár a magasra törés emblémája. Jelzi a harc, a magasra törés árát, de magát a magasra törést szimbolizálja.

A tét nyilvánvaló. A le, a völgybe vágyás alkotóként mindenképpen lehetőségvesztés, a lehetőségek beszűkülése.

A „két lélek” harca azonban óhatatlanul szenvedéstörténetté válik. Maga a vers ki is mondja: „Két lélek harcán elborongok, / A törpe és a nagy, mi boldog, / De a kit szárny von s híz a kétség, / Sirassátok meg küzködését.” Itt nem árt figyelembe venni, hogy az utolsó sor eredetileg ez volt: „Szánjátok meddő küzködését.” A javítás itt radikálizálja a befogadói attitűdöt: a „sirassátok meg” végletesebb követelmény, mint amit a „szánjátok” szó kimond. De a javítás ugyanakkor itt is veszteséggel jár: a „meddő” szó elhagyása a küzdelemnek egy olyan vonatkozását tünteti el, amely e küzdelem leírása szempontjából nagyon is releváns. A „két lélek” harcának meddővé nyilvánítása nagyon súlyos önitélet. Ez voltaképpen azt mondja ki, e küzdelem szenvedés a semmiért. A Dilemma, azaz maga a vers csak exponálja a dilemmát, nem dönti el így vagy úgy, nem jelöli meg a járandó utat. (A vers kéziratban maradásának egyik – lélektani – oka alighanem ez.) De a kihúzott szöveg két sora anticipálja Juhász tényleges alkotói útját: „Egy rózsakert úgy vonja lelkem, / Miért veszni el a végtelenben!” Ez az opció harmóniát ígér az én-nek (vö. „rózsakert”), de – irodalmilag – maga a gyakorlati lemondás: „Miért veszni el a végtelenben!” Ez, akárhogy nézzük, a magasra törés föladása.

S tudjuk, a „rózsakert” nem is adatott meg számára tartósan.

Az alkotáslélektani helyzetet komplikálja, hogy bár a privát ember bizonytalansága, „kétlelkűsége” konstans adottság, magának a benső küzdelemnek az eredménye nem szűkíthető le az „alkatra”, vagy pláne egy absztrakt módon felfogott, steril lélektanra: külsőleg, szociokulturálisan – ha tetszik: történetileg – determinált. Juhászban „alkatilag” két, diametrálisan ellentétes lehetőség is benne rejtett, de az aktuális opciót egy-egy alkotói periódusában a mindenkori külső körülmények határozták meg. Egy küzdelemre kényszerülő, de küzdeni nem tudó, s többnyire nem is akaró, érzékeny lélek költészetalakító meghatározottsága ez. S mivel egyéni életének alakulása hol jobb, inspirálóbbr koordináták közt zajlott, hol – s többnyire – rosszabbak közt, ez a történeti hullámozás kihatott verseiben megfogható „költői alkatának” változásaira is. Ez magyarázza, hogy az életmű dereka a *lemondás* költészete, s e periódusának legjobb, legtisztább hangú versei azok, amelyekben ez a lemondás a legtisztábban, mondhatnánk definitív tömörséggel szólal meg. (Ilyen egyebek közt a nevezetes „szerelmes” vers, a *Milyen volt szőkesége...* is, s ilyen például az öndefiniáló *Vidék*.) De mivel a lemondás nem alkata egyedüli jellemzője, „kétlelkűsége” mindig is megmaradt, s nagyon sokszor egyenetlenné teszi produkcióját, törvényszerű, hogy a korai, már a *Nyugat* megindulása előtt is „nyugatos” költőből „népi” (vagy legalábbis a népi irodalom bizonyos attitűdjeit megelőlegező, azok mintájául szolgáló) költő lett. Ezek a versei (pl. a *Magyar táj magyar ecsettel* vagy a tápai versei) emelték be egy időre a politikailag is erősen áthuzalozott kánonba, s – az úgynevezett „közízlés” változásaival – ezek lettek hallgatóságos leértékelődésének „okai” is. Fordulata, pontosabban szólva, lassan bekövetkező fordulásfolyamata azonban egyáltalán nem egyéni metamorfózis. Voltaképpen, *mutatis mutandis*, ilyen fordulat érhető tetten az egészen más lelki képletű, a harcokat nem kerülő, hanem nagyon is, szinte programosan kereső Szabó Dezsónél is, aki a *Nyugat* markáns gondolkodójából a „népi” fordulat írója, majd ideológusa lett. (Szabó Dezsó és Juhász, akik, meglepő módon, jóban voltak, s írórsaik közül Juhász majdhogynem az egyetlen volt, akibe Szabó soha sem rúgott bele, lélektanilag tűz és víz, mégis hatástörténetileg valamiképpen összetartoztak. A húszas évek második felétől a parasztság, pontosabban, a „nép” felé forduló értelmiségi fiatalok „élő” irodalmi orientációs „szentháromsága” Szabó Dezsó, Móricz és Juhász volt. Ennek a hatástörténeti momentumnak a mélyebb megértésével és pontos leírásával maig adós az irodalomtörténet-írás.)

De hogy Juhász Gyula költőként nem tiszta képlete a „népi” irodalomnak, igazi lényege valami más és több, pregnánsan mutatja a „hallgatása éveiben” írott néhány nagy versének (pl. *Őnarckép, Egy hangszer voltam, Ének Bukosza Tanács Ignácról, Zene*) mind a korai Nyugattól, mind a „népiektől” különböző karaktere.

JEGYZET

A költői életművet lásd a kritikai kiadásban: *Juhász Gyula Összes Művei*. Versek 1–3. köt. Sajtó alá rend. Ilia Mihály és Péter László. Bp. 1963, Akadémiai Kiadó. (Az 1911-ig terjedő termést az 1. kötet adja.) A Maillard kisasszony szövege: 1: 180–181., a versre vonatkozó jegyzet: 445–446. A levelezést, így a Rozsnyayhoz írott levelet is szintén a kritikai kiadás adja: *Juhász Gyula Összes Művei* 9. köt. Levelezés I. 1900–1922. Sajtó alá rend. Belia György. Bp. 1981, Akadémiai Kiadó. – Itt jegyzendő meg, hogy Mademoiselle Maillard, alias Marie-Thérèse Davoux (1766–1818) létező történeti személy volt, színésznő. A megverselt epizód azonban, amennyire megállapítható, fiktív, életrajzilag nem igazolható „költői lelemény”. Ám alkotáslélektanilag alighanem mégsem „véletlen”,

hogy a „történeti” Maillard kisasszony éppen színész nő volt. – A Dilemmát kéziratból közölte: Ilia Mihály: *Egy ismeretlen Juhász Gyula-vers*. Új Tükör, 1983. 14. sz. 14. A kritikai kiadás megjelenése óta előkerült verseket, így ezt is, az úgynevezett „népszerű” összkiadásban találjuk meg: *Juhász Gyula összes költeményei*. Szerk. Péter László. Bp. 2002, Osiris. (A Dilemma szövege, az 1905. év termésébe sorolva: 40.) A vers kézírata ma a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratárában van, jó minőségű, szkennelt hasonmását, munkapéldányomat Varga Katalinnak és T. Nagy Györgynek köszönöm. – A Maillard kisasszony időrendi helye körül számos olyan vers lelhető föl, amelyben szintén a szerep és a kulturális utalások rendszere szervezi a szöveget. – Az irodalomtörténet-írás Juhász-értelmezésének irányairól (Ilia Mihálytól Baróti Dezsőig és Grezsa Ferencről Tandori Dezsőig) elsődleges tájékoztatást ad: *Milyen volt. In memoriam Juhász Gyula*. Összeáll, szerk. Lengyel András. Bp. 2009, Nap Kiadó. A Juhász-filológia, amely az irodalom nagy részét alkotja, oly nagy terjedelmű, s oly sokfelé ágazó, hogy itt terjedelmi okokból nem lehet róla számot adni. A „népszerű” Juhász-életrajz viszont vázlatossága miatt olyan leegyszerűsítő, hogy szempontunkból nem használható, mert éppen a releváns részleteket hagyja homályban vagy magyarázza félre. A Holnapról: Ilia Mihály: *A Holnap története és irodalomtörténeti jelentősége*. Doktori disszertáció. Szeged, 1960, Uő: *A Nyugat és A Holnap*. Acta Hist. Lit. Hung. Tom 1. Szeged 1960–61. 31–38., Uő: *Szegediek a holnaposok között*. Acta Hist. Lit. Hung. Tom 24. Szeged, 1987, 43–46. Rozsnyay Kálmán cikke, amely mint szempontunkból is tanulságos emlékfószlányok megőrzője, ez: *Pauvre Lelian. Emlékek Juhász Gyuláról*. Napkelet, 1937. 7. sz. 439. skk. (Rozsnyayról l. Bíró-Balogh Tamás: *A Holnap társaság „botrányos” kültagja*. Rozsnyay Kálmán Nagyváradon. Tiszatáj, 2008. 11. sz. 115–135.)

Balázs Mihály

Búcsú Szőke Katalintól*

Nagyon nagy veszteség, szép és hasznos dolgokat csinált – sóhajtotta el a lépcsőházban Iliá Mihály, amikor Kati eltávoztának másnapján találkoztunk. Ilyen letisztult egyszerűséggel én nem tudtam volna ezt megfogalmazni, akadályozott ebben az is, hogy képtelen voltam szabadulni annak a beszélgetésnek az emlékétől, ami akkor zajlott le közöttünk, amikor a doktori iskolát jelentő kisebb közösség nevében felkértem, hogy legyen a vezetőnk. Érveket hozott fel elképzeléseink ellenében, nagy elfoglaltságaira hivatkozott, ám most számomra az a legkínosabb, hogy elhangzott az is, nem vagyok teljesen egészséges. A megoldást kereső ember rámenős önzésével elsiklottam e megjegyzés fölött, és most nagyon nehéz megbirkóznom azzal, hogy talán nem kellett volna ezt tennem.

Másfelől persze belekapaszkodhatok abba, hogy egészen bizonyosan örömet is talált ebben a munkában. No nem a bürokrácia egyre féktelenebb, újabb és újabb találmányokkal előálló labirintusában, amitől betegsége elhatalmasodásával egyre jobban szenvedett, s amelynek leküzdésében Nagyillés Jánostól és Machan Esztertől kapott pótolhatatlan segítséget, hanem a munka érdemi, szakmai és emberi felkészültséget követő részében. Kati a doktori iskolában színre lépésétől kezdve folyamatosan és nagyon intenzíven vett részt a felvételiztetés munkájában, s igen jellemző, hogy ha csak tehetett, akkor is jelen volt, ha nem volt a felvételre vágyók között orosz irodalmár. Bizonyára sokunkkal együtt érezte, hogy valójában felvételi bizottságnak álcázott komoly szakmai fórum az a bizottság, amelyben mind a tizenkét program képviselője jelenlétében az irodalomról való gondolkodás sokféle típusával szembesülhet az ember. Mondanom sem kell, hogy nagyon határozottan és öntudatosan formált itt is véleményt, s egyáltalán nem csupán a sajátjai mérlegelésekor kért szót!

Karakteres megszólalásaiban annak a kisebb műhelynek az ereje is megnyilatkozott, amit az orosz irodalommal foglalkozók karunkon jelentettek, azé a sokszínű, s egymással nem is mindenben egyetértő közösségé, amelyben Ferincz Istvántól filológiai alapvetést, Baróti Tibortól, Fejér Ádámától vagy Szőke Györgytől eszme- és poétikatörténeti érzékenységet lehetett tanulni, s amelyben a karunkról sajnós eltávozott Hahn Anna és Bagi Ibolya a legközvetlenebb mindennapos ösztönzést és együttműködést jelentette, s amelyben nem az 1980-as évek végén kezdtek el foglalkozni a 19–20. századi orosz irodalom esztétikailag értékes, maradandónak bizonyuló műveivel.

A dolgozni tudó és szerető Katalin (nagyon okos, nem névrokonom, de nagyon értelmes lány, mondta, hívta föl rá figyelmemet egykoron Szőke György) egyre markánsabb szakmai produkciókkal jelentkezett, elérte azt (nem mindenkinek adatik meg ez a humán tudományok világában), hogy a 20. század eleje, s azon belül is az orosz szimbolista regényirodalom területén nemzetközileg is jegyzett kutatónak számítsen, ezzel kapcsolatos írásai olvasottá

* Szőke Katalin, a Szegedi Egyetem egyetemi tanára, az Orosz Filológiai Tanszék oktatója és volt vezetője 2018. április 3-án elhunyt. Hamvait 2018. április 28-án a dunapataji katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra.

Barátunktól, folyóiratunk megbecsült szerzőjétől Balázs Mihály emlékező írásának és Lepahin Valerij versének közlésével búcsúzunk. (A Szerkesztőség)

és idézetté váljanak a nemzetközi szlavisztika egyáltalán nem kicsiny világában. Hozzájárult ehhez az is, hogy konferenciákon való részvétellel és egyéb módokon, különösen az irodalmi tudományosság kelet-európai intézményeivel (az oroszországi Puskinszkij dommal, valamint cseh- és lengyelországi műhelyekkel) intenzív szellemi kapcsolatokat alakított ki.

Szőke Katalin azonban nem volt csupán a nagyvilágnak dolgozó, a nemzetközi elismertséget görcsösen hajszoló tudós. E fájdalmas alkalmából megszólalásra felszólította legalább újra beleolvastam írásait, s átlapoztam bibliográfiáját, s így világossá vált számomra, hogy szinte misszionáriusi elhivatottsággal törekedett arra, hogy az orosz kultúra magyarországi, illetve a magyar oroszországi jelenlétét előmozdítsa. Társszerzőkkel összeállított antológiák sorozata tanúskodik erről, továbbá részvétele hézagpótlónak tartott nagy orosz művek fordításában, fordítások ösztönzésében vagy az elkészült művek értő és takarékos utószavakkal történő útra bocsátásában Bulgakovtól Szergej Dovlatovon át Szorokinig, vagy Szingavszkijig. S nem csupán szépirodalomról van itt szó, hadd hívjam fel itt a figyelmet Bahtyin nagy Rabelais-könyvének arra az Osirisnél megjelent újabb kiadására, amelyben a szatíráról szóló, a korábbi kiadásokban nem szereplő részeket nagyon komoly jegyzetekkel látta el.

Szerencsére a Baka Istvánnal való intenzív együttműködés Szegeden legalábbis sokkal jobban ismert annál, hogy erről részletesen szólnom kellene. Inkább csak arra utalnék, hogy két szuverén személyiség vitákat is felölelő együttműködéséről lehetett itt szó, amelynek során az avantgárdtól közismerten idegenkedő nagy költő bizony olyan kompromisszumokra is rákényszerült, hogy lefordítsa Wegyenszkij *Ivanovék karácsonya* című kifejezetten polgár- és közizléspukkasztó drámáját.

Másfelől az e témában született írásai nem szűkölködnek olyan megállapításokban, amelyek a magyar irodalommal foglalkozók számára is megkerülhetetlenek, Baka Yorick versét például úgy elemezte, hogy rendkívül fontos észrevételeket közölt Kormos István költészetéről is.

A matarka adatbázisban a találatokat áttekintve és időnként beleolvastva nem haboznék úgy fogalmazni, hogy az 1980-as évek végétől kezdődően Szőke Katalin a kortárs orosz irodalom legalábbis egyik mindenésének tekintette magát, aki tanszéki munkatársai által megtámogatva kereste az alkalmat arra, hogy a magyar szellemi élet számára üzenettel bíró orosz irodalmi jelenségekről számot adjon. A szorosabban vett szakmai folyóiratokon (*Helikon*, *Filológiai Közlöny*) túl a *Forrástól* a *Holmin* át a *Tiszatájig* és a *Vigiliáig* ível azon irodalmi lapok sora, amelyekben egy-egy fontos szereplő vagy irodalmi jelenség friss fejleményei szemléletes rajzolatával találkozhatunk. Ezek a bemutatások ugyanakkor mindig higgadtak és tárgyyszerűek, az áthallatásokat sohasem erőltetik didaktikusan, lett légyen szó a paraszti ellenkultúra olyan képviselőiről, mint Raszputyin, vagy Vaszilij Suksin a *Forrásban*, vagy másfelől Viktor Pelevinről az *Élet és Irodalomban*.

Egy nagyon fontos üzenet azonban ott van ezen, részben az *Álommúzeum* kötetébe is fellelt tanulmányok mindegyikében, az önálló gondolkodás, a szuverén értelmiségi lét apoteózisa. Jól kivehető ezekből az írásokból, hogy az orosz irodalom és irodalomtudomány számára mértékadó személyiségei személyes és kollektív használatra egyaránt szóló példatárakat is jelentettek, követendő magatartásmintákat arra, hogy az alkalmasint szörnyű hatalmi kényszerek között hogyan lehet mégis megkísérelni a személyiség autonómiájának védelmét, és legalább a belső szabadságra való törekvést. Ez eszembe juttatja, hogy a megidézett beszélgetésünk végén a vállalás kimondása után szinte mellékesen azt is odavetette, hogy egyébként tudja: legfontosabb feladata annak a szakmai igényességnek az őrzése, amit az iskola alapítója, Csetri Lajos képviselt.

Fájdalmas kötelességünk, hogy meghajtsuk fejünket e köznapi botladozásokkal együtt sikerrel képviselt törekvés előtt.

Lepahin Valerij

Szóke Kati emlékére

*Mennek a barátok, mennek,
Elmentél te is velük,
Az utak ahová vezetnek,
A gonoszt nem ismerik.*

*Zárult mögötted az ajtó,
Nélküled állunk e helyen,
Mi átélt: örökkévaló,
Bennünket ural a jelen.*

*Sírodat borítja rózsá,
De a mosoly, mellyel nézed,
Bánatkönnnyünk felszárítja, –
Lelkünket így csendesíted.*

*Mennek sorban egymás után...
Az Úr tisztítja fehérre,
Akit kelő nappal talál.
Csak te, Kati, elmentél-e?*

(Fordította: Kocsis Mihály)

„Hungarikum a bajai halászlé köré szerveződött gazdag hagyomány egésze”

Béres Bélával, a bajai Halászléfőző Népünnepély korábbi fő szervezőjével Kriskó János beszélget

– Te voltál az egyik elindítója, és csaknem 20 éven keresztül a fő szervezője a bajai Halászléfőző Népünnepélynek. Beszélgetésünk apropója, hogy 2015-ben kezdeményezte a város a bajai halászlé felvételét a Hungarikumok Gyűjteményébe. A döntés még abban az évben meg is született, a bajai halászlé, elsőként az ország közismert halászlévei közül, hungarikum minősítést kapott. Te eredetileg nem is vagy bajai. Hogyan lettél mára a halászléfőzés egyik elismert szakembere?

– Valóban, kalocsai vagyok, de 1972 óta Baján élek. Természetesen magam is gyakorlom a halfőzés nemes mesterségét, amikor csak időm engedi.

– A bajaiak, érthető módon, büszkék a saját halászléjükre. Tudjuk, hogy az országban másutt is főznek ilyen ételt. A közvélemény számon tartja a dunai módra főzött halat, ezek közé tartozik a bajai, a tiszai halászlévet, aminek legnevesebb képviselője a szegedi, de tudunk balatoni halászléről is. Miért gondoljátok úgy, hogy a bajai az ország legelső halászléve?

– Hozzáteszem még a felsoroláshoz, hogy Erdélyben is főznek halászlévet, és az étel a tengerparti népeknél sem ismeretlen. Gondolj csak a franciák híres halételére, a provance-i bouillabaisse-re. Ezeknek van egy közös gyökere, de jelentősen el is térnek egymástól. Amikor az emberek a bajai halászlé hungarikummá minősítéséről beszélnek, többnyire a konkrét ételre gondolnak. Magam úgy gondolom, hogy hungarikum a halászlé köré szerveződött gazdag hagyomány, a receptúrán túl az elkészítés, a tálalás, és még számos egyéb is. Célszerű egyben látni és komplexen tárgyalni az egészet, ellenére annak, hogy a széles közönségnek kétségkívül maga az étel jelenti a hungarikumot. A halászlé receptje Magyarországon is sokféle lehet, tájegységenként akár markánsan eltérő. Ne feledkezzünk meg arról, hogy amikor elkezdtek az emberek halászlévet főzni, nem voltak még szakácskönyvek. Az ősi recepteket valószínűleg nem jegyezte le senki. Nem a szakácskönyvekben szereplő receptek alapján főztek az emberek, hanem a szokások, az életforma határozta meg, hogyan is készült az étel.

– Lehetséges, hogy Baján akár több száz éves hagyománya van a halfőzésnek, ellenére annak, hogy írásos nyomát csak viszonylag későn, a 19. századtól találni?

– Igen, lehetséges. Ha Baján betérsz egy átlagos polgár házába, a kertjében, vagy a háza előterében először a halászléfőző helyet fogod megtalálni. Vagy állványt, vagy kiépített bográcsozóhelyet. A megoldások sokfélék, és nagyon elmések. A legizgalmasabb, amivel itt a városban találkoztam, az a garázs falára szerelt, lehajtható állvány, amely mellett ott sorakoznak a különféle méretű és úrtartalmú bográcsok. Napjainkra ugyanis széles

Sorozatunk az Agrárminisztérium „Hungarikumok és a nemzeti értékek megőrzésének, népszerűsítésének támogatása” program keretében készül. (A Szerk.)

körben elterjedt a gázpalackos főzés gyakorlata, és sokan a garázsukban alakították ki a halfőző helyet. Az eljárás praktikus mivolta nem vonható kétségbe, de számolni kell a lehetséges veszélyekkel. Azt tapasztalom, hogy kialakult egy letisztult szabályrendszere is a garázsban való főzésnek. Hogy mennyire kötődnek a bajaiak a halfőzéshez, jól jelzi az is, hogy nemigen találsz másik várost, ahol a lakótelepeken eleve közös halfőző helyeket alakítanak ki az építéskor. Ezek valódi közösségi térként funkcionálnak, nemcsak helyet adnak a közös főzéseknek, de szervezik is a közösséget. Az ott lakók ugyanazt a közeget szeretnék maguk körül látni, amit korábban megtehettek a családi házuk kertjében, vagy esetleg a hétvégi házukban, telkükön. Mivel a lakótelepi lakásban már nehezen tudnának vendégül látni nyolc-tíz fős baráti társaságokat, hát levonulnak a közös főzőhelyre. Igen gyakran látni a lakótelepi házak környékén a szabadtéri főzésre utaló füstcsikokat, meg érezni is lehet a halászlé összetéveszthetetlen illatát.

– *Hogyan alakult ki ez az erős elköteleződés a halételek, különösen a halászlé mellett?*

– Két nagyon fontos dologról szeretnék szólni. Kinek jutna ma eszébe Magyarországon, hogy a hal eredetileg vadállat? Márpedig ez nem tagadható. Miért? Azért, mert ugyanaz vonatkozik rá, mint az erdőben található szarvasra, őzre, vaddisznóra. A hal eredetileg nem tenyésztett hal volt, mint manapság. Természetes vizekben, természetes módon szaporodó halakkal ma szinte már nem lehet találkozni. A halászléfőzés elterjedése és a főzés technikája is pontosan ahhoz idomult, hogy a halat meg lehetett találni a természetben. Ezen a vidéken a gyűjtögető, halászó, vadászó életmód már sok száz éve átalakult egy röghöz kötöttebb, földművelő életmóddá. De a váltás nem egyetlen pillanat alatt történt, hosszú volt az átmeneti időszak. Akár 100 éveig is eltarthatott, hogy az alapvető földművelő kultúra mellett az egykori gyűjtögető, halászó, vadászó életmód elemei fennmaradtak. Akkor még szabadon be lehetett menni az erdőbe, nem úgy, mint most, amikor a tulajdonos megteheti, hogy kitilt mindenkit az erdejéből. És meg lehetett fogni a halat is külön engedély nélkül a természetben, hiszen vadon élő állatnak számított. Ma ezt számos rendelkezés, szabály nehezíti, arról nem is beszélve, hogy természetes vizeinkben, a folyókban is egyre kevesebb a hal, egyre nehezebb nem tenyésztett halhoz jutni. Pedig a halat főző ember vágyaiban még mindig a vadponty szerepel, mint a legjobb halászlé-alapanyag. Még pár éve sem volt esélytelen a Dunában vadpontyot fogni, sajnos manapság egyre kisebb az esély erre. Fogyóban a természetes szaporulat, pedig a vadon élő hal jóval edzettebb, és jóval kevésbé zsíros, mint a tenyészetekből, nagyüzemi körülmények közül származó. Ez a hal az igazi halászlébe!

A másik dolog, amiről ritkán beszélünk, hogy a halászlé, ha tágabb horizonton vizsgáljuk, olyan egytálétel, amely a leveskultúra része. Az egykor létező eurázsiai levesbirodalomnak a nyugati határa a Duna vonala. Ettől nyugatabbra más a sülték világa kezdődik, de a Dunától keletre a leveseké a főszerep. Ez a mai napig nyomon követhető. A halászlé esetében hungarikumról beszélünk, de tisztában vagyunk azzal, hogy más országokban sem ismeretlen. Hogy ez a levesféle elterjedjen, megfelelő edényre volt szükség a főzéshez. Megfelelő edényt nyilván nem lehetett készen találni a vízparton, a fazekasoktól kellett beszerezni. Találtam arra adatot, hogy például az első halfőző bográcsok még agyagból, pontosabban cserépből készültek. Ma újra elkezdték feléleszteni ezt a hagyományt is. Találkoztam olyan tanulmányokkal, hogy főleg orosz és belső-ázsiai területeken is megmaradtak a nyomai ennek az edénykészítésnek. Sőt, a korábbi változatok nyomaira is rábukkantak. Ha volt egy alkalmas mélyedés a sziklában, a helyiek úgy faragták meg, hogy alá lehessen gyújtani ennek a kis medencének. Ezekben főztek aztán. dr. Cey-bert Róbert, az ősi táplálkozás neves kutatója állítja, hogy azok a természetes módon főzött ételeink, mint amilyen például a halászlé, visz-

szavezethető az áldozati ételig. Cey-bert biztos abban, hogy a halászlé fejlődése ezektől a korai gyökerektől indult. Ez a hosszú történelmi múlt mondatja velem azt, ami miatt sokan kritizálnak is engem: hogy a halászlé nem kreatív étel, lényege éppen a tradicionális mivoltában van. Nem lehet, nem is kell újragondolni vagy átalakítani. Ezt az ételt nem érdemes variálni, ellenáll neki. Olyan ételeket érdemes újragondolni, ahol ki lehet cserélni bizonyos elemeket. A halászlé alkotóelemei ehhez képest teljesen változatlanok, és semmivel nem válthatók ki.

El kell ismernem ugyanakkor, hogy a történelmi fejlődés során egyszer-kétszer mégis volt példa erre is, a nyomát is megtaláltam a háborús szakácskönyvekben. Nem lehetett halhoz jutni, hát elterjedt a krumpli halászlé. Nem azt jelentette, hogy burgonyával sűrítették az ételt, hanem, hogy a burgonyával helyettesítették a halhúst. Ez azonban kivételes állapot volt, nem befolyásolja érdemben mindazt, amit eddig elmondtam: hogy a halászlé nem kreatív étel, nincs szükség esetében az újragondolásra. Sokkal inkább a régi hagyományok gondos megőrzésére van, illetve volna szükség. El kéne felejtetni esetében a szinte napi gyakorisággal megjelenő új ételizítőket és adalékanyagokat.

– *Mikortól van Baján igazolható hagyománya a halászléfőzésnek?*

– Többféle dátum kering, számos forrást átnéztem magam is, de nem találtam olyan dokumentumot, amit perdöntőnek tekintnék. Gyakran hivatkozzák, hogy a Jelky András utazásairól szóló könyvben szerepel először leírva a halászlé neve. Ugyanakkor következtetni lehet arra, hogy a török megszállás elmúltával, a 17. század végén terjedhetett el nagymértékben a halászlé főzése a környéken. Mindez egybeesik a paprika mint fűszernövény hazai elterjedésével. Természetesen a ma ismert őrölt paprika akkoriban még nem létezett. Amerikából a növény került be Európába, nem a bezacskózott őrlemény. A paprikát kezdetben dísznövényként termesztették, a nagyúri kertek különlegessége volt. Később kezdték fűszerként használni, törött paprikaként, amelyet szárítást követően mozsárban törtek apróra. Dél-Amerikában és Kínában a mai napig használják ezt az eljárást. Hozzáteszem, volt a paprikának egy komoly elődje a magyar konyhában, a fekete bors. Csakhogy nagyon drága fűszernövény volt. A paprika a török időkben terjedt el Magyarországon, borshelyettesítő fűszerként, legkorábban a parasztság és a szegényebb rétegek körében, akik a méregdrága borsot nem tudták megfizetni. A növény termesztéséhez itt a Duna mentén kedvezőek voltak a klimatikus viszonyok, ezért is tudott viszonylag rövid idő alatt meghonosodni. Az első halászelekbe tehát zúzott, összetört paprika kerülhetett.

Az őrölt paprika is magyar találmány. Az egykori molnárok között voltak úgynevezett fűszermolnárok, akik a különböző fűszernövények őrleményeit készítették, a majoránától kezdve a bazsalikomtól a paprikáig, olyan időkben, amikor a gabonaőrlésnek épp nem volt szezonja. Azt valószínűsítem tehát, hogy a halászlékultúra a török időktől datálódik. Az első írott feljegyzések is ide vezetnek vissza. Magyarországra látogató német és török utazók írták le az ételt, például, hogy a Duna mentén és a Balaton mellett is találkoztak vele. Talán nem túl kockázatos kijelentnem, hogy a halászlének a mi vidékünkön több száz éves hagyománya van.

– *Csak a halászkok ételle volt, vagy a polgári réteg is fogyasztotta a kezdetektől?*

– Az könnyen belátható, hogy a halászkok köreiből gyorsan elterjedt, hiszen ők jutottak a legkönnyebben halhoz. Arról nem is beszélve, hogy hamar el lehetett készíteni, ráadásul olyan laktató egytálétel volt, amivel a napi élelmézésüket könnyen meg tudták oldani. Hamar elterjedt a paraszti társadalom tagjai körében is, hiszen, ahogyan arra már korábban utaltam, ők a földművelő életmódjuk mellett bizony szívesen halásztak

is, hogy szegényes konyhájuk kínálatát színesítsék egy kis hallal. A gyűjtögetés és a vadászat továbbra is része maradt az életüknek, csak nem olyan súllyal, mint korábban. Nem a hentesboltban szerezték be a húst, hanem megpróbálták maguk megszerezni az erdőből. Ne feledjük, ma szinte elképzelhetetlen halbőség volt akkoriban. Ahol víz volt, ott volt hal is.

– *Még ez sem magyarázza, hogy miért lett ekkora kultusza a halászlének éppen ezen a környéken.*

– A szakirodalomban ma is vita van arról, hogy miért épp a Duna mellett alakult ki a halászlének ez az erős kultusza. Gondoljuk végig: több száz évvel ezelőtt a Duna volt az egyetlen, teljes hosszában hajózható, közlekedésre alkalmas vízi út. Utak nem nagyon voltak, így a megszálló csapatok, köztük a törökök is a Dunán szállították az élelmet és az utánpótlást a csapataiknak. El kellett látni a táborozó seregeket, tehát használták a Dunát. Az pedig teljességgel elképzelhetetlen, hogy ha már naponta használták a folyót közlekedésre, ne használták volna ki a folyó természetes, óriási mennyiségű halkészletét. Főleg, hogy tenger melléki népről beszélünk, akik hozzá voltak szokva ahhoz, hogy sok halat fogyasztanak.

A bajai halászati céh dokumentumaiban is vannak utalások arra, hogy a halból a helyiek is rendszeresen ételt készítettek. Márpedig a legkönnyebben és leggyorsabban elkészíthető halétel a halászlé volt. Kevesebb gonddal járt, mint akár a nyáron sült hal elkészítése, és nagyobb tömegben lehetett rövid idő alatt előállítani. És nem mellesleg ez volt a legegyszerűbb halétel is. Valószínűnek tartom, hogy az őshalászlé úgy terjedhetett el, hogy az érintett fogott egy nagy halat, kezdenie kellett vele valamit. Feldarabolta a halat, beledobta egy edénybe. Az akkori vízpartok tele voltak hagymás növényekkel. Nem a mai vöröshagymára kell gondolnunk, inkább az olyan hagymás növényekre, mint amilyen a hóvirág. Mai fűszernövényeink ősei közül sok, mint például a vadmajoránna, megtermett az ártereken. A hal igényli a fűszert, semleges ízű húsát valamivel ízesíteni kellett. Ezért az emberünk többféle fűszert vagy fűszerként használható növényt is kipróbált a halászlé ízesítéséhez. Ebből kialakult egyrészt egy fűszerkultúra, másrészt a ma már hagyományosnak tekinthető recept a halászlé elkészítéséhez.

Hadd térjek itt vissza rövid ideig a borshoz. Igaz, hogy nagyon drága volt, de maroknyi ereje volt, és nagy respektusa a fűszerek között. Ezt csak azért hoztam újra szóba, mert a szakirodalom is számon tartja a halászlének egy ősi elnevezését: ez a fekete lé. Mitől lehetett fekete? Nyilvánvalóan a borstól. Ajánlok egy kísérletet: próbáljanak meg olyan fűszeres halászlét főzni, amelybe használjanak minden szükséges fűszert a paprika kivételével, a paprikát helyettesítsék törött borssal! Meg fognak lepődni, hogy így mi lesz belőle. Én természetesen kipróbáltam, és nekem nagyon ízlett. El kell árulnom viszont, hogy én mániákus rajongója vagyok a fekete borsnak. Lehet, hogy megköveznek a bajaiak, de azt gondolom, hogy a borsos halászléhez a tészta nem való. Tudunk arról, hogy egyes vidékeken tészta helyett burgonyát tesznek a halászlébe. Ez a bajai fülnek idegen és furcsa, de egy majoránna, borsos ételhez talán jobban illik a krumpli, mint a tészta.

– *Kelet-Szibériában ettem olyan semleges színű, paprika nélküli halászlévet, ahol a Bajkál-tóból kifogott hal mellé krumplit raktak és sok zöld hagymaszárat. Az íze nem a mi megszokott halászlé-
vünké volt, de sok tekintetben emlékeztetett arra, amit a lehetséges előzményekről mondtál.*

– Logikusan végiggondolva, tényleg így keletkezhetett valamikor a halászlé. Egy fűszeres levest akartak, benne hallal. A másik gyökér a szintén már emlegetett áldozati étel, ahol egy közösség számára kellett nagy mennyiségben előállítani valami egyszerűen és hamar elkészíthető egytálételt.

– *Ha már szóba hoztad: a tészta mindig is a bajai halászlé elidegeníthetetlen része volt?*
– Tészta nélkül nincs bajai halászlé. Valószínűleg úgy találkozhatott össze a halászlé és a tészta, hogy a vízimolnások és a halászok kölcsönösen gyümölcsöző üzletet kötöttek egymással. A folyón ott voltak a vízimalmok, a halat hozták a vízről betérő halászok, a tésztához szükséges lisztet pedig adták a molnások. Vannak ennek is írott nyomai a halász céh dokumentumai között. És van még másik érv is a tészta mellett. A haltól hamar meg lehet éhezni, kellett valami laktató köret a léhez. A korabeli szabályok szerint a malom tulajdonosának is, a halászbrigádok vezetőinek is feladata volt, hogy meleg ételt biztosítsanak az embereiknek. A céh ellenőrizte is ezt rendszeresen. Logikusnak tűnik, hogy amikor a halászok jöttek befelé a vízről, a hajómalomnál megálltak, és a leadott halért cserébe megfelelő mennyiségű lisztet kaptak. Szintiszta barterügylet volt. Mindketten ugyanazt az ételt főzték, az egyikük a halat kapta, a másik a lisztet.

– *Külön készül a tészta, vagy belefőzik a lébe?*
– Bárkit az országban megkérdezel, aki kevésbé járatos a bajai halászlé készítésének fortélyaiban, de tudomása van arról, hogy tésztával készül, azt gondolja, hogy a tésztát belefőzik a halászlébe. Nem így van, de logikusnak tűnik, és teljesen indokolt is. Ugyanis a kezdetekben valóban belefőzték a tésztát a lébe. Általában a legöregebb halász privilégiuma volt, hogy a tanyán maradhatott, és főzhetett. Nem kellett kimennie a vízre, nem kellett a hálót húznia. Nehezen képzelhető el, hogy vitt még egy edényt, amelyben külön kifőzte a tésztát. A szárítottészta ott volt egy vászonzacskóban a halásztanyán. Én a közelmúltban is ettem a Dunán olyan, halászok által főzött levet, amibe belefőzték a tésztát. Nem raktak két tüzet, egyet a lének, egyet a tésztának, nem is várták meg, hogy az egyik elkészüljön, és utána külön megfőzzék a másikat, kellő időben belerakták a lébe a tésztát, úgy készítették el az ételt. Semmi baja nem lett, besűrtette egy kicsit a levet.

– *Mi a magyarázata annak, hogy a bajai halászléhez olyan tésztafajtát, nevezetesen gyufatésztát készítenek, amelyet szinte kizárólag csak ehhez az ételhez használnak?*

– A tésztának három híres elterjedési területe van Európában. Az egyik az olasz, ez közsímet. A másik az alföldi, ez főként a Kárpát-medence területén általános, a harmadik pedig a német, főként Bajorország területén. Ezen a három területen alakult ki karakteres tésztakultúra. Elsősorban a molnásoknak volt nagy szerepük ebben. A három területen különböző formátumú és fajtájú tészták alakultak ki. Az olaszok a gömbölyű tésztáikról, a spagettiről és a makaróniról nevezetesen, és még számtalan más, szintén jellegzetes tésztaételükről. A miénk a begyúrt, laposra elnyújtott, metélt vagy szaggatott tészta. A miénkhez nagyon hasonló a németek tésztája, velük van a legtöbb azonosság. A mi vidékünkön, a legtöbb szabadon készített ételhez leginkább csipedett, szaggatott vagy tört tésztát használtak. Ez máig is él, ez való a szabad tűzön készült ételekhez, a különféle laskákhoz, lebbencsekhez. A halat is meg lehetne enni csipedett tésztával, de itt jön a szokás szerepe. Valaki egyszer kipróbálta ezt a gyufaszál méretű és vastagságú tésztát, és ez ment át a köztudatba. Kezdetben talán nem is volt ilyen vékony, mint ma. Itt a közelben, Bátán él egy idős néni, aki a világ talán legcsodálatosabb halászlétésztáját készíti. Körülbelül kétszer olyan vastagra metszi, mint az átlagos gyufatésztát szokták, és az alaptésztát is vastagabbra, magasabbra hagyja, robusztusabb a tésztája a megszokottnál. Ismereteim szerint kezdetben jóval hosszabb volt a halászlébe szánt tészta. A mintája az olasz tészta volt. Azt is figyelembe kellett venni, hogy aki a munkája közben készíti el az ételt, nincs ideje arra, hogy még nyújtogassa, metélje a tésztát, neki kész alapanyag kellett. Fontos szempont volt az is, hogy olyan méretben készüljön, amit könnyen ki lehetett kanalazni, ami elfért a kanálban, és nem fordult ki belőle. Ez pedig a gyufaszál méretűre metélt tészta volt.

Amikor az első halfőző fesztiválra készültünk 1996-ban, kapcsolatba kerültünk a híres gyermelyi tészta készítőivel. Akkor ők már országos hírűek voltak. Egy megbeszélést követő halászlébeéd alkalmával a gyermelyi cégvezető rácsodálkozott a gyufatészta. Nem ismerte. Felvetődött benne, hogy gyártaniuk kéne ezt a fajtát, de a gépeiken nem volt megfelelő beállítás a gyufatészta nagyüzemi előállításához. Emlékszem, én rajzoltam meg neki egy darab papíron a tészta legfontosabb paramétereit.

– *A halászlébe kerülő halfajták közül egyedül a vadpontyot említetted. Csak ponty kerülhet a bajai módon készült lébe, vagy szóba jöhetnek más halfajok is?*

– A hagyományos bajai halászlé pontyból készül. Más kérdés, hogy ezt ma az emberek lehetőségei is erősen meghatározzák. Ha hozzájutnak harcsához, csukához, vagy egyéb halhoz, természetes, hogy azok is belekerülhetnek a lébe. Ügyelni kell rá, hogy legalább a hal háromnegyede ponty legyen. Ami ilyenkor készül, az a vegyes halászlé, ami különbözik az eredeti pontyhalászlétől. Magam pontyhalászlépárti vagyok, de az utóbbi időben már elhajoltam egy kicsit, szívesen teszek a főzés legvégén törpeharcsát a készülő ételbe. Selymesebbé teszi a levet. A csukával vigyázni kell, nagyon erős és jellegzetes, vad aromája van, néhányan egyenesen azt mondják, hogy tornacipőszagú, nem szabad, hogy dominálja a levet. A csukából általában pörköltet főznek ezen a vidéken.

– *Hivatkoztál arra, hogy a tálalás is része a hagyománynak. Baján a levet és a halat a főzést követően, a tálaláskor elváltasztják egymástól. Ennek van praktikus oka is, vagy a szokást kell a háttérben keresnünk?*

– Feltehetően itt is a szokás ereje a meghatározó, de van egy praktikus megfontolás is. Ha a lére szedik rá a tésztát, akkor az azonnali fogyasztást igényel, mert a tészta rövid idő alatt beszívja a levet. Az eredeti tálalási mód az, hogy a tányérokba először a tészta kerül, arra szedik rá a levet. A megfőtt halszeleteket, gusztusosan elrendezve, külön tálcán tálalják. Hogy a hal ne törjön össze, nem maradhat a lében, hanem a főzést követően óvatosan ki kell szedni belőle. A halászlé nem olyan, mint egy chips, arra kell felkészülni, hogy hosszabb ideig asztalhoz köti a vendégeket. Először elfogyasztják a levet a tésztával, azt követően esznek a halból. Van olyan is, aki együtt fogyasztja, de Baján az a gyakoribb, hogy a halat a lé után eszik, nem vele együtt. Olykor már csak csipegetnek belőle. Közben beszélgetnek, poharaznak az emberek. Többnyire pálinkát kínálnak előtte, étkezés közben és után pedig jellemzően bort fogyasztanak. A halászlé élvezete akkor teljes, ha nem hasonlít a gyorsétkezésre. Meg kell adni a módját az elfogyasztásának.

A halászlévet valamikor egyenesen a bográcsból ették meg a halászok. Nem cipeltek magukkal külön tányért, amit még el is kellett volna mosogatni használat után. Egy darab fakanala volt mindenkinek, ez volt a komplett étkezés. Adott volt a hierarchia, ami szerint körbeülték a közepre kített bográcsot. Aki főzte, a fő helyre ültetett, őt követték az idősek, aztán akik a legtekintélyesebbek voltak a brigádban, majd a fiatal halászlégények. Szabály volt, hogy mindenki maga elől eszik, nem nyúlkal át a bogrács túloldalára, a másik halász elé. Ez a szokás még pár évtizeddel ezelőtt is élt a bajai halászok körében.

– *Számos olyan húsételt ismerünk, amelynek az elkészítéséhez használnak fehér- vagy vörösbort. A halászlé főzéséhez is szóba kerülhetnek ezek, vagy szükségtelen?*

– Az eredeti recept szerint a bajai halászléhez a halon kívül csak víz, hagyma, só és paprika kell. Ezek az alapkéllékek, és elegendők is a jó végeredményhez. Vannak, akik használnak bort a főzéshez, a mindennapi gyakorlatnak ez része ma már. Ismerek olyan főzőt, aki a fehérborra esküszik, de általában a vörösborokat használják. A bor összefogja, nem engedí szétfőni a halhúst. Magam úgy gondolom, hogy vörösbort lehet használni a

főzéshez, de tartózkodni kell a túlzásoktól. Ismertem egy nagyhíru főzőmestert, akit még főiskolás koromban arra kértünk a társaimmal, hogy tanítsa meg nekünk a halászléfőzés fortélyait. Főző Ernő bácsi – beszélő neve volt – azt kérte, hogy mindannyian vigyünk egy-egy palacknyi bort az oktatásra. Feladatul szabta főzés közben, hogy ki-ki fogyassza el a saját palackja tartalmát addig, amíg a címke alá nem sülyed a folyadék szintje. Ami megmaradt, épp az a mennyiség volt, amennyi a főzéshez kellett. Ennél pontosabb meghatározását a főzéshez szükséges mennyiségű bornak máig sem hallottam. Az a kb. 2-3 deci bor elegendő egy négy-hat személyes adaghoz. Az elkészült ételhez pedig többnyire száraz vörösbort fogyasztunk.

– *Lényeges, hogy fával tüzeltek a bogrács alá?*

– Nagyon fontos feltétel a halászlé kicsit füstös ízének eléréséhez, ezt a gázon nem lehet produkálni. Egy időben sokan átálltak a gázra, de aztán visszatértek az ősi módszerhez. Ha jobban belegondolok, a halászléfőző fesztiválok is komoly szerepet játszottak abban, hogy visszatértek a bajaiak a tradícióhoz. A főtéren való főzéshez ugyanis soha nem engedélyeztük a gázpalackot, aránytalanul kockázatos lett volna. Csak szabad tűzön főhetett az étel. Az itteni főzési technológia abból áll, hogy alágyújtasz az őrölt paprikán kívül már az összes alapanyagot tartalmazó bográcsnak, felforralod, és utána tartósan erős forrásban tartod a levét. Ehhez jól elő kell készíteni a tüzet, nem elég, hogy csak gyöngyözön, zubognia kell a lének. Amikor a habját elfőtte, akkor kell hozzáadni az őrölt paprikát.

– *Érezhető a minőségi különbség, ha nem forr mindvégig a lé?*

– Bizony érezhető. Ha nem forr eléggé, nem áll össze, alkotóelemeire esik szét a lé. A gyenge forrásnak általában a gyenge minőségű, nedves fa az oka. Közmondásos, hogy a legjobban használható fa az ártéren összeszedett, kellően száraz uszadékfa. Ha a Dunán főzünk, még véletlenül sem használunk mást, mint jó száraz uszadékfát. Van olyan barátom is, aki szerint az egyetlen, halfőzéshez használható fa az anyósa szabadtéri melléképületének padlásán évek alatt kiszáritott fa. Ilyen mítoszok manapság is születnek.

Nagyon kevesen gondolják végig, hogy milyen fontos szerepe van a víznek a halászlé készítésekor. Pedig nagyon nem mindegy, milyen vizet használunk. Baján úgy tartják, hogy az a jó víz, amit a Baka-kútnál lehet beszerezni. Ez egy örökké folyó ártézi kút. Van, aki ezt viszi vidékre is. Van olyan halfőző bajnok kollégám, aki kizárólag csak ebből a vízből hajlandó főzni, akár Székesfehérvárott, akár a fővárosban kell főznie. Viszi magával a szükséges mennyiségű vizet nagy kannákban. Nem tartom ezt különbségnek, ennek a víznek ismeri a tulajdonságait, az ebből készülő léért tud felelősséget vállalni.

– *Fontos-e, hogy milyen méretű a hal? Lehet-e és érdemes-e tízkilós pontyból halászlévet főzni?*

– Nem lehetetlen, csak az a baj, hogy a lé nagyon zsíros lesz. Bár a paprika nagyon sokat bevesz belőle, mégsem lehet egy ekkora halból olyan levét főzni, mint az ideálisnak számító, két kiló körüli pontyokból. És nem mindegy az sem, hogy honnan származik a hal, élő vízből-e, ahol küzdenie kell a táplálékért, vagy a tenyészetekből, ahol az a cél, hogy mihamarabb piacéretté hizlalják őket. Számos helyen főztem már halat életemben, a Keleti-tenger partján, az Adrián, a Fekete-tengernél, azokból a halakból, amelyeket ott fogtak. A tengerekben élő halak állaga más, mint a mi pontyunké. Világos, hogy úgy kell válogatnom mindenütt a fellelhető halak közül, hogy minél inkább hasonlítsanak a dunai pontyra. Fehér húsú hal sok van a tengerekben, csak nem mindegyik alkalmas halászlé-nek. De találtam megfelelőt mindenhol. A csoda az volt, amikor Londonban kellett főz-nöm. A barátommal kimentünk egy halpiacra, hogy beszerezzük a halászléhez valókat. Ki volt írva a bejáratnál, hogy a francia folyami ponty le van értékelve. Rádásul az árus előtt

egy nagy, műanyag kádban rengeteg pontyfej és farok volt összegyűjtve. Az angol vásárló nem vitte el a piacról a számára értéktelen testrészeket. Ezeket mi a megvásárolt pontyok mellé grátis megkaptuk az árustól, boldog volt, hogy megszabadítottuk őt a hulladéknak számító fejtől és halfaroktól. Végül szenzációs halászlevet sikerült főznöm belőlük.

Az sem lényegtelen a témánk szempontjából, hogy miként indul el a bajai ember a nagyvilágba. Mit visz magával? Sót és hagymát találhat bármelyik országban, de a paprikát és a tésztát otthon nem hagyná semmi pénzért. Akad olyan is, ahogyan már beszéltem róla, aki a halhoz való vizet is Bajáról viszi magával. Belátom, hogy igaza van, ha nem akar nagyot csalódní. Ebben az egy esetben, amikor külföldre utazik valaki, talán még az is megbocsátható, ha víz magával néhány halászléckockát, hátha nem talál megfelelő halat. De ugyanez itthon szentségtörésnek számít!

– *A hal lehet-e fagyasztott, vagy csak a friss jöhet szóba?*

– Én esküszöm a friss halra, de ezt a mai körülmények között már nehéz betartani. Az a jellemző, hogy a segédhalakat – a harcsát, a süllőt és egyebeket – lefagyasztva tartják, a ponty viszont frissen kerül a halászlébe. Mindenképpen szükséges a fagyasztott halat kiolvasztani és felhasználás előtt alaposan átmosni. Fontos tudni, hogy az eredeti receptúra szerint a bajaiak nem mossák ki a halat felbontás után, a vér benne marad a hasüregben.

– *Beszéljünk egy kicsit az edényről! Miért szűkülni befelé a bajai halfőző bogrács?*

– Két alapbográcsfajta ismert, amelyeknek még lehetnek elágazásai. Az egyik az úgynevezett alföldi bogrács, amelynek kifelé szélesedik a pereme. A másik alaptípus a befelé szűkülő bajai halfőző bogrács. Az alföldi bográcsban általában pörkölteket főznek marhahúsból, birkából. Azaz kemény húsokból, amelyeket sokáig kell főzni. Esetünkben nem baj, ha hozzáverődnek a bogrács falához, hiszen ezáltal is puhul a hús. Ha alágyújtunk egy ilyen, kifelé hajló peremű bográcsnak, forrás után azt fogjuk tapasztalni, hogy szinte dobálja kifelé a húsdarabokat az edény közepéről. Az a bogrács, amely befelé szűkül, befelé forgatja a húst, vagyis esetünkben a halat. A hal tehát nem az edénnyel, hanem saját magával, más halszeletekkel ütközik, így nem törik össze. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ilyen típusú bográcsban nem lehet halat főzni. Lehet, de a mondottakat figyelembe kell venni. Én is főztem már ilyen bográcsban, amikor nem volt kéznél bajai. Arra kellett csak vigyáznom, hogy ne legyen akkora a tűz, mint amit egyébként használok, nehogy az edény fala összetörje a halhúst.

– *A nem gyakorlott halfőzők meg szokták keverni főzés közben a halászlévet. Tartózkodjunk ettől?*

– Mi soha nem nyúlunk bele a lébe. A fakanalat el kell felejteni.

– *Hogyan ellenőrzitek, hogy készen van-e az étel? Elég a főzési időre ügyelni, vagy van valami biztos jele annak, hogy megfőtt a halászlé?*

– Úgy tartjuk, hogy ha megfelelő a tűz, akkor a forrástól számítva 25-30 perc alatt elkészül a halászlé. Ezzel túl nagyot nem lehet tévedni. Negyven perc fölé nem szabad menni, akkor már a tűzzel van gond, ha ennyi idő alatt nem jutunk el a végeredményig. A hal szinte nem maradhat nyersen, hiszen rövid idő alatt megfő. Másik módszer a főzési idő mellett, hogy kezünkkel a bogrács fölé nyúlva, a halászlé párájának ragadosságából állapítjuk meg, hogy megfőtt a hal.

– *Vannak-e a tradicionális módszertől eltérő próbálkozások Baján?*

– Sokan sokféleképpen kísérleteznek. Van, aki előfőzi a hagymát, vagy készít egy hamis alaplevet. Azért hamis, mert más halfajt vagy apróhalat nem tesz bele, de a feldarabolt

fejet, a farkat, esetleg az uszonyokat előre megfőzi, és a levet leszűri. Később ebben a szűrt lében főzi meg majd a halat, akkor már a megszokott rend szerint. Nem mondom, hogy ez rossz megoldás, de ennyit nem ér meg. Nincs értékelhető minőségi eltérés az így készült halászlé javára. Próbálkozásnak tekintem, amit nem utasítok el eleve, de hivatkoztam már rá, hogy a halászlé nem kreatív étel. Vigyázni kell a próbálkozásokkal.

– *A bajai recept szerint az alapanyagok, a víz, a só, a hagyma és a hal egy időben kerülnek a bográcsba. A forrástól számított 30-35 percen belül szétfő a hagyma is, vagy le szokták szűrni az elkészült levet?*

– Nincs szükség a szűrésre, megfő ennyi idő alatt a hagyma is, de apróra kell vágni hozzá. Ha erre nem ügyelünk, darabos marad a hagyma. Van egy szokás, ami szintén a hagyományokból ered, hogy az öregeknek nem nagyon való már a hagyma. A szüleimen igazolva is láttam mindezt. Imádták a halászlévet, főztem is nekik gyakran, de leszűrtem a levet a hagyma miatt, mert igényelték. A leszűrt hagymát utána én fogyasztottam el, mert én kifejezetten szeretem, de megértem, ha valaki nem szereti, vagy a gyomra nem bírja.

– *A Tisza-mentiek, de a szegediek különösen esküsznek arra, hogy az igazi halászlé csak passzírozott alaplé felhasználásával készíthető. Mit gondolsz erről?*

– Én hiszek abban, hogy az autentikus változat a miénk. Nehéz elképzelni, hogy a halászsok órákat pepecseltek volna az apróhal főzésével, passzírozásával, és az ehhez szükséges edényeket is cipelték volna magukkal. Hihetőbb, hogy az ősváltozat a maximum 40 perc alatt elkészíthető, egyszerű alapanyagokból készített, minden rafinériát nélkülöző egytálétel volt. Kiegészítem ezt azzal, hogy a mi véleményünk szerint – a Halászléfőző Bajnokok Klubjában sokszor beszélgettünk erről – valószínűsíthető, hogy a halászsok nem főztek kétféle halászlévet, ez nem lett volna praktikus. Egyfélélt főztek, és az feltehetően a bajai változat volt. Nemcsak hogy passzírozókészletet nem vittek magukkal, de még tányért sem. A bográcsból ettek, ahogyan arról már szó esett. A vita tárgya az, hogy ha elfogadjuk ezeket a praktikus érveket, akkor nincs válasz arra, miként alakult ki a halászlé szegedi változata. Azt hiszem, a vendéglátósok körül kell keresnünk a magyarázatot. Tudni kell, hogy a tiszai halállomány döntően nem a nagytestű halakból állt, hanem inkább a nagyon változatos, apróbb halfajtákból. Ezekből nagyon sokat fogtak a halászsok, és jellemzően a vendéglátóhelyeknek értékesítették. Ők pedig feltették az apró halat egy nagy kondérba, lefőzték a húst a csontokról, átpasszírozták, és kaptak egy olyan tartalmas alaplevet, amiben már csak meg kellett főzniük a halszeleteket a halászléhez. Kialakult ezzel egy olyan technológia, amit aztán szépen, lassan mindenki átvett, aki halászlévet főzött.

– *A szegedi halászlé feltételezhetően sűrűbb, mint a bajai.*

– Sűrűbb. Bár ez sokszor azon múlik, hogy mennyi és milyen minőségű paprikát használnak a főzés során. Nincs nekem semmi kifogásolnivalóm a szegedi változaton, de az kimondható, hogy nem a szabadtéri főzéshez való eljárás.

– *Az alapanyagok közül kitüntetett szerepe van a paprikának. Honnan szerzik be a bajaiak a halászlékészítéshez használt paprikát? Ez mindig házilag előállított, vagy használható a kereskedelemben kapható paprikaőrlemény is?*

– Teljesen más minőségű a kereskedelemben kapható őrölt paprika, mint a házilag készített. Előbbit csak abszolút végszükség esetén használjuk. Kétségtelen viszont, hogy az utóbbi időben egyre korlátozottabb méretű a paprikatermesztés,

és egyre gyakrabban jelentkezik hiány a jó minőségű, házilag készített paprikából. A közelmúltban veszítettem el két egykori bázishelyet, ahonnan korábban beszereztem a paprikát. Az egyik partnerem elhunyt, a másik feladta a termelést. A jó minőségű házi paprika abban tér el a kereskedelemben kaphatótól, hogy szinte minden mozzanatában kézi erővel dolgozzák fel, a szedéstől a csumázáson, daraboláson és a szárításon át az őrlemény elkészítéséig. Itt az alapanyagba véletlenül sem kerül éretlen, zöld vagy penészes, rothadásnak indult paprika. Ugyanez nagyüzemi körülmények között már nem zárható ki, de el kell ismernem, sokat változott pozitív irányban a nagyüzemileg előállított paprikaőrlemény minősége is.

– *Fontos kérdés, hogy mennyi őrölt paprika kell a halászléhez? Van erre általánosan elfogadott szabály?*

– Hajlamosak túlzásokba esni egyesek, azt gondolván, hogy ha megtömik a bográcsot őrölt paprikával, attól sűrűbb és jobb lesz a végeredmény. A bajai alaprecept szerint fejenként fél kiló halat számolunk. Nálunk nincs alaplé, nincs, ami besűrítse az ételt, ezért szükséges a nagyobb mennyiség a halból. Ehhez a fél kilónyi halhoz mérnek minden egyéb hozzávalót, a vizet mindenképpen. Egy kilónyi halhoz általában egy liternyi, maximum 1,2 liter vizet számítanak. A paprika esetében vagy azt mondják, hogy ahány személy, annyi evőkanál jó minőségű őrölt paprika, vagy fél kiló halanként egy kanál, ami gyakorlatilag ugyanaz. Másik sarkalatos kérdés a só. Fontos, hogy órákkal a felhasználás előtt már sózzuk be a halat. A lé általában nem igényel külön sózást, de ez ízlésfüggő, nincs akadálya az utólagos sózásnak sem.

A korábbiakhoz képest teljesen megváltozott, átalakult a halkereskedés is. Ma egy bajai halkereskedés úgy néz ki, mint egy műtő, ki van csempézve még a plafon is. Baján minden felnőtt férfinak van egy kiválasztott halasa, éppúgy, ahogyan a nőknek fodrásza vagy műkörmöse. Ez bizalmi viszony. Esküszünk arra, hogy a mi halasunknál kapható a legjobb minőségű és legfrissebb hal. Általában így is van. Sajnos már náluk is a tenyésztett hal a domináns. A halkereskedők a Dunántúl és a Hortobágy tavaiból szerzik be a készletüket. Ha mindenáron folyami halat akarunk, annak a beszerzése más csatornákon történhet. Esetenként a dunai halászsoktól hozzá lehet jutni még valódi folyami halhoz, de ez bizonytalan, és külön kapcsolatrendszert igényel. Vagy olyan is lehet, hogy valaki megfogja magának a szükséges halat, de ez is bizonytalan, tervezni, építeni nemigen lehet rá. A halasokkal viszont már félszavakból is értjük egymást. Telefonálok, hogy másnapra kellene öt kiló hal. Többet nem is kell mondanom, pontosan tudja, hogy a ponty mellé még milyen és mennyi egyéb halat szoktam használni a halászléhez. Megtisztítja, felbontja, felszeleteli, hiszen azt is pontosan tudja, hogy mekkora szeletekre van szükségem, és le is sózza a halat, úgy, ahogyan én szeretem. Másnapra, amikor a megbeszélte időben megyek érte, már konyhakész állapotú halat hozok el a kereskedőtől. Ez nagyon fontos kényelmi szolgáltatás! A halászléfőzésnek pont azzal a részével nem kell kínlódnom, amit szinte mindenki utál: az előkészítéssel.

– *A halászléfőzés jellemzően a férfiak feladata Baján, vagy előfordulnak női halfőző mesterek is?*

– A bajai férfi identitásképző jellemzője, hogy tud jó halászlét főzni. Természetesen nagyon sok nő is tud, de valahogyan ez is a tradíció része, hogy a halfőzés férfimunka.

– *Több halat fogyasztanak a bajaiak, mint az ország más területein?*

– Pontos adatok nincsenek a fejemben, de legalább az országos átlag három-négyszerese fogy halból Baján.

– *Téged az tett országosan ismertté, hogy 1996-ban elindítottátok a bajai halászléfőző fesztivált. Az apropó a város 300 éves évfordulója volt, amikor is 300 bográcsban főtt a hal a város gyönyörű főtéren. Hogyan lett ebből az egyszerűnek tervezett alkalomból népnünepély? Kinek a fejből pattant ki az ötlet?*

– Az ötlet Szentiványi Gábortól, Baja szülöttétől, az akkori londoni magyar nagykövettől származik. Amikor 1995 nyarán hazalátogatott, egy népes társaság előtt, a Duna Szálló teraszán vetette fel az ötletét, hogy milyen különleges módja lehetne a kerek évforduló megünneplésének, ha a főtéren 300 bográcsban halat főznének. Magam nem voltam jelen ezen az összejövetelen, de másnap felhívtak a városháza illetékesei, hogy a polgármester fülébe bogarat tett a nagykövet, el kéne gondolkodni az esemény megszervezésén. Én akkor a Művelődési Központ vezetője voltam. Nem volt teljesen újszerű a feladat, hiszen korábban évente tartottunk halászléfőző versenyeket. Igaz, legfeljebb 20 indulóval. Nagyságrendi volt a különbség. Az első perctől nyilvánvaló volt, hogy a főzőket ellátni minden szükségessel, kialakítani a rendezvény biztonságos feltételeit olyan logisztikai feladat, amelyben nem volt tapasztalata egyikünknek sem. A 300 főző, ha csak 10 fős társaságokkal számoltunk is bográcsonként, 3000 embert jelentett egy időben a főtéren, akiket úgy kellett leültetni, elfogadható körülmények között, hogy étkezni fognak, nem csak üldögelni. A halászlé nem olyan, mint egy szendvics, a fogyasztásához idő kell, és le kell ülni hozzá, már csak a hagyományok miatt is. Nagy szerencsémre, egy évvel korábban egy rokonlátogatás kapcsán betévedtem Nagyszakácsiba, a Királyi Szakácsok Versenyére. Akkoriban Magyarországon még nem voltak nagy gasztronómiai rendezvények, ahonnan gyakorlati tapasztalatokat meríthettünk volna. Gondoltam, megnézem a Királyi Szakácsok Versenyét. Őszinte meglepetés ért, mert a hatalmas tömeg miatt egyszerűen nem lehetett autóval behajtani a faluba, le kellett tennem az autót a falu határában. Már azzal az igénnyel néztem végig alaposan a rendezvényt, hogy mit fogok tudni hasznosítani belőle a mi rendezvényünkhöz. Ma is úgy gondolom, hogy a nagyszakácsi verseny mellett a mi halászléfőző rendezvényünk volt az ország második legnépesebb gasztronómiai rendezvénye. Persze nem volt elég ellesni az ottani megoldásokat, ki kellett találni a mi főterünkre a teljes rendezvényt, az elhelyezéstől a kiszolgáló és az árus pavilonokig, beleértve a kiegészítő kulturális rendezvényeket is. És persze azt is, hogy miképp biztosítjuk a halat, a főzővizet, vagy éppen a fát a tüzeléshez. Hosszú ötletelés és tervezgetés kezdődött. Martonosi Attila kollégámmal kimentünk egy nap egy közeli turistaházba, este leültünk, és hajnali négyre készen volt a rendezvény részletes forгатókönyve. Ezt még a mai napig is használják. Számítógépen elkészült az elhelyezési vázlat, a rendezvény térképe, elkészítettük a szektorbeosztásokat a térre és a környező utcákra is, később a Petőfi-sziget elejére is.

– *Mikor volt a legtöbb bogrács a rendezvényen?*

– 2000-ben, amikor is az volt a cél, hogy 2000 bográcsban főzzenek. Óvatosan számolva is több mint 20.000 embert érintett az a népnünepély.

– *Hová futott ki ez a rendezvény 1996 óta? Túl van-e a csúcán, és ha igen, mi maradt belőle?*

– Nagyra becsülöm azokat, akik a mai napig életben tartják a rendezvényt. Van közöttük néhány egykori kollégám, akik a mai napig nagyon elkötelezetten állnak a város szempontjából nagyon is fontos feladathoz. Úgy érzem azonban, az utóbbi években megváltozott az irány, ami felé a rendezvény halad. Megváltozott a világ, vele az egész millió, mások az igények, mint korábban. Tagadhatatlan, hogy ennek a programnak nagyon jelentős népi kulturális vonulata van. Megértem, hogy nagyon sok ember érkezik a rendezvényre, köztük sok fiatal, és hogy könnyűzene kell, de úgy hiszem, a népi vonulatot nem volna szabad háttérbe szorítani. A néptáncot és a népzenei példát a népnünepély

kezdőnapjára, csütörtökre tették, de a csoportok szinte csak egymást nézik, mert a többség készül a hétvégére, vendégeket vár, nem megy ki a felvezető rendezvényekre. Úgy gondolom, hogy az igazi helyük változatlanul a fő programban lenne. Korábban szombatonként, az étkezés idejében mindig egy profi, nagy táncegyüttest hívtunk, például a Magyar Állami Népi Együttest, vagy más, országos hírű formációt. Erre most nincs igény. Félek, hogy a háttérben a kultúra általános állapota áll.

– *A halászléfőző fesztivál a 25. évfordulóhoz közeledik. Hány bajait érint, mennyire tekinti a város lakossága a sajátjának?*

– Mindenképpen ott van az élen, de szűkül az érdeklődés. Amikor mi, az eredeti rendezőgárda befejeztük, már azon törtük a fejünket, hogy milyen módon tudnánk megtartani a látogatóinkat. Volt néhány ötletünk, de abból kevés valósult meg. Más emberek vették át a rendezvényt, a miénktől eltérő koncepcióval. Olykor az az érzésem, hogy a bajaiak kissé ráuntak arra, hogy a rendezvény idején szinte megszállják őket. Mert sokan vannak olyanok, akik most fedezik fel maguknak a rendezvényt. Ők mind ismerősöket keresnek maguknak, és ez néha már tényleg teher az érintetteknek. Sokan azért emlegetik egyre nagyobb nosztalgiával a legelsőt, mert abban az volt a csodálatos, hogy csak mi, bajaiak vettünk részt rajta, ünnepelve a városunkat. Nem lényegtelen szempont, hogy lehetett beszélgetni. Nem volt még tömegturisztikai attrakció. Emlékszem arra, amikor például az első alkalommal az adott nap délelőttjén lehetett a téren átvenni az igényelt mennyiségű halat. Ingyen. Sokan aggódva jelezték nekem, hogy a többség majd átveszi az ingyenthalat, hazaviszi és megfőzi magának. Természetesen nem lett igazuk. A legnagyobb élményem az volt, hogy a tartálykocsi előtt hosszú sorokban várakozó emberek nem váltak türelmetlenné, inkább beszélgettek egymással. Működtek a sörözők, iszogattak közben, mindenki felhőtlenül jól érezte magát. Béke volt, ami akkoriban azért, még közel rendszerváltáshoz, nem volt általános. Inkább az volt a jellemző, hogy torzsalkodtak egymással az emberek. Többen nem is értették, hogy mi történhetett. Pedig egyszerű: volt egy közös cél, hogy remek halat főzzenek, és ez elsimította a konfliktusokat, a politikai nézetkülönbségeket.

– *Önmagadnak, a családnak vagy a barátoknak évente hányszor főzöl halászlévet?*

– Zömmel a nyári és a kora őszi hónapokban szoktam halat főzni, télen csak nagyon ritkán. Nem adottak a körülmények, nem lehet a szabadban főzni, és főleg, nem lehet a szabad ég alatt, társaságban elfogyasztani a halászlévet. Nem járok messze az igazságtól, ha azt mondom, 30-40 közötti alkalommal biztosan főzök halat egy évben. Enni viszont biztosan többször eszem, mint évi ötven alkalommal. Azért vagyok ebben ilyen biztos, mert nem ritka az a hét, amikor kétszer is fogyasztok halat.

– *Van-e olyan vendéglátóhely Baján, ahol biztos lehetsz abban, hogy mindig jó halászlévet tesznek előd?*

– Sokáig probléma volt ez a városban, hogy a kényes ízlésű helybéliek nehezen találtak olyan helyet, ahol az ő mércéjükkel jó halászlévet ehettek volna. Most vannak ilyenek, de nem akarom név szerint említeni őket. A bajai halászcárdákban egészen biztosan, mindenütt jó halászlévet főznek. Azért nehéz a kérdésre válaszolnom, mert a vendéglátós halászlé más kategória, mint amiről eddig beszéltünk. Nem vitatom, hogy a vendéglátósok is próbáltak lépést tartani a fejlődéssel, többnyire ők is házi paprikát használnak már, mert ha tartani akarják a színvonalat, nagyon kell figyelniük az alapanyagok minőségére. Változtak az adagok is, jóval kiadósabbak, igaz, ez az árakban is tükröződik.

– Valaha a környék ikonikus halfőző mestere volt a nagybaracscai mester, akit csak Sobriként emlegettek. Vannak-e ma hozzá hasonlóan neves halfőzők Baján?

– Vannak. A maga idejében Sobri szinte egyedül volt kiemelkedő, ma pedig elég sokan vannak. Csapatban dolgoznak jellemzően. Azelőtt egy-egy ember is elment halat főzni vidékre, most, ha hívnak bennünket, akkor csapattal megyünk. Még a régi szervezőkkel van egy spontán társaságunk, úgy emlegetnek minket, hogy a Bajai Halkommandó. Ezen a néven szerepeltünk Magyarország sok településén és Közép-Európa nagy részén is. Az utóbbi időben már kevesebbet utazunk, mert mellettünk több hasonló alakulat is feltűnt. A számlaadási kötelezettség miatt céget kellett alapítanunk, kemény kihívás volt a logisztika is, hiszen gyakran 300 embernek kellett főznünk. Ehhez autó, edények és még sok más felszerelés kellett. Pár évig egyetlen fillért sem vettünk ki a cégből, inkább fejlesztettünk, nagy, 50 literes bográcsokat vettünk például. Kisebb léptékkel, de máig is működik a vállalkozásunk.

– Lesz-e lenyomata a halászlé kultuszáért végzett eddigi munkádnak?

– Jelenleg egy könyvön dolgozom, ami úgy indult, hogy megírom a halászléfőző nagyrendezvényünk, a népünnepély történetét. Számos dokumentumom adott hozzá, mindent megőriztem a kezdetektől. Ám alighogy elkezdtem, egyre inkább belebonyolódtam. Ahogyan azt a beszélgetésünk során is jeleztem, a témának jelentős előtörténete van, hagyományai, néprajzi és társadalmi vonatkozásai, egyebek. Ez fogott meg, és rájöttem, hogy nekem nem a rendezvény történetét kell megírnom, hanem a halászlé kultúrtörténetét vagy kultusztörténetét. Előbb-utóbb kész leszek vele, és döntenem kell, hogy mi legyen a műfaja. Nyilvánvalóan nem lesz szakácskönyv, nem is foglalkozom a különféle receptekkel. A receptúra alapján persze végigmegegyek a történeten, az alapanyagoknak külön-külön fejezetet szentelek, ahogyan a felhasználható fának is, és még sok másnak is. Nem lesz gasztronómiai szakkönyv, de talán nem is szintisztán művelődéstörténeti, nem is néprajzi munka, inkább ezek sajátos keveréke. Majd kitalálom.

Vilcsek Béla

Két új Utassy-kötet

„A kikelet fia”. Utassy József: Összegyűjtött művek; Utassy József költészete. Kritikai kiadás

Hosszú idő után most, gyors egymásutánban két új Utassy-kötet látott napvilágot: a költő életművének összkiadása és költészetének kritikai feldolgozása. A két, mindössze két esztendő alatt elkészült, egyenként közel 1200 oldalas, vaskos kötetet egyaránt Utassyné Horváth Erzsébet és Vilcsek Béla gondozta, és a Napkút Kiadó jelentette meg. A kettős megjelentetéssel az Utassy-életmű minden eddiginél teljesebb hozzáférése és értelmezése vált valóra és valósulhat meg. „A kikelet fia”. Összegyűjtött művek című összkiadás ünnepélyes írószövetségi bemutatására a költő 75. születésnapján, 2016. március 23-án került sor. Az estet a szövetség elnöke, Szentmártoni János nyitotta meg. Ezt követően Kovács István költő, író, polonista a közös egyetemi éveket idézte fel, Vasy Géza irodalomtörténész Utassy József irodalomtörténeti helyét és jelentőségét határozta meg a modern magyar irodalom történetében. Az Utassy versmondó kör tagjai: Szekeres Frigyesné, Magyar Lajos és Dányi József gazdag irodalmi esttel ajándékozták meg a jelenlévőket, Tekán Kinga és Orgona László pedig megzenésített Utassy-verseket adott elő. Az *Utassy József költészete. Kritikai kiadás* című kötet bemutatására pontosan egy esztendővel az összegyűjtött műveket tartalmazó kötet megjelenését követően került sor, 2017. március 23-án, ugyancsak a Magyar Írószövetség klubtermében. Az estet ezúttal is a szövetség elnöke vezette be, majd az egyik szerkesztő, Vilcsek Béla tartott rövid ismertetőt. Ezt követően a költőre pályatársai és barátai (Mezey Katalin, Győri László, Péntek Imre és Vasy Géza) emlékeztek. A szép számú érdeklődő előtt megtartott műsorban közreműködött Navratil Andrea népdalénekes és Szabó András előadóművész.

A két kötet összeállítását, az Utassy-életút és -életmű áttekintése és hátterének feltárása természetesen több fontos szakmai és módszertani nehézséggel és tanulsággal szolgált. Az már a munka megkezdésekor egyértelmű volt, hogy irodalomtörténet-írásunk és könyvkiadásunk régi adóssága Utassy József életének és munkásságának tudományos igényű és alaposágú feldolgozása és minél szélesebb körű megismertetése. Már a költő sajnálatosan korán bekövetkezett halálát követően, 2010 végén készült baráti és tisztelői nekrológok, visszaemlékezések is újlag bizonyították, hogy Utassy József személye és költői törekvése mennyire meghatározó volt egy egész nemzedék világlátására és művészi szemléletére a huszadik század harmadik harmadában és az ezredforduló időszakában. Ennek ellenére a mostani két kötet megjelenéséig nem került sor költészetének és más műnemek és műfajok területén végzett tevékenységének átfogó bemutatására, leírására, értelmezésére és értékelésére. A két kötet anyagának feldolgozása igazolta azt a korábbi feltételezést, mely szerint az Utassy-élet(mű) vagy Utassy-jelenség talán legfontosabb jellemzője, és egyúttal ellentmondása, hogy adott egy merészen felfelé ívelő költői pálya, mely csúcspontját (azt

a bizonyos fénykort) valahol a hatvanas-hetvenes évek fordulóján éri el. Az ígéretes költői pálya kibontakoztatója a Kilencek néven és az *Elérhetetlen föld* antológiával 1969-ben színre lépő csoportosulás legmeghatározóbb egyénisége Utassy József, aki kezdettől fogva az irodalmi társadalomjobbítás vagy -orvoslás kiemelkedő letéteményese és fő zászlóvivője, az igazság magabiztos és megingathatatlan képviselője és hirdetője, (köz)életben és művészetben egyaránt. Évszámok, találkozások, személyek egyébként is szinte sorsszerűen végigkísérik életútját és pályáját. Életének első tizennégy évét a számára oly kedves, több versében is megidézett, gyönyörű nevű kis faluban, Bükkszenterzsébeten tölti. A családi révbe érkezést alig egy esztendővel követi a szakmai, a nemzedéki és antológiai fellépés, amit társaival együtt olyan neves támogatóknak köszönhet, mint Juhász Ferenc, Kormos István és Nagy László. Ugyanebben az évben jelenik meg első verseskötete, a *Tűzem, lobogóm!* is, hogy a következőre, a *Csillagok árvája* címűre azután nyolc esztendőig kelljen várakoznia, a hatalom elzárkózó tiltása miatt. S ugyancsak az 1969-es évben születik meg tragikus sorsú fia is, akinek mindössze két évtizednyi, szenvedéssel teli élet adatik meg. Öröm és bánat, siker és kudarc, szárnyalás és mélyrepülés furcsa elegye e különleges költői életút, a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt.

Utassy József életében és költészetében a nagy fordulópont a hetvenes évek közepe táján következik be, nyilvánvalóan nem kis részben az említett ellentétes életeseményeknek és végletességeknek a következtében. Körülbelül úgy 1974-től, későbbi hosszán tartó betegségének kezdetétől figyelhető meg közéleti tevékenységében és írásaiban, hogy fokozatosan alábbhagy bennük a pályakezdeti forradalmi hevület, mindinkább teret veszít a nemzedéki vezérszerep érvényesítésének igénye, akadozik a publikálás, az emberi és írói jelenlét folyamatossága, mind nyomasztóbb terhet jelent a gyermek gyógyíthatatlan betegségének tudata, és mindezek nyomán a saját egészségi állapot, az idegrendszer megrendülésének állandósuló fenyegetettségérzete. A nagy elődök reinkarnációja, akarva-akaratlanul kezd a nagy elődök túlélőjévé válni. (Nem véletlen, hogy a néhány hónappal a halála előtt készített portréfilmben életét és pályáját maga is két nagy szakaszra tagolja, s azt panasolja, a sors mekkora igazságtalanságának tartja, hogy ennyire megkésve, csak 2008-ban kapja meg a Kossuth-díjat.) Életút és pályaalakulás hatástörténetének és fogadtatástörténetének talán legnagyobb ellentmondásossága és végletessége, hogy miközben a hetvenes évek közepétől életben és költészetben alapvetőnek nevezhető fordulat következik be, addig a szűkebb és tágabb értelemben vett (személyes, nemzedéki, olvasói, szakmai) környezet továbbra is a pályakezdeti időszak tevékenysége és eredményei alapján ítéli meg (vagy éppenséggel el) a későbbi időszak tevékenységét és eredményeit.

A probléma legalábbis kettős természetű. Egyrészt életút és pályaalakulás, ez már az eddigiekből is látszik, egyáltalán nem tekinthető egyneműnek vagy egyenes ívűnek. Másrészt magával az érintettel szemben a legigazságtalanebb korábbi önmagát és törekvéseit későbbi önmagára és törekvéseire rávetíteni, vagy azokat későbbi önmagán és törekvésein számon kérni. Az anyagfeldolgozás során mind világosabbá vált, hogy egyre sürgetőbb és időszerűbb az Utassy-recepció vagy Utassy-kép árnyalása, esetleges felülvizsgálata vagy átértékelése. A kortársi visszaemlékezések és személyes tapasztalások által megerősített további legendagyártást fel kell váltania a kor tudományos színvonalán álló, szigorúan szakmai szempontokat érvényesítő megközelítésnek. Mai horizontról nézve ugyanis nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy az utóbbi időben a költői életútnak éppen azok a kortársak által előszeretettel emlegetett és legjelentősebbnek tartott darabjai veszítettek leginkább egykori fényükből, amelyeket mindenekelőtt az aktuálpolitikai forradalmi hevület, a szókimondó karakánság, az igazmondó elszánás jellemzett. A pálya egészének ismeretében most már határozottan állítható, hogy Utassy József nem szorítható be egyszerűen a váteszes, küldetéses, közéleti költő skatulyájába; költészetének

nem feltétlenül ez a forradalmi hevületű, közéleti elkötelezettségű, igazságosztó rétege a leginkább időtálló tartománya. Napjaink irodalmi tudatához és ízléséhez, ha tetszik, elvárásai horizontjához sokkal közelebb áll a pálya második szakaszának eddig talán nem értékének megfelelően kezelt, a megelőzőekhez képest sokkal személyesebb és mélyebb, meditatívabb és megformáltabb vonulata. Pontosan igazolják ezt a feltételezést és egyben alkotói szándékot a második pályaszakaszban megszorodó műfajváltások (*Kálvária-ének; Betlehem csillaga* vagy a haikuk nagy száma), s pontosan igazolják ezt utolsó, még teljes egészében általa összeállított 2010-es gyűjteményes kötetének, az *Ezüst rablánc*-nak a válogatási és szerkesztési elvei, az évek során és kötetről kötetre tudatosan kialakított egyéni alkotói, szerkesztési és pályaalakítási módszere.

Utassy József műveiből a szerző életében négy válogatás jelent meg (*Júdás idő. Összegyűjtött versek*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1984; *Irdatlan ég alatt. Összegyűjtött versek 1962–1986*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1988; *Tüzek tüze. Összegyűjtött versek 1957–1997*, Littera Nova Kiadó, Bp., 2001; *Utassy József válogatott versei*. Vál. és utószó: Nagy Gábor, Magyar Napló Kiadó, Bp., 2006). Utolsó válogatott kötetének megjelenését, noha a sajtó alá rendezést teljes egészében még ő maga végezte, egészségi állapotának súlyos megromlása miatt annak eredményét és visszhangját már nem élvezhette (*Ezüst rablánc*, Napkút Kiadó, Bp., 2010). A négy, illetve öt gyűjteményes kötet mindegyike a költői életművet mutatta be, s mindegyik szükségszerűen csak töredékes lehetett. Az „*A kikelet fia*”... kiadás ezért mindenekelőtt Utassy József életművének lehető legteljesebb bemutatására vállalkozott. Tartalmazta versesköteteteinek, gyermekverseinek és versfordításainak teljes anyagát. Külön szerepeltette megrázó erejű lírai naplóját, a *Kálvária-éneket*. Kötetben elsőként adta közre ifjúkori novelláit és – valódi különlegességként – az Illés Lajos rock-operájához írott drámai szövegeknyvét, a *Betlehem csillagát*. A versek számbavételét és közreadását nehezítette a szerző sajátos és egyedinek mondható kötet szerkesztési és pályaalakítási gyakorlata. Kötetei meglehetősen rendszertelenül, és rendre más kiadónál, más szerkesztővel, korrektorral stb. jelentek meg. Korábbi verseit – némiképp módosított formában, vagy másként csoportosítva azokat – előszeretettel építette be későbbi kötetéibe. Költői pályája tehát nem a megszokott lineáris rendben, hanem – ahogyan maga mondta egy műhelybeszélgetés során – spirálszerűen építkezett. Verseinek számbavételénél és közreadásánál a gyűjteményes kötet eltekintett az ismétlődésektől (egy vers csak egyszer szerepelt benne), ugyanakkor az egyes szövegváltozatok közül törekedett a leghitelesebb változat megválasztására, illetve rekonstruálására. A munkát könnyítette, hogy időközben a hagyatékból előkerültek a költőnek azok a kézírásos bejegyzései, változtatásai, amelyeket élete legvégén még a *Tüzek tüze* egyik példányán végrehajtott. Természetesen ezt, a még a költő által életében jóváhagyott szöveget tekintette az életmű úgynevezett ultima manusának. A szövegközléskor az egyes kötetek időrendjéhez, címéhez, ciklustagolásához kapcsolódott, de csak az önálló versesköteteket vette számításba.

Az *Utassy József költészete...* kiadás egészen másfajta célt tűzött maga elé, s egészen másfajta szerkesztési elvet követett. A kritikai kiadás elsősorban a költői pálya folyamatának és belső mozgásának bemutatására és kellő alaposágú jegyzetelésére és értelmezésére, annak a bizonyos spirálszerű alkotói, szerkesztői és építkezési módnak az érzékeltetésére és értelmezésére törekedett. Tette ezt annak érdekében, hogy ennek a modern magyar költészetben kivételes és egyéni módszernek az alakulástörténetét megfelelő módon bemutatni és az olvasó számára követni lehessen. A kötet anyagát ugyanakkor kényszerűen és szükségszerűen le kellett szűkítenie. Le kellett mondania az említett válogatott és gyűjteményes kötetek anyagának közléséről, noha azok önmagukban is hűen tükrözték volna, hogy a költő adott pályaszakaszában mely korábbi verseit, ciklusait vagy köteteit tartotta fontosnak, illetve milyen újabb művekkel egészítette ki azokat. (A kötet végén

szereplő részletes Versmutató így is sok mindent elárul arról, hogy a költő egyes korszakaiban mely verseihez és mikor tért vissza rendszeresen.) A szerkesztők egyedül az *Ezüst rablánc*ra tették kivételt, bár abban újonnan készült vers nem is szerepel. Az utolsó, szerző által gondozott gyűjtemény mégsem tekinthető egyszerű válogatásnak, sokkal inkább az egész költői életmű szerzői átrendezésének vagy átkomponálásának, egyfajta élet- és pályaaösszegzésnek, egyúttal a megújulási és megújítási szándék igénybejelentésének. Több visszaemlékezésből tudható, hogy a költőt életének utolsó szakaszában – a versmondói estjein tapasztalt rendkívüli hatás és fogadtatás nyomán – egyre inkább foglalkoztatta egy addigi munkáiból megformált, több ciklusból vagy felvonásból álló drámai mű megalkotásának gondolata és terve. Az *Ezüst rablánc* e szándék megvalósítására tett termékeny kísérletnek s az alkotói pálya egyik csúcspontjának tekinthető.

A kritikai kiadás anyagának összeállítása során le kellett mondani az úgynevezett gyerekversek önálló kötetként való szerepeltetéséről is. Utassy Józsefnek életében nyolc gyerekversekötete jelent meg (*Mézzarásdák*, Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó, Bp., 1980; *Hőmberség*, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Bp., 1989; *Rezeda-álom*. *Gyermekversek: gyermekeknek és felnőtteknek*, Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen, 1991; *Szamárcsillag*. *Gyermekversek*, Csokonai Kiadóvállalat, Debrecen, 1994; *Havak hatalma*, Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1994; *Ötvenöt ördög*, Barbaricum Könyvműhely, Karcag, 1997; *Hóvirágbúvóló*, Littera Nova Kiadó, Bp., 2000; *Balambér és Habakuk*, Százhalom Kiadó, Százhalombatta, 2002). Tervei között szerepelt egy átfogó gyerekversekötet összeállítása és kiadása is, de ezt a tervét már csak felesége válhatta valóra (*Még ilyen csodát! Összegyűjtött versek gyerekeknek*. Szerk. Horváth Erzsébet, Magyar Napló Kiadó Kft., Bp., 2015). Ez utóbbi önmagában is szemléletes módon igazolja a költőnek azt a felfogását, amelyet a *Rezeda-álom* kötet alcímében jelzett, vagyis azt, hogy számára nem létezett éles határvonal úgynevezett gyerek- és felnőttvers között. Gyerekverseit rendre beépítette ún. felnőtt kötetéibe, s felnőtt versei közül is sokat szerepeltetett ún. gyerekverseköteteiben.

A kötet szerkesztőinek el kellett tekinteniük a megjelenésekor méltatlanul kevés figyelemben részesült, de a pálya másik csúcspontjának tekinthető *Kálvária-ének* szerepeltetésétől, ami sokkal inkább a műfajok közötti átmenet példája, mintsem lírai vers. Szövegébe a költő bátran emel be teljes Utassy-verseket, huszonhét fejezete és összefüggő történetmondása alapján azonban inkább elbeszélő költeménynek vagy verses regénynek tekinthető. A szakirodalom jobbra besorolja azt az önálló verseskötetek közé. Maga a szerző „költemény” elnevezéssel különítette el többi kötetétől. A gyűjteményes kötet a „lírai napló” elnevezés, illetve műfajmegjelölés mellett döntött, ezzel utalva a műfaji átmenetiségre, s még inkább arra, hogy ez az 1995-ben készült korszakos mű a költői élet sorsfordító, 1974-es pillanatának vagy időszakának nagyon személyes lírai lenyomata (*Kálvária-ének*, Antológia Kiadó és Nyomda, Lakitelek, 1995). Az egyes verseskötetek jegyzetei között azonban a kritikai kiadás is kellő részletességgel kitér ennek a kivételes és több szempontból is kivételesen érdekes műalkotásnak a jelentőségére.

Ugyancsak a gyűjteményes kötetben olvasható az a hatvanoldalnyi összeállítás, mely a költő (bolgár és orosz) versfordításaiból készült, s amely önmagában is bizonyíték arra, hogy a költő a műfordítói tevékenységet is mennyire önálló és öntörvényű tevékenységnek tartotta. Utassy József egyetlen fordításkötetet adott ki: öt bolgár költő ötször huszonegy versének műfordítását (*Vasárnapi földrengés. Öt bolgár költő versei*, Orpheusz Kiadó, Bp., 2000), meglehetősen csekély visszhangot keltve. Hasonlóan hányatott volt a sorsa, s kevés figyelmet kapott az az újabb alkotói csúcspontnak tekinthető drámai szövegkönyv, mely azt bizonyította, hogy a szerző nemcsak a műnemek vagy a műfajok között nem húzott merev határvonalat, hanem az egyes művészeti ágak között is lehetségesnek tartotta az átmenetet. A *Betlehem csillaga* című kétfelvonásos rockoperához írott szövegkönyvnek

csak a dramaturg, Kocsis L. Mihály által készített vázlata, rendezőpéldánya és egyetlen folyóiratbeli közlése maradt fenn (Tiszatáj, 2000. december, 54. évf., 12. sz., 7–32). A darabnak egyébként is mindössze három bemutatójára került sor, 2000 júliusában. A dráma javított és tipográfiaiilag egységesített szövege szintén a gyűjteményes kötetben olvasható. A kritikai kiadásnak, a terjedelmi korlátok miatt, szigorúan ragaszkodnia kellett az önálló verseskötetek közléséhez, jegyzeteléséhez, feldolgozásához és háttérének bemutatásához.

Az önálló verseskötetek az első kiadások betűhív szövegközlései. A részletes jegyzetek minden esetben négy részre tagolódnak. A „forrás” a könyvészeti adatokat tartalmazza. A „keletkezés” megszületésének körülményeit taglalja. A „fogadtatás” lényegében a teljes Utassy-recepciót magában foglalja. Végül a „kontextus” elhelyezi az adott kötetet az életmű egészében. A kritikai kiadás mellékletét a *Háttér* című összeállítás jelenti. Ebben most jelenik meg először nyomtatásban – Győri László több évtizedes gyűjtőmunkájának köszönhetően – a Kilencek egymással folytatott levelezése, valamint minden részletre kiterjedő bibliográfiája. Ez a kötet is közli Vasy Gézőnek a Magyar Művészeti Akadémia felkérésére 2013-ban készített, ez alkalomból az utóéletre vonatkozó legfrissebb adatokkal kiegészített részletes bibliográfiáját, életrajzát és pályaképét, mely jelen formájában először a gyűjteményes kötetben látott napvilágot. A kötet egyik összeállítója és gondozója pedig *Duende* címmel fogalmazza meg az életút és életmű jelentőségét, az eddigieknél árnyaltabb megközelítésének és azzal szoros összefüggésben némi átértékelésének igényét és szükségességét. A kritikai kiadást végezettelül – a már említett alapos Versmutatót és Névmutatót követően – egy erre az alkalomra készített személyes hangú verses és prózai összeállítás zárja, amelyben a Kilencek tagjai vallanak Utassy Józsefhez fűződő bensőséges viszonyukról, barátságukról.

A gyűjteményes kötet és a kritikai kiadás összességükben egy eddigieknél sokkal árnyaltabb, gazdagabb és tartalmasabb Utassy-kép kialakításához kívánnak hozzájárulni. Megjelenésükkel most már a teljes Utassy-életmű hozzáférhetővé válik, olvasható és kutatható minden érdeklődő számára. Utassy József 1995-ben, *A kikelet fia* címmel hosszabb önéletrajzot ír a *Curriculum Vitae* című, harminc kortárs magyar író önéletírását tartalmazó gyűjteménybe. (A kötetet Tárnok Zoltán szerkesztette és gondozta, Kortárs Kiadó, Bp., 1995: 448–472.) Vallomását a következő mondatokkal zárja: „Baráti köröm nem széles, de engem körülölel. Azokat a költőket, írókat szeretem, akiknek duendéjük van. Értük tűzbe tenném mind a két kezemet! Mert látni vélem fejük körül a piros derengést.” A gyűjteményes kötet, valamint a kritikai kiadás egyértelműen arról győznek meg, hogy szerzőjük maga is rendelkezett ezzel a duendével. Igazán megérdemli és megérdemelné, hogy végre megkaphassa és elfoglalja az őt méltán megillető figyelmet és helyet a modern magyar irodalom történetében.

Kozma Huba

Szörnyű időket éltünk

Gálfalvi György: Kacagásaink

A titkosszolgálati levéltárak kutathatóvá válása óta fény derült a szocialistának mondott korszak addig titokban tartott bűneinek és bűnöseinek jelentős részére. Otthon és itthon, a Kárpát-medencében mindenütt. Erdélyben Gyimesi Éva (*Szem a láncban*), Markó Béla (*Egy irredenta hétköznapjai*) és Gálfalvi György néztek szembe először az írók közül a maguk *dosszárjaival* és az addig rejtőzködő besúgóikkal. Gyötrelmes találkozások ezek, hiszen angyalnak öltözött ördögökkel/báránybőrbe bújt farkasokkal, és a maguk jóhiszeműségével-balekságával, az eltékozolt bizalomra ébredés kínjaival szembesültek a kárvallottak ilyenkor.

Gálfalvi György író, lapszerkesztő, irodalomszervező első számú közellenségnek számított a Ceaușescu-diktatúra időszakában. Először Kelemen, aztán Gherasim néven tartották számon őt az évtizedekig titkos iratokban. A *célszemélyről* hatezer oldalnyi információt tartottak érdemesnek összegyűjteni az egyébként lakóházával szomszédos épületben lakozó, hivatásukat fáradhatatlan szorgalommal gyakorló titkosszolgálatiak. Megfigyelése már a kolozsvári egyetemen elkezdődik, az akkor és ott szerveződő „sikerbanda” – a *Forrás* második nemzedéke – tagjaként részesül ebben a rendkívüli megtiszteltetésben, hiszen nemzedéktársaival egyetemben ő sem tartja távol magától a kételyt. Csakhogy – a kortárs Láng Gusztáv szavait használva – *nem a kétely nélküli hit, hanem az elnémitott kételyek kora a hatvanas évek*. Tamási Áron híres ábeli mondatának parafrázisaként a már ekkor magát *mindenséggel mérő*, Balázs Ferenc közösségi elvein szocializálódó Gálfalvi György így fogalmazza meg a sajátját: *„Azért vagyunk a világon, hogy azzá legyünk, akik lehetnénk.”*

A 2016-ban megjelent *Kacagásaink* (2016. Noran Libro Kiadó Budapest) címmel kiadott emlékirataiban a szerzővel készített, annak életútját visszaidéző terjedelmes interjúk (*Számolok a kiszámíthatatlansággal* – Ferenczes István, *Barátnak mehetős, alattvalónak alkalmatlan* – Kádár Magor, *Illúziók nélkül* – Novák Csaba Zoltán) melletti írások – esszék és idevágó könyvismertetés – zömmel a késői érdeklődő saját magáról való tájékozódásáról szólnak. *Ezt a könyvet nem én írtam, mások már megírták rólam, de nem helyettem* – avat be a mű megírásának körülményeibe a szerző a *Csobbanó szavaink* című esszéjében. 1974 januárjától 1989. december 15-ig rögzítették, miről beszéltem családommal, barátaimmal, irodalmi összejöveteleken, a szerkesztőségben, beszámolnak megmozdulásaimról például buzgalommal és megközelítő pontossággal megörökítettek csaknem mindent, ami velem és körülöttem e tizenöt év alatt történt.

A célszemély (Gherasim) a mai napig nem érti, miért lóttek felborzolt tollú verébre ágyúval a hatalom mindenható. Hiszen, mint írja, *nem próbáltam erőszakkal megdönteni a rendszert, igyekeztem indulataimat féken tartani, bár elismerem, ez nem mindig sikerült*. A kérdést, gondolom, minden *célszemély* felteszi magának utólag határon innen és túl. Hát

ennyire fontos voltam én, hogy ilyen elrettentésre szánt, mégis titokban tartott erőkkal, alaposan kiépített intézményrendszerrel kövessék lépéseimet, figyeljék szavaimat? Miért érdemesültünk mi ilyen megkülönböztetett figyelemre? És mi munkálhatott a megfigyelőkben? A gyűlölet, a félelem? Mit akartak ők elérni szorgos, nem mindig titkolt hallgatóságaikkal, vagy éppen megfélemlítő gesztusaikkal? S mi lehetett a megfelelő válasz minderre? – tehetik fel a kérdést a már „békeidőben” születettek. A kacagás – állítja Gálfalvi György beszélgetőtársának, Ferenczes Istvánnak. *A kacagás képessége sírnivalóan sovány vigasz, de vannak helyzetek, amelyeknek az elviseléséhez a keservesen jóízű röhögések adnak erőt. Ilyen helyzet volt a Hajdú Győzővel való kényszerű együttélés, de ilyen helyzet volt mindenekelőtt a Securitate jelenléte életünkben, a tudat, hogy ők tudják, hogy mi tudjuk azt, hogy lehallgatnak, és mégis beszélünk.*

Az interjúk mellett múltidéző esszék hozzák közel hozzánk a letűnt rendszert, amelyben e korszak szereplőinek élniük rendeltetett. A kézhez kapott hatezer oldalnyi titkosszolgálati jegyzőkönyvek, besúgói és összegző jelentések visszahozzák, és a Szerző asztalára teszik a korábban már elfelejtett emlékeket is a feledésből. A megfigyelték listájára vételekor, dossziéja újbóli megnyitásakor, 1979-ben Gálfalvi György bűneit is lajstromozták: az a véleménye, hogy Erdélyben erőszakos románosítás folyik. Hangsúlyozza, hogy az elrománosítással a magyarok passzív ellenállással kell szembeszálljanak, olyan külföldi újságírók és írók látogatják, akik hazánk politikájával kapcsolatban ellenségesen viselkednek, azt állítja, hogy az állami szervek a magyar közösségek szétzúzására törek-szenek, hazánkban nincs megfelelő módon megoldva a magyarság helyzete, a cenzúra miatt nem lehet a negatív jelenségekről írni... Égbekiáltó bűnököt követ el, aki ilyesmiket állít, minősíthetetlen hazugságokat! Olyannyira égbekiáltókat, hogy a célszemély ellen több esetben – és ugyanennyiszor felfüggesztett – bűnvádi indítványt is megfogalmaznak a megrendszabályozásra törekvő illetékes hatóságok. Az utolsót 1989 novemberében kezdeményezték, de ennek foganatosítására akkor nem maradt már idejük. A megfigyelés nagy részét a lehallgatási jegyzőkönyvek teszik ki. Lehallgatókészülékeket helyeznek el Gherasim házában, munkahelyén, a szerkesztőségben, barátai lakásában, az általa használható telefonkészülékekben. Az egyik szerkesztőségi beszélgetés során a kiemelten megfigyelt (cél)személy tervezett, már kiadónál lévő kötete (*Találkozásaink*) megcsúfolásának nevezi, hogy a kötetben szereplő helységek nevét – köztük szülővárosáét – nem írhatja magyarul, csak románul. A lehallgatás a szerző dühös tiltakozását a jelentés lapszélére írt harsány nagybetűkkel minősíti: a gazember! (A gazember, aki voltam) A könnyen osztogatott minősítő jelzők korát éljük ekkor, a kiszolgáltatottak (és megszorítottak) megalázásáét, a jogfosztottságét. Jó lenne népmesei fordulattal zárni ezt a gondolatsort: a vétkesek a (rendszer)változások után elnyerték méltó büntetésüket, a jók pedig jutalmukat – szerte a Kárpát-medencében. A hatezer oldalnyi titkosszolgálati anyag végigolvasása után nem sokkal szülővárosa főterén a Gherasimként emlegetett célszemély találkozott egyik azonosított besúgójával, s megkérdezte tőle, miért tette azt, amit tett. Hiszen barátként tartotta őt számon, s éppen ezért esett neki igen-igen fájdalmasan, amikor ennek ellenkezője derült ki az informátor jelentéseiből. – *Szörnyű időket éltünk!* – hangzott a válasz. Ennyi, semmi több, még egy sóhajtás sem.

A *Kacagásaink* megjelenése utáni évben, 2017-ben Gálfalvi György következő kötete a Lakiteleki Antológia Kiadónál jelent meg *Beszélgetéseink* címmel, zömmel ugyancsak a *szörnyű időkről*. Nem fogyott el tehát a *mondhatnék*, az emlékiratfolyam nem szakadt meg. Ebben, az előzőnél vastkosabb kötetben a Szerző visszaidézi pályakezdő időszakának beszélgetéseit egykori, még ugyancsak fiatal társaival, a „sikerbanda” tagjaival, a *Marad a lúz?* – kötet tizenegy szereplőjével, és a később megszólított idősebb, fiatalabb pályatársakkal. Szilágyi Istvánnal, Bodor Pállal, Páll Lajossal, Majtényi Erikkal, Bözödi Györggyel,

Ferenczes Istvánnal, Pusztai Jánossal. Ezek a beszélgetések, melyekben ugyancsak rendre talál a szó, még mind a Közép-Európában bekövetkezett politikai változások előttiek. Aztán fordul a kocka, a kötet második felében őt kérdezik. Pályájáról, közéleti szerepléséről, s arról, hogyan dolgozza fel lelkileg és valóságosan a kézhez kapott titkosszolgálati jelentéseket. Beszédese az interjúk címei is: *Művekkel szegülni ellene a pusztulásnak* (Beke György), *A Securitate árnyékában* (Szakolczay Lajos), *Bizonyosság egy bizonytalan világban* (Máthé Éva), *Az ellenállásba vetett hit nem tűnhet el* (Nagy Miklós Kund), *Otthon fogunk kihalni* (Tóth Pál Péter), *Mindig közel engedtem magamhoz a kételyt* (Láng Orsolya), *Illúziók nélkül* (Novák Zoltán Csaba).

A Gálfalvi György pályáját és életét végigkísérő gondok és nyomasztó, álmait is megkeserítő viták víziói társulnak mellé mindennapjaiban. S hogy ez nem csak önsajnáló panaszkodás a kérdezőinek adott válaszaiban, elég a háza kerítése mellé épített jelképre utalnunk, az örutoronyra, amit a szomszéd, a mindenható Securitate emelt, nyilvánvalóan önmaga védelmében a megfigyelt célszemély kerítésénél, örökös üldözési tébolyában. Mert fordított világ volt ez, mint a diktatúraké általában. *Időnként* – meséli el visszatérő álmainak egyikét Beke Györgynek 1989-ben a Szerző – *azt álmodom, hogy győztünk – nem lehet tudni egészen pontosan, mit jelent ez a győzelem, hiszen álmról van szó, s ebben ugye nincsen logika, de a megváltozott helyzetben én ismét azon kapom magam – s azon kapnak mások is –, hogy különvéleményem van (például azt hangoztatom, mi nem bánhatunk úgy a legyőzöttekkel, ahogy ők bántak velünk), ezért falhoz állítanak, ahol természetesen elutasítom, hogy a szememet bekössék, így utolsó pillantásommal még tisztán láthatom: a kivégzőosztagot Hajdú Győző vezényli. A kollaboráns Hajdú Győző, az Igaz Szó örökösnek hitt főszerkesztője. A több mint két évtizeden át a marosvásárhelyi folyóiratnál munkálkodó Gálfalvi Györgyöt balázsferenci örökségként a közös nekivágás kecsegtető kalandjának reménye teszi pompeji katonává. Ör helyét, a folyóiratot, szerző- és honfitársait, a Szülőföldet hűségesen őrző honvéddé. Nemesgyzer főtiszti beosztásában. Mert a közép-európai, nemesgyzer forradalomnak is nevezett változások során, a korábban háttérbe szorítottak közül természetszerűen többen vezető szerepet vállalnak. Gálfalvi György alapító tagja lesz még a diktátor kivégzése előtt szülővárosa ellenzéki pártjának, főszerkesztő-helyettese a Látóra átkeresztelt Igaz Szónak, nem futamodik el a sorjázó feladatok elől. A *Beszélgetéseink* harmadik részében a két tucattal is több, hosszabb-rövidebb interjúkból mozaikszerűen kirajzolódik Szerzőnk kényszerű közéleti szerepvállalása. Mert az első sorban járók nem menekülhetnek a rájuk aggatott titulusoktól. Ám hamarosan kirajzolódik az is, hogy a kamaszkorától írónak készülő Gálfalvi György egyre inkább kihátrálna már a napi politikából, hiszen neki dolga, rendelt feladata nem ott, hanem az irodalom mezején lenne. *Valamikor* – írja kötetvégi monológjában – *ellenállónak számítottam. Ma mások számítanak akkori ellenállónak. De a szembeszegüléssel, az ellenéléssel alanyi jogon megszerzett belső szabadság semmihez sem hasonlítható mámora, a bajtársiasság, a bizalom, az egymásra utaltság emlékei a mai napig melegítenek.**

A muszáj Herkulesként vállalt kényszerű feladatok az (élet)veszélyek elmúltával gyorsan gazdára találnak, az egykori Kelemen-Gherasim teheti azt, amire mindig is készült, egymás után jelennek meg kötetei. Az Erdélyben jelentős hagyományokkal rendelkező emlékirat-irodalom jelei – Apor Péter, Bethlen Miklós – nyomában haladva hiteles szemtanúként örökíti meg a számunkra rendeltetett kort, *A szörnyű időket*, amelyben éltünk.

T. Tóth Tünde

„Elment a kedvem a dologtól”

Vajda Mihály: *Szög a zsákból*

A *Szög a zsákból* a korábbi, a *Magvető Tények és tanúk* sorozatában megjelent kötetekhez képest többek közt abban tér el, hogy Vajda Mihály elsősorban filozófiai, gondolkodástörténeti szempontú megközelítéssel beszél el élete fontosabb történéseit: az események mintha abban az esetben válhatnának mérvadóvá, amennyiben közvetlen összefüggésbe hozhatók egyéni eszmei-ideológiai-filozófiai gondolkodásának alakulásával. Ugyanakkor a személyesség, a családi história, a magán-én egészen ambivalens módon a felejtés tárgykörein keresztül mutatkozik meg. Az elmondhatatlan trauma, alapvető identitásbeli kérdések mellett, állandó elbizonytalanító retorikát tart fenn, az emlékező maga kérdez rá a visszaemlékezés hitelességére. Vajda többszörösen tudatosítja olvasójában, hogy a múlt felidézésének gátjai aligha leküzdhetőek. Ez pedig nemcsak azt jelenti, hogy a régmúlt eseményeit egyszerűen az évtizedes távlat okán nehéz rekonstruálni. A lélektani-pszichés aspektusok, mint amilyen a tudatos emlékezetvesztés, a gyermeki traumafeldolgozás egy többé-kevésbé akaratlagos módja. A fenyegetettség érzete és a félelemből eredő felejtés utólagos felismerésének tematizálása végighúzódik a szövegeken. *„Ide hallgass, drága barátom. Most te könnyekig meghatódtál magadtól, hogy ilyen élénken él az emlékezetedben ez a pillanat. Csakhogy emlékeid csálnak... senki nem vitt ki a folyosóra semmiféle rádiót. Tudod, mekkora volt akkor akár egy kisebb rádió is? S tudod, hogy elemes rádió még nem létezett? Hm... De hát nem mindegy? Lényeg az euforikus pillanat. Emlékszem. Rosszul, de legalább emlékszem.”*¹

A családi hallgatásban is realizálódik a kibeszél(het)etlenség, de itt már közrejátszik a nagypolitikai-társadalmi kényszerhallgatás is. Vajda ugyanígy (és ezen túlmenően) a kollektív emlékezet megbízhatóságát is kétségbe vonja: számot vet a propagandával, mint az emlékezet destruktív erejével: *„S lépcsőházban egy orosz áll, kenyeret osztogat. Látom magunkat vonulni a lépcsőházban. Látom azt, ami, ha jól sejtem, nem történt meg. Majdnem biztos vagyok bene, hogy egy jóval későbbi szocreál film kockáit építettem bele kitörhetetlenül az emlékeimbe.”*²

Láthatólag a rekonstruálás módszertana erősen érdeklí őt (a Budapesti Iskola történetével foglalkozott már korábban, a nyolcvanas, kilencvenes években is). Ezzel a problémával értelemszerűen minden memoárirónak szembe kell néznie, kérdés, milyen lehetőségeket fedez fel benne, milyen módon tartja kifejezhetőnek a közlésre alkalmasnak ítélt tartalmakat. Legalábbis, ha az olvasó olyan kiadványokkal találkozik, mint amilyen

1 Vajda Mihály: *Szög a zsákból*, Bp., Magvető, 2017, 38.

2 Uo. 87.

például Farkas Vladimir kötete (*Nincs mentség – Az ÁVH alezredese voltam*), a túlzott precizitás miatt mindenképpen gyanút fog: elvégre Farkas Vladimir évtizedes távlatból szinte percre pontosan leírja az adott történéseket, szó szerint idézi az elhangzottakat, ez pedig finoman szólva sem tűnik reálisnak.

Másfelől, a befogadó szempontjából viszont fogós kérdés, hogy a kötet révén az olvasónak Vajda munkásságához vagy élettörténetéhez áll szándékában közelebb kerülni: hiszen a szerző folyton kétségeket ébreszt az olvasóban, figyelmezteti, hogy biztosat nem állíthat – ami vélhetőleg nem is tétje a kötetnek, szemben egyfajta lelki-gondolkodásmódbeli öninterpretációs szándékkal. A szövegekben az identitáskeresés és világértés a filozófussá válással, ezzel egyidejűleg a filozófusi pálya ellentmondásos, olykor elutasítással vegyes vállalásával áll szoros összefüggésben: a világ a marxizmus felől bizonyosan nem írható le, végső soron megértése is lehetetlen. (Eleve nem célszerű egy filozófustól egyértelmű kijelentésekre számítani, főleg olyan elvont fogalmakat, mint a *valóságot*, vagy az *igazságot* érintő kérdésekben.)

A memoárirás indítatásának többféle oka kiolvasható: egyrészt a tudatos felejtéshez való viszony, az emlékek újrakonstruálása, másrészt az úgynevezett felszabadulások történetének feldolgozása: a szülők életútja, az üldöztetés, az 1956-os forradalom, mind sarkalatos pontok a könyvben. Leírásai ugyanakkor nem a precíz tárgyilagosságra törekсенek, hanem a beszélő különböző életszakaszaira jellemző viszony- és értékrendszereinek érzékeltető megjelenítésére: „*A lényeg: az '56-os forradalom vitathatatlanul fontos lépést jelentett szellemi felszabadulásom útján, de a belőle következő hányattatásaim már nem sokat változtattak beállítottságomon. A rendszerhez semmi közöm nem volt többé, de sem a szocializmus gondolatát, sem a marxista voltomat nem adtam fel.*”³

Vajda tesz kísérletet a szorosabb értelemben vett én-elbeszélésre, a visszaemlékezés gerince mégis az eszmetörténeti hatásoktól átítatott személyes gondolkodástörténeté szerveződik – amihez hozzátartozik a baráti kör (Fehér Ferenc, Márkus György, Heller Ágnes), a lukácsisták két különváló generációja, majd az eltávolodás a közös világméptől. Ezekből a szövegrészekből kiolvasható az is, hogy a nehezen felismerhető hatalmi viszonyoktól, a pártállami beavatkozásoktól független szféra ez volt számára a személyes és morális autonómia felmutatására, a pártállamiság ideologikus elvárásaitól mentes, szabad alkotótevékenység helyének kijelölésére: „*Nem a rezsimit kritizáltuk, ne stilizáljam föl magunkat. Mi a hivatalos ideológiát kritizáltuk. Nem úgy akartuk a marxizmust, ahogy hivatalosan a marxizmus elfogadott volt, és érzésem szerint már azon is messze messze túlmentünk, amit az öreg Lukács szeretett volna, nevezetesen, hogy végre kell hajtani a marxizmus reneszánszát, és helyre kell állítani az eredeti marxizmust. Viszont a kérdésnek, hogy mi az »igazi« marxizmus, már semmiféle értelme nem volt számunkra, számomra biztosan nem volt.*”⁴

Lukács György alakja (mind személye, mind megítélése, mind filozófiája), valamint a Budapesti Iskola köré szerveződő szövegek talán azért is hangsúlyosabbak, mert filozófiatörténeti szempontból is megkerülhetetlen témakörökkel foglalkoznak. Lukács szerepe a XX. századi filozófiatörténetben, az őt övező – és főként a fiatalkori munkásságán alapuló tisztelet, ami túlnőtt későbbi véleményegyezés fontosságán – a Budapesti Iskola, és az azutáni új kapcsolatok kialakítása (különös tekintettel a debreceniekre), Heidegger, Husserl filozófiája, szövegeik értelmezési lehetőségei (illetve a fordítási munkálatok)

3 Uo. 115.

4 Uo. 169.

egyúttal Vajda pályaalakulásának mérföldköveiként tűnnek ki. A kiválasztás gesztusa és a részletezés mértéke legalábbis arról árulkodik, hogy mindennek nagyobb szerepe van számára, mint például a párszavas válaszokba tömörített külföldi egyetemi katedráknak – a Petőfi Kör, a filozófus- és a sajtóvita is csak érintőlegesen kerül szóba.

A pozíciókeresés a személyközi és nagyhatalmi viszonyok közt sokféle elvi-etikai ellenérzéssel társulhat, de Vajda ennek a morális magatartásmintának a felépítését vagy újrakonstruálását csak elvétve, és mintegy mellékesen hozza szóba. A saját életében, illetve a szűk környezetében is számos példa adódik a szembefordulástól az emigráción át a különböző mértékű és módozatú kompromisszumkötésig. *„Én láthatóan nem tartoztam azok közé, akik magányukban sírva ápolták a forradalom emlékét. Igazából soha nem tagadtam meg, de élni akartam, kipróbálni magamat; filozófiával akartam foglalkozni. Hát megkötöttem a magam kompromisszumát. Ha a fenti történetet folytatom: miért ne léphettem volna be a fránya pártba, ha Márkus Gyuri és Sós Vili benne voltak?”⁵*

Elvétve ír mindarról, amiről a visszaemlékezőket kérdezni szokás a pártrendszerrel kapcsolatban: mit sejtett, mit tudott, mit ellenzett, mit támogatott? – épp ezért elszórtan, ritkán olvashatunk a politikai berendezkedésről, a rezsím működési mechanizmusáról, az arról alkotott véleményéről: *„Az zavart, hogy »pártunk és kormányunk« nagy hangon hirdette: az intézkedésekkel sokkal könnyebbé vált »a dolgozók« élete. Felmérést nem végeztem, de tudtam, hogy hazudnak. S nem érttem, hogy miért kell hazudni. Még azt is helyesnek tartottam, amit Rákosi elvtárs mondott, hogy ugyanis nem ehetjük meg ma a holnap aranytojást tojó tyúkot. De akkor miért nem mondja meg azt is: tisztában van vele, hogy az emberek rosszul élnek, s közönséges tyúkot sem ehetnek. Még rosszabbul érintettek a kitelepítések.”⁶* Ezeket a történeteket épp, hogy csak felskicceli, de részletezés és különösebb elmélkedés nélkül is érvényes általánosságokat, lesújtó háttér folyamatokat sűrítenek: *„De a területi DISZ-csoporttal, a Zójával kapcsolatosan is voltak nyugtalanító politikai élményeim. A párt-szervezet, amelyhez tartoztunk, elküldött bennünket különböző Damjanich utcai családokhoz békekölcsönt jegyeztetni. Mentem, de amikor láttam, hogy felnőtt emberek félnek tőlünk, tizenöt-hat éves gyerekektől, elment a kedvem a dologtól.”⁷* Más helyütt: *„A XX. kongresszus után viszont már érezhetően megváltozott a légkör. Előbb csak suttozó propaganda formájában hallottunk arról, hogy a kongresszuson Hruscsov tartott egy titkos beszédet, amelyben leleplezte Sztálin bűneit. Aztán egyszer csak a kezünkbe került bibliapapíron a beszéd – az amerikai követség terjesztette. S volt egy évfolyamtársunk, aki találkozott valakivel, aki szovjet munkatáborból jött vissza.”⁸*

Vajda munkássága a marxizmustól indul, amely a személyes emlékezet nyomvonalán haladva az utólagosan konstruált történetek elrettentő vagy nosztalgikusan elfogult jellege helyett összetett, árnyalt szemléletmódú retorikával idézi fel élete – a nyilvánosságra tartozó – fejezeteit, annak minden ellentmondásával, bizonytalanságával, (védekező) mechanizmusaival, amelynek a centrumában a gondolkodástörténet, és (a hangsúlyozott ellenérzésekkel szemben) mégiscsak a saját filozófusi pályának leképeződése áll. Persze nemcsak a beszélőnek, hanem az olvasónak is fontos a sokismeretlenes egyenletként megjelenő gondolkodási ív: mely tényezők játszottak közre, és hogyan alakították az eszmei-filozófiai alapvetéseit? Mennyiben általánosíthatók ezek a léttapasztalatok,

5 Uo. 120.

6 Uo. 96.

7 Uo. 99.

8 Uo. 106–107.

mennyiben visznek közelebb a háború utáni fél évszázad és napjaink megértéséhez? Jobbára a konkrét események, élmények háttérbe húzódnak, a benyomások, tudati folyamatok javára. Nincs egyértelmű kauzális kapcsolat a családon belüli viszonyok (a depressziót kiváltó tényezők) közt sem, a szülői magatartásminták, az elvi-ideológiai meggyőződés átvétele vagy megtagadása közt: „*Marci [az apa] ugyanis ragaszkodott a pártjához, amely állítólag megvédi őt a nyilasoktól. Én meg lelkes forradalmár voltam.*”⁹ (...)

A megélt évtizedek számos ponton hoztak változást Vajda egyéni életében is, gondolkodásának alakulásában is. Azt sugallja: a marxizmus által meghatározott filozófiai munkásság és a fullasztó politikai légkör elmúlásának eredménye az, hogy legalább a világ megértésére irányuló törekvések, a filozófiai megközelítés módszertani eszközei ideológiafüggetlenek, ilyen értelemben szabadok lehetnek.

9 Uo. 65.

Sashegyi Zsófia

Látszatemlékezet

Sümegei György: Katona József arcmásai

Hiába nemzetünk legnagyobb drámaírója, az életében is mostohán kezelt Katona Józsefről halála után is megfeledekzünk.

Öröm nézni, milyen remek marketingje van az Arany János-emlékévnek. A kocsi-ban a Petőfi Rádióból egész úton hazafelé azt hallgathatjuk, hogyan lelkesednek sms-eikben nagy költőnkért a mai kamaszok, és más médiumok is ontják ránk a kétszázadik évfordulóhoz kapcsolódó programokról szóló híreket. Bárcsak e fény töredéke vetült volna a 225 éve született Katona József-re, akinek a múlt év végén esedékes évfordulójáról tökéletesen megfeledekzett az állam.

Nincs új a nap alatt, s ha valaki, ezt szegény Katona igazán tudhatja, hiszen az ő pályafutásában egymást követték az ehhez hasonló, méltatlan mellőzések. Nem elég, hogy az *Erdélyi Múzeum* című folyóirat pályázatára készült, a díjkiosztón még említésre sem méltatott *Bánk bán*-jának bemutatását sem érthette meg, de a személyéhez kapcsolódó megemlékezések halála után is rendre hosszan vártattak magukra, s az arcmását, alakját rögzítő emlékművek is leginkább civil kezdeményezésekre, nagy nehezen, viszontagságos úton-módon valósultak meg.

„Az emlékezzettel kapcsolatos kultúránk mélyreható átalakulására lenne szükség” – mondta néhány évvel ezelőtt Mélyi József művészettörténész egy erősen vitatott köztéri szoborral összefüggésben, s hogy ez a probléma milyen mély gyökerű, arra akkor döbbenünk csak rá, amikor elolvassuk Sümegei György művészettörténész Katona József arcmásairól írt kötetét, amely jellemző módon mindössze száz számozott példányban, saját zsebből jelent meg a novemberi évfordulóra, miután állami támogatást nem kapott.

A sikertelen színész, és az életében föl nem fedezett, személyében később is sokat mellőzött drámaíró esete ékesen bizonyítja, hogy az emlékezzetkultúránk már a 19. században sem volt példaértékű, s a helyzet azóta sem sokat javult. Bár Katonáé volt az első honi köztéri emlékszobor – amely olyan koncepciótlanul (magánmegrendelésre) készült el, hogy első helyéről, az egykori Nemzeti Színház épülete elől hamar eltávolították, és sokáig csak a kecskeméti lombok jótékony árnyai mögött rejtegették (ma a Katona József Gimnázium előcsarnokában áll) –, méltó emlékművet még szülővárosa is csak közel egy évszázados huzavona után volt képes állítani neki, annak ellenére, hogy a szándék már a 19. század második felében megszületett.

Katona, jóllehet nagy tehetséggel volt megáldva, szerencsétlen csillagzat alatt született. Első generációs értelmiségiként mereven őrizte paraszti zárkózottságát. Akik ismerték, mind egyformán szűkszavú emberként emlegették, s kommunikációs gátjai a szerelemben sem segítettek sikerhez. Ismert anekdota, hogy Széppataki Rózához fűződő hevülete olyannyira észrevétlen maradt a körülrajongott színésznő számára, hogy a hozzá írt sze-

relmes leveléről, amelyet K. J. monogrammal látott el, a címzett csak jóval később, már Dérynéként tudta meg, hogy tőle származott.

„Én gondolkodtam, tűnődtem, ki lehet ez a K. J. az ismerősök közül. Bizonyosan Kacskovics János. De soha, a legkevésbé sem közeledett felém. Hát ki? Nem emlékszem ily nevű ismerősre. Katona Józsi? Ó, az még inkább nem, mert az mindig oly mogorva, oly visszatartó; aztán az hármat se szólt még velem. Aztán akármelyik a kettő közül, nekem eszemben sincs egyiknek is jeleket küldözgetni” – jegyezte fel naplójába kíméletlen őszinteséggel Széppataki Róza, aki „igen különös” személyiségként írta le az ifjút. *„Nagy különc, szörnyű komoly mindig s igen rövid beszédű. Egy-egy szóval végzett mindent. Midőn Bánk bánját írta, ő Petúr bánt a maga számára írta. Éppen olyan volt ő is, azt nem engedte volna másnak játszani a viláért sem. Szeretett volna színész lenni, de orgánuma nem volt hozzá: igen az orrából beszélt. Alakja elég csinos volt, sudár termettel, de arca nem volt szép. Haja gesztenyeszín, de az úgy állott, mint a szeg”* – áll a naplóban.

A valóság-hű szobrok, képek születésének nemcsak felemás nemzeti emlékezetkultúránk volt a gátja, de a tény is, hogy Katonáról feltehetően nem maradt fenn eredeti arcmás. A korabeli portrék, amelyek többnyire köszönőviszonyban sincsenek a szomorú drámaíró fiziognómiájával. Ez a gátlásos, visszahúzó ember, aki feltételezhetően nem duzzadt az önbizalomtól, délceg, kipödört bajszú, romantikus ábrázolásokban néz vissza ránk a 19. századi képmásokról, miközben a valóság ennél minden bizonnyal sokkal árnyaltabb lehetett. Hogy pontosan milyen, arról a dr. Bartucz Lajos antropológus által Katona földi maradványainak exhumálásakor papírra vetett boncolási jegyzőkönyvből tudhatunk meg izgalmas részleteket.

„A koponyát egyenletesen sűrű, hátul s főleg a halántékon széjjel álló merev fűrtökbe csavardó, hosszú, vastagszálú, gesztenyebarna haj borította” – írja Bartucz doktor 1930-ban, amikor Kecskemét városa – megint csak jellemző módon jócskán megkésve –, a költő halálának századik évfordulóján úgy határoz, hogy díszsírhelybe teszi át Katona földi maradványait.

A jegyzőkönyv szerint a 39 éves korában elhunyt drámaíró *„szemöldöke vékony s alacsony, vízszintesen fekvő, bajusza kicsi, s elég ritka”* volt. *„Életbeli magassága 170 cm volt, vagyis a magas termet alsó határán állott.”* A csontok arányából következtetve nem volt nagydarab ember, ehhez képest viszont igen nagy fejjel rendelkezett. *„Koponyájának kapacitása, valamint agyvelejének súlya és nagysága tetemesen felülmúlta az európai férfiatlagot (1500 köbcentiméter kapacitás és 1350 gr. agyvelő). A közvetlen szomatikus magyarázatát ez adja a nagy költő valóban kiváló szellemi képességeinek”* – jegyzi fel róla az antropológus, aki hozzáteszi: *„Agykoponyájának hátsó fele aránytalanul fejlettebb, mint az első, s talán némi kapcsolatba hozható túltengő, szenzibilis idegületével.”* Bartucz mindezeket túl még számos érdekes jellegzetesre hívja fel a figyelmet, többek között arra, hogy a költő koponyájának férfi volta dacára bizonyos *„graciális, kissé nőies”* jellege van.

Bár Katonát a fennmaradt képmások jelentős hányadán kifejezetten nagy szemmel ábrázolják, a jegyzőkönyvből világosan kiderül, hogy szemüregének kicsinysege feltűnő, s a közöttük elterülő orrgyökérszlet szélessége szintén rendhagyó. *„Kicsiny szemei, rövid, homorú hátú, széles cimpájú orra volt (...), az arc fogmedri részének előrellását még jobban fokozták a kiálló, nagy, széles metszőfogak, melyek a valószínűleg kissé húsos ajkat meglehetősen előre tolják, s nevetéskor nem csak a fogak, hanem a foghús is láthatóvá vált.”*

Bartucz szerint Katona arcában nem voltak markáns, férfias vonások. *„Úgy arcán, mint egész alakján bizonyos nőies lágyaság ömlött el, s érthetővé teszi, hogy a testiességet kereső nők között nem volt nagy szerencséje. Ez azonban Katona Józsefben nem feminin vonás, hanem a szellemiségnek a testiesség rovására való túlfejlődése”* – összegzi tapasztalatait az antropológus.

Az utókor legalább az ábrázolásmódban kegyesnek bizonyult Katonával, ám ez nem kedvez a róla alkotott kép hitelességének. A fennmaradt képek, szobrok a költő alakját idealizálják, karakterisztikáját általában figyelmen kívül hagyják. Igaz, voltak próbálkozások

az élethű ábrázolásra, mint például Kassai Vidoré, aki állítólag transzban, a neki megjelent szellem alapján festette meg Katona portréját (a képe egy ideig felesége, Jászai Mari hagyatékában tengődött, majd nyoma veszett), de az első, anatómiai leírást is figyelembe vevő alkotások többnyire a 20. század második felében születtek. Igaz, a költő maradványait behatóan tanulmányozó Tápai Antal a szegedi Nemzeti Színház homlokzatán álló robusztus Katona-szobra sem közelít a Bartucz által körülírt törekeny alkathoz, amelyet mind közül talán Török Richárd a kecskeméti Katona-emlékkiállítás melletti kis térre készített (az udvarra száműzött) bronz mellszobra ragad meg a legjobban.

A *Bánk bán*on keresztül minden bizonyosan könnyebb és találhatóbb volt megfogni a nagy drámaíró személyiségét, nem véletlen, hogy a halálának századik évfordulóján állított síremlékének lépcsőjére – a Katona személyével Déryné által is kapcsolatba hozott – Petur bán bronzszobra ül gondolataiba merülve. Az utolsó országos megemlékezést generáló évforduló volt ez, amelyre a városokat, tudományos intézményeket és társadalmi szervezeteket képviselő küldöttségek és magánszemélyek többezres tömege tódult a kecskeméti temető dízsírhelye köré. A tömegben ott állt Móra Ferenc is, és Aprily Lajos saját versét szavalta el, s az avatás utáni fellelkesült állapotban a főispán elnökletével megtartott díszközgyűlésen elhatározták, hogy a régi, egyszerű szobor helyett új bronzszobrot állíttatnak a főtéren Kecskemét legnagyobb fiának emlékezetére. Hogy az új szoborra aztán harminckét évet kellett várni, megint sokat elmond a nemzeti emlékezetkultúráról, csakúgy, mint az, hogy a dízsírhely avatásának fényes pillanatát ma már nem sok idézi a kecskeméti temetőben. Az emlékmű talapzatát, amely kétségbeejtő állapotromlásra ment át az 1930 óta eltelt évtizedekben, a novemberi évfordulóra nagy nehezen végre helyreállították, de Petur szobrán számos kisebb-nagyobb, részben golyó ütötte lyuk tátong, felkínálva a műalkotást a természeti erők eróziójának. Ahogy Katona emlékének őrzésében annyiszor, a szándék itt sem sokra volt elég. Éppen csak annyira, hogy a látszat fennmaradjon.

(Szerzői kiadás, Budapest, 2016)

Erdei Péter

Ittész Mihály (1938–2018) emlékére

„Boldog ember az, aki nem jár gonoszok tanácsán, bűnösök útján meg nem áll, és csúfolódók székében nem ül. Hanem az Úr törvényében van gyönyörűsége és az ő törvényéről gondolkodik. Olyan lesz, mint a folyóvizek mellé ültetett fa, amely ideje korán megadja gyümölcsét és levele nem hervad el, és minden munkájában jó szerencse leszen”

Az elmúlt évtizedek során számtalanszor eszembe jutott az első zsoldárnak ez a néhány verse, amikor kedves barátomról, pályatársamról, Ittész Mihályról gondolkodtam. Igen, minden munkájában jó szerencse leszen, mondja a zsoldáros, és valóban így volt. Hit, szorgalom, kitartás, gondosság, következetesség és jó lelkiismeret, mindenekfelett pedig önzetlenség jellemezte az ő életét, távozásával pótolhatatlan úrt hagyva a családban, a Kodály Intézetben és a magyar zenei életben.

Fiatalkorában az ember a példaképeit talán leginkább a családban és a tanárai között keresi és találja meg. Később, a felnőtt élet elején pedig az idősebb pályatársak között. Így voltam ezzel én is, és közülük a leginkább meghatározó Ittész Mihály volt. 55 évig ismertük egymást!

Először 1963-ban találkoztunk, amikor ő befejezte a zeneakadémiai tanulmányait, én pedig elkezdtem. Ő 1973. szeptember 1-től az akkor alapított Kodály Intézet első teljes állású oktatója lett, én egy évvel később, 1974 őszén kerültem ide. Attól kezdve együtt építettük, fejlesztettük a Kodály Intézetet azzá, amivé lett.

Több mint 20 éven keresztül állt mellettem főigazgató-helyettesként. A mindennapok küzdelmei során derült ki, milyen sok közös van családi háttérünkben, neveltetésünkben, erkölcsi elveinkben, világnézetünkben. Mind szakmai, mind emberi vonatkozásban példaképemmé vált. A hivatali viszony szerencsére hamar kölcsönös megbecsüléssé, majd egyre szorosabb és őszintébb barátságá alakult.

Az évek során sokat vitáztunk is, hol egyikünk, hol másikunk érvelt meggyőzőbben, de mindig békében váltunk el. Évekig próbálkoztunk azzal, hogy a hazai énektanárképzés kodályi alapokon nyugvó, intézményes formáját megvalósíthassuk az Intézetben belül, de ez sajnos nem sikerült, s ez mindkettőnknek örök fájdalom maradt!

Közös munkánk első időszakában többször voltunk együtt külföldön. Előfordult, hogy mielőtt sorra került, előző este megkértem, olvasná fel nekem szállodai szobámban az angol nyelvű előadását. Soha nem vette rossz néven, sőt inkább köszönettel vette, s másnap sikeresen ment minden.

Ittész Mihály építette ki a Kodály Intézet könyvtárát és archívumát, amely a néhány kötetes házi könyvtárból mára az ország egyik legjelentősebb zenei gyűjteményévé nőtt. Az archívumban pedig sok olyan felbecsülhetetlen értékű dokumentum, kézirat, jeles személyiségek hagyatéka található, amely bőséges kutatni valót ad a tudós érdeklődőknek jó néhány évtizedre. Többek között ez a munka vezetett oda, hogy 1982-ben Kodály Zoltánné Péczely Sarolta asszony Kodály egykori budapesti lakását teljes berendezésével, könyvtárával együtt Intézetünk gondjaira bízta.

Mihály saját szakmai érdeklődése szorosan kapcsolódik az előbbiekhöz. Kodály életművének mindhárom területéhez kapcsolódva születtek forrásértékű tanulmányai, előadásai, melyek végül doktori értekezéssé álltak össze. Nem volt könnyű rábeszélni őt, hogy minden készen áll, csak éppen el kell indítani az eljárást. Sokan tudjuk itthon és a nagyvilágban, hogy ő volt Kodály életművének talán legalaposabb ismerője!

De foglalkozott Kodály kortársainak, tanítványainak munkásságával, Kecskemét zenei múltjával is, ezt igazolják az alábbi kötetek is: *In memoriam Nemesszeghy Márta, ...Bodon Pál, ... Vásárhelyi Zoltán, ...Csenki Imre.*

Bárdos Lajosról monográfiát készített. És tervezte a Kodály-monográfiát is.

Írt tankönyveket az egykor volt óvónői szakközépiskola számára. Szerkesztette az Intézet évkönyveit, segítette fiatalabb kollégáink publikációinak megjelenését, terjesztését. Mindezt pedig olyan természetes önzetlenséggel és jóakarattal tette, ami példátlan. Ugyanilyen példaértékű volt az a tevékenység, amit az NKA zenei kuratóriumának elnökeként egy cikluson át végzett, amikor is megpróbálta a majdnem lehetetlent, vagyis pártatlanul, kizárólag értékalapon elosztani a rábízott javakat.

Gazdag, termékeny életet adott a Teremtő Ittész Mihálynak. Bámulatra méltó szaktudása, legendás memóriája biztos újtélző volt neki magának és minden arra figyelőnek. Ötletgazdagsága szinte kifogyhatatlan volt, de mindig kötődött a szóban forgó kérdés mélyre ható ismeretéhez!

Életét szolgálatnak tekintette, szerényen, önzetlenül, soha nem hivalkodva öntötte, osztotta tudását a tanítványainak, a kollégáinak és mindenki másnak.

Mindezekon túl pedig ember volt, a szó legnemesebb értelmében, kedvességével, humorával minden munkatársát elbűvölte. Nagyon szerettük őt. Most, hogy az Intézet épületének felújítása elkezdődik, végigfutott lelki szemeim előtt az elmúlt több mint 40 év. Bármilyen szép lesz az épület a felújítás után, az ő hiánya most már mindig jelen lesz a falak között.

Az utóbbi 2-3 évben az volt az érzésem, hogy erőt vett rajta valami kényszerű sietség, egyre többet vállalt, mintha versenyt akart volna futni az idővel. A munka lázában égett, sokszor hajnalig ült a számítógép mellett. Járt a országot, jelen akart lenni minden rendezvényen, amit a Kodály Társaság szervezett. Sokszor kértem, válogasson, ossza meg a tennivalókat, de ebben nem figyelt rám.

Márai Sándor *Füves* könyvében írja a következőt:

„Nem segít semmi, a végén el kell égni, ha azt akarod, hogy valami megmaradjon abból, ami életed értelme volt. Az élet anyagát, a test szövetét is oda kell dobni a lángoknak, melyek egyszerre perzselnek kívülről és belülről.”

Az ő életének értelme Kodály szolgálata, a kodályi életmű hűségese védelme és terjesztése volt. Neve, munkája mint a világítótorony áll most, és fog állni a jövőben azok előtt, akik a magyar zenetudományt hivatásuknak tekintik.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.



print 2000

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.



EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA



Nemzeti Kulturális Alap